

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr–Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:

MOLLAY KÁROLY

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tompos Ernő: Sopronban őrzött címeres levelek

Tompos Ernő: Sopronban őrzött címeres levelek

1. A berlini Herold egyesület 1969-ben, fennállásának százéves évfordulójára „Lebendige Heraldik” címmel rendezte meg reprezentatív címerkiállítását. Természetes, hogy a mi soproni kis címertani kiállításunk ezzel nem versenyezhetett, de egyben mégis megelőztük őket: az alapgondolatban, amely itt már 1965-ben is ez volt: megmutatni a nagyközönségnek, hogy nemcsak a főuraknak és a nemességnek volt címere, hanem címeres pecsétet használtak aláírás helyett vagy annak hitelesítésére a polgárok, céhek, falusi bírák stb. is.¹⁽¹⁾ Tehát kár volna a történelemnek egyik fontos segédtudományát csak azért, mert némelyek szerint feudális, tétlenségre kárthatni. Inkább fel kellene kutatni és közkinccsé tenni heraldikánk emlékeit, annál is inkább, mert a címeres levelek sok történeti, művelődéstörténeti adatot őriztek meg és ezek jórészt kihasználatlanok.

Legújabbban került például elő Pauer Ádám ruszti polgár és belső tanácsos Schrimpf Jónás palotagróf adományozta polgári címeres levele. Egy polgárt – nyilván a megadományozottat – ábrázol fekete ruhában, amint jobbáiban zöld szőlőfürtöt, baljában őszibarackfa ágat tart. Fején egy szőlőlevelekből font koszorú; hogy ilyent egy komoly polgár valóban viselt-e, azt ma már nehéz volna megállapítani.

A címertan nyugaton kialakult szabályait nálunk, a legrégebb időktől eltekintve, szinte sohasem tartották be. Ez azonban nem hiba, hanem egy más, realiztikusabb irányú fejlődés jele. Színen szín és fémen fém

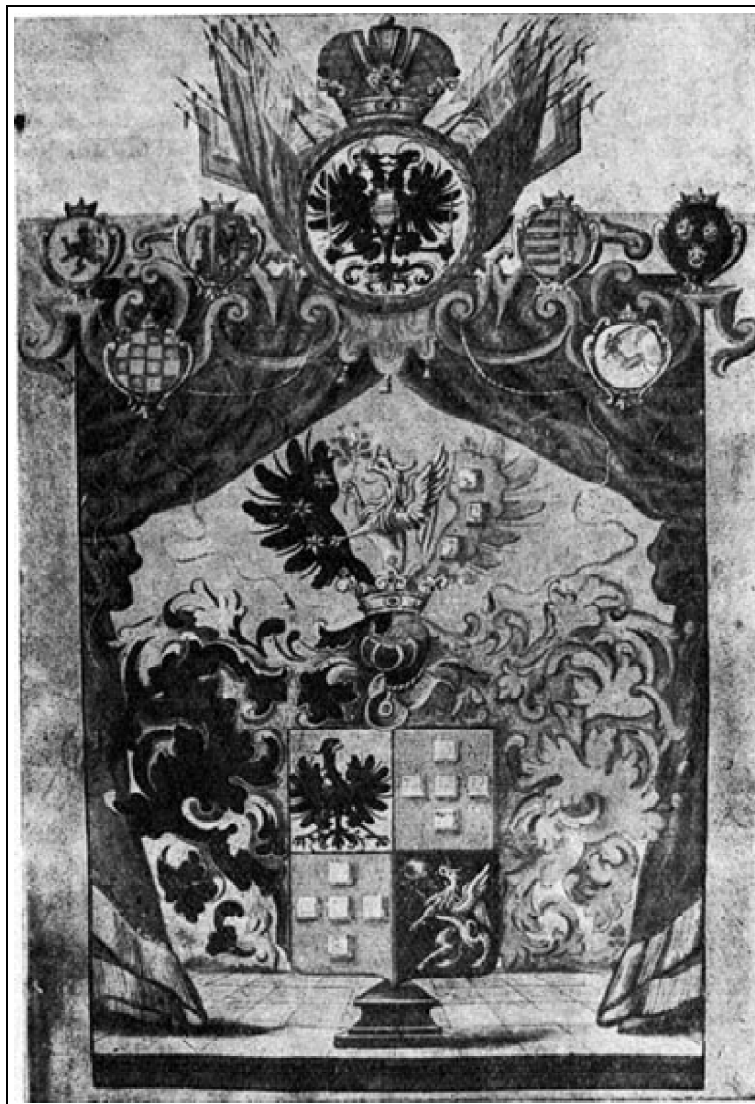
nem lehet, ez a klasszikus heraldika egyik alapvető szabálya, amely ellen igen sokat „vétkeztek” őseink, de különösen kirívó eset anyagunkban a Balásházy-címer, amelyben sötétkék és világoskék színek egymás mellett fordulnak elő. (A heraldika csak egyfajta kék színt ismer.) A mi címereink naturalisztikusak, ami elsősorban az olasz reneszánsz művészet hatására vezethető vissza.²⁽²⁾ Ez főként a viseletek története szempontjából nagy előny. Például: a Simonyi Hajas család címere egy csatajelenetet örökít meg, és nagyon jól jellemzi a szemben álló feleket a különböző ruhák és fegyverzetek bemutatásával. A lováról lehanyatló török harcost, akinek pisztolya már a földön fekszik, senki sem tévesztheti össze a csillagos buzogányát forgató, győztes magyar vitézzel. Jellemző korunk felületességére, hogy ezt a valóban egyedül álló címet megmásították, és Simonyi Hajas Dezső 1914-ből való emléktábláján, a soproni evangélikus temető ravatalozójában, 1944 már mind a két vitéz magyar.³⁽³⁾ Tehát az eredeti elgondolásnak éppen a lényege veszett el. Nagyon érdekes még a Sollenich család 1643-ban elnyert címerén a sebesült harcos öltözet: egy teljesen a testhez simuló ruhadarab, melyet akár a mai pécsi balett egyik szereplője is viselhetne.

Ugyancsak jellemző a mi heraldikusainkra, hogy a címeralakot nehezen tudták lebegő helyzetben elképzelni, és ezért vagy zöld mezőre, sziklára, hármashalomra stb. állították, vagy egy karral, koronával alátámasztották. Göttersdorf Rozália címerén például a rózsza nem lebeg, hanem egy griff tartja. Ez a címer különben unikum a mi heraldikánkban, mert eddig csupán Kanizsai Dorottya címeréről tudtuk, hogy ezt egy nő – tehát nem a férje jogán – kapta. Kanizsai Dorottya esetében azonban nemesség adományozására nem volt szükség, hiszen apja is, férje is ősnemes családból származtak. Érdemei – a mohácsi csata hőseinek eltemetése – pedig közismertek voltak. Az itt közölt címer tulajdonosáról azonban nem tudjuk, hogy milyen érdemei voltak (1. kép).

A polgári címereknek az uralkodó által való elismerését jól példázza a Feyrer család két címere. A polgárit Droszt Flórián palotagróf adta 1625-ben. A címer: vágott pajzs felső piros mezejében vágatató ezüst egyszarvú, alul aranyban fekete ökörfej, karikával az orrában (2. kép). III. Ferdinánd tíz évvel később magyar nemességet adományozott a családnak majdnem ugyanezzel a címerrel. A különbség csak annyi, hogy a pajzs mezeje nem vágott, hanem négyelt, tehát az egyszarvú arany és fekete mezőkön át vágat. A fekete ökörfej két mező osztóvonalára esik, melyek közül az egyik piros, a másik ezüst. A sisakdísz teljesen azonos a két címernél (3. kép). A heraldika azon szabályának, hogy lehetőleg kevés színt alkalmazzunk, a király által adományozott kevésbé felel meg, mint a polgári címerük.

A címerművészetet, tehát a címerek megfestését az óvta meg a megmerevedéstől, hogy a címer leírásában mindig a lehető legrövidebbre törekedtek. Például a Ják nemzetségnél: fekete mezőben arany oroszlán. Ezt az oroszlánt a mindenkorai címerfestő a maga korának stílusa és ízlése szerint festhette meg. Az építészeti stílusok hatása főként a címert körülvevő építészeti elemekben nyilatkozik meg. Lásd a Németh–Lesel-, Paúr- és Voss-címereket (i. m. 3., 5., 6. kép). Tetőfokára hág ez a díszítési mód a barokk stílus korában, amikor pompázatos selyem és bársony drapériákat ábrázol nagy virtuozitással a művész. Ilyenek pl. a Kollár család és a Soproni Társaskáptalan pecsétadományozási oklevelei (i. m. 7., 8. kép). A fejlődés vonalába tartozik a régebben „kutyabőrre” végig kézzel írt és festett címeres levelek bizonyos fokú modernizálása. A XVIII. századtól kezdve a nemesi leveleket szép, brokátba vagy bársonyba kötött könyv formájában adták ki, és e könyv első lapját, ahol az adományozó (uralkodó) nevét és címeit sorolják fel, tehát amelyek minden általa adományozott armálison azonosak, művészi kivitelű rézkarc díszíti. Így a Jentsch család címerénél rokokó stílusú keretben van a szöveges rész, maga a keret pedig az uralkodó címerai közül a fontosabbakat tartalmazza. Jellemző, hogy Ausztria és Lotharingia címerai mellől a Habsburg család piros oroszlánja elmaradt. A Ferenc császár és király által adományozott címeres levelek első lapja egyszerűbb, klasszicista stílusú, a címek közül csak a császárit tünteti fel. A művész, mintha

megérezte volna a német-római birodalom közeli bukását, romokat, letört oszlopokat 195ábrázol a lapján, a sonnensteini Conrád család erdélyi nemességét adományozó címeres levelén.

1. kép. Göttersdorf Rozália címere

Az anyag általában nagyon gazdag, de főként a XVI. század vége és a XVII. sz. eleje adott gyűjteményeinknek sok szép lapot. Ennek oka, hogy Győr várának elfoglalása után a török hadak az addig viszonylag megkímélt Rábaköz falvait is felégették, és sok család vesztette el az iratait. Az akkori nehézkes közigazgatás mellett pedig egyszerűbb volt új nemesi levelet kérni a királytól, mint bebizonyítani, mit tartalmaztak az elpusztult iratok. Hadi érdemek szerzésére pedig túlon-túl sok alkalom adódott. Az így megnemesített családoknak a régi nemesi családokkal való összekapcsolására ma már, éppen az iratok elpusztulása miatt, igen kevés a lehetőség. Valamivel kedvezőbb helyzetben vagyunk a régi soproni polgárcsaládoknál, melyeknek felső rétege szintén magyar nemességet szerzett és jórészt beolvadt a megye nemességébe. Ilyen családok a Kever (helyesen: Kövér), a Nagh (helyesen: Nagy), a Lesel–Németh, Wirth

stb. 196E családok nevei Házi Jenő⁴⁽⁴⁾ és Mollay Károly⁵⁽⁵⁾ munkáiban előfordulnak, sőt tudomásom szerint a soproni polgárcsaládok nagy részének története már csak a kiadót várja, de bizonytalan, hogy e munkák megjelennek-e, vagy a város történetének nagy kárára kéziratban maradnak-e?

Az alábbi felsorolás a magyar címertani szakirodalomban eddig még nem közölt címereket tartalmazza, az adományozás időpontja szerinti sorrendben. A már megjelent és ismertetett címereknél a rövidség kedvéért csak a megjelenés helyét és időpontját közlöm. A címeres levelek adatait az alábbi sorrendben közlöm: 1. Az armális kelte; 2. Az adományozó; ha az uralkodó címe nincs kitéve, akkor mint magyar király adta ki az oklevelet; 3. Az adomány tárgya: Pc. = polgári címer adományozása; MN. = magyar nemesség; AN. = ausztriai nemesség; BN. = birodalmi nemesség adományozása; 4. Az oklevél nyelve: N. = német; M. = magyar; ha nincs megjelölve, akkor latin nyelvű; 5. A megadományozottra és társszerzőire vonatkozó adatok; 6. A címer (C) leírása: először mindig a pajzs, azután a sisakdísz (sd.), a sisaktakarók színe, először a heraldikai jobb oldal, majd a bal oldal színei; a címertanban az oldalakat úgy határozzuk meg, mintha a címert egy velünk szemben álló herold a mellén viselné, tehát a megszokott oldal meghatározásnak éppen a fordítottja; a címereken előforduló fémek vagy mázak: ar. = arany, e. = ezüst, ezek helyettesítik a sárga és a fehér színeket; amennyiben a heraldika szokásai ellenére ezek mégis előfordulnának, akkor jelzem őket (p. = piros, k. = kék, z. = zöld, f. = fekete, term. = természetes szín, pl. a farkas bundájának a színe); 7. Levéltári jelzet (a Győr-Sopron megyei 2. sz. lt. soproni városi részlegéből; Vm. = a vármegyei részlegéből; Gyűjt. = a szerző gyűjteménye; 8. Irodalom⁶⁽⁶⁾

2. 1418. febr. 7. Konstanz. Zsigmond. Címer. Lászlókarcsai *Török Pál*. Jelz.: Dl. 499. Ir.: Turul XIII, 1895, 38; Fejérpataky 2, 23; Radocsay: Gótikus 287.

1434. ápr. 20. Basel. Zsigmond császár. C. (birodalmi). *Básznaí (Bosznai) János és Antal* egytestvérek. Jelz.: Vm. XXXVII. Ir.: Turul XV (1897) 91; Fejérpataky: II. k. 47. W. Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds. Innsbruck, 1897, Reg. 10.268; Radocsay: Gótikus 290.

1492. jún. 7. Augsburg. I. Miksa csász. Pc. Günther Frigyes nürnbergi közjegyző hitelesített másolata 1610. okt. 6-án. *Epischofer Ulrich*. C.: f-ben 3 letépett oroszlánfejtől 197kísért ar. szarufa. Csőrössisakon a Sd.: f-be öltözött szakállas férfi törzse, fején ar. tekercs, melyből ar. szalagok lebegnek hátrafelé. St: f-ar. Jelz.: Lad. XLIV. et T. T. (a továbbiakban: Lad.) fasc. 1. nr. 21. (a továbbiakban: csak a fasc. és a nr. számai). Ir.: Házi I/6, 287; Tompos: Wappenbriefe 1. ábra.

1499. aug. 19. Buda. II. Ulászló. MN. *Óbudai Ferenc* és neje Margit. Jelz.: Lad. 1. 29. Ir.: Áldásy II, 60; Radocsay: Renaissance Letters 73.

3. 1512. dec. 7. I. Miksa csász. BN. *Prunner Erhard* bécsi polgár. C.: k-ben, z. hármashalmon term. fakútház, a csigán 2 vederral. Sd.: 2 keresztbe fektetett e. hal. St.: k-e. Jelz.: Lad. 1.1. Ir.: Házi I/6, 287. (4. kép).

1550. febr. 4. Pozsony. I. Ferdinánd. BN. *N. Prunner János*. A címer nincs az oklevélen kifestve, a helyét üresen hagyták, a leírás szerint: k-ben egy kerek e. kövekből falazott kútkáva. Jelz.: Lad. 1.2.

1554. szept. 25. Bécs. I. Ferdinánd. MN. *Kever (Kövér) Márton*. C.: k. mezőben z. hármashalmon 3 p. rózsa, ezek középsőjén ül egy szembe néző e. galamb. Sd.: e-kkel vágott zárt szárny osztóvonalán, ar. díszített p. rózsa. St.: p-e, k-e. Jelz.: Lad. 1.3. Ir.: Nagy 6, 237; Kempelen 6, 256.

1564. okt. 2. Miksa MN. *Balásházy Márton és István*, C.: sötétkék mezőben világoskék szarufa, jobb

oldali szárán ar. griffel, a bal oldalira ar. oroszlánnal, melyek e. koszorút tartanak. A szarufa felett 2. ar. közepű p. rózsza, alatta egy világoskék stilizált liliom. Sd.: növekvő (a továbbiakban: növ.) ar. oroszlán karddal. St.: p-e, k-ar. Jelz.: Vm. III. Ir.: Kempelen 1, 264.

1567. nov. 23. Bécs. II. Miksa császár. Birodalmi címerbővítés. *N. Dr. Prunner János* részére. C.: k-ben e. kváderkövekből falazott kút káváján koronás ar. oroszlán tartja a kútvedret. Sd.: k-ar, ar-k-vel vágott bivalyszarvak között az oroszlán növ. St.: k-ar. Jelz.: Lad. 1.4. (5. kép).

1571. márc. 2. Prága. Miksa. MN. *Nagh* (nyilvánvaló elírás, lásd az 1593. évi armálist) *János*. Kihirdette: Sopron vm. 1587-ben. C.: k-ben z. hármashalom középsőjéből növ. ar. oroszlán e. karddal, melynek markolata ar. Sd.: az ar. oroszlán. St.: p-e, k-ar. A címerkép festője D. H. monogrammal és az 1571-es évszámmal szignálta művét. Jelz.: Lad. „m”.

1572. okt. 15. Pozsony. Miksa. MN. *Egrer Kálmán*. C.: f. és p-sal hasított pajzs, első mezejében ar. páncélos, szakállas, bajuszos vitéz tollas buzogánnyal. Második mezőben e. haránt pólya p. oroszlánnal díszítve. Sd.: a vitéz növ. St.: f-ar., p-e. Jelz.: Lad. 1.5. Fogalmazványa a bécsi Staatsarchivban. Ir.: Siebm. 4 (1657), 57; Frank 266.

1578. ápr. 2. Pozsony. Rudolf. MN. *Wyhely (Újhelyi) Kristóf*. Kih.: Turóc vm. C.: k-ben e. egyszarvú. Sd.: az egyszarvú növ. St.: k-ar, p-e. Jelz.: családi letét. Erősen rongált, pecsétje törött. Említve: Kempelen 10, 447.

1578. szept. 28. Prága. Rudolf. MN. Budomeryth-i *Nagy Mátyás, István és Miklós* egytestvérek részére. C.: k-ben ar. koronából növ. ar. oroszlán pallossal. Sd.: az ar. oroszlán. St.: k-ar, Jelz.: letét. Ir.: Kempelen 7, 359.

1580. febr. 2. Prága. Rudolf. MN. *Zany-i* (ma Szany Győr-Sopron megyében) *Kuchár Pál*. C.: k-ben z. mezőn egy p. kaftánba öltözött sisakos, mellvértes vitéz kardja hegyén török fejlet tart. Sd.: a vitéz növ. meztelen karddal. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XX.

1582. febr. 19. Pozsony. Rudolf. MN. *Hajas Ferenc*. Kih.: Veszprém vm. C.: ar. mezőben z. réten pej lovon ülő, tollas sisakú, piros csizmás vitéz csatacsillagjával leüt egy fehér lovon ülő p. kaftános (z. nadrág, páncéling és vas sisak) törököt, aki lehanyatlik a nyeregből s pisztolya már a földön hever. Sd.: a magyar vitéz növ. csatacsillagját forgatva. St.: p-e, k-ar. Jelz.: Lad. „zs”. Ir.: Tompos: Wappenbriefe 2. ábra.

1582. febr. 21. Pozsony. Rudolf. MN. *Woxith János*, másképpen *Zaluka-i* (Szalók?) *Horváth János* részére. C.: k-ben hármashalmon ar. oroszlán. Sd.: az ar. oroszlán növ. e. kardot tart. St.: p-e, k-ar. özv. Horváth Kálmánné tulajdona. Ir.: Siebm. 245.

1590. febr. 15. Prága. Rudolf. MN. *Mozlaviniay Jakab* agilis (azaz aki csak anyai részről volt nemesi származású). C.: k-ben z. hármashalmon két zöldellő lombos fa, 198 közöttük ágaskodó menyét. Sd.: nyitott f. szárnyak, ar. félhold hatágú csillaggal. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. 1.6. Ir.: Kempelen 7, 291.

1592. nov. 7. Prága. II. Rudolf császár. BC. N. *Reicher János* és testvére *Konrád*. C.: k. és p. vágott pajzs alsó mezejében 3 csoport term. sz. sziklán 2 szembenéző, ágaskodó term. sz. zerge, melyek a felső k. mezőbe is belenyúlnak. Sd.: növ. ifjú f-sárga ruhában, lándzsát tart. St.: f-ar, k-p. Jelz.: Lad. 1.7. Ir.: Siebm. 1665. évi kiadása 5,51.

1593. jan. 19. Prága. Rudolf. MN. *Nagy Tamás*, az 1571. évi elírt armális megújítása, a címer is azonos, csak az oroszlán fején korona is van. Tehát „javított”. Kih.: Sopron vm. Jelz.: Lad. „n”.

2. kép. A Feyrer család nemesi címere

1595. máj. 22. Prága. Rudolf. MN. *Ódor Tamás*. Kih.: Sopron vm. C.: k-pirossal vágott pajzs alsó mezejében z. talaj felett 2 e. pólya és előttük, mind a két mezőn átmenően, kétfarkú ar. oroszlán. Sd.: az oroszlán növ. St.: k-ar, p-e. Jelz.: letét. Rongált, helyenként olvashatatlan, pecsétje hiányzik. Ir.: Soós 368.

1600. máj. 21. Pilsen. II. Rudolf császár. BC. *N. Fellner János*. C.: vágott, felül hasított pajzs, I. ar. mezőben ágaskodó term. sz. zerge, 2. f. mezőben koronás ar. oroszlán, 3–4. p. mezőben 1–1 e. stilizált liliom, az ívesen beékelt f. mezőben stilizált ar. liliom. Sd.: e-pirossal és ar.-feketével, vágott, nyitott szárnyak között szembenéző, ülő, koronás ar. oroszlán. St.: F-ar., p-e. Jelz.: Lad. 1.8. (6. kép).

4. 1601. ápr. 2. Prága. Rudolf. MN. *Draxler Mihály* agilis részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. hármashalmon két e. liliomtól kísért p. szív, melyből z. fa nő ki ar. gyümölcsökkel. Sd.: lépő ar. strucc e. patkóval a csőrében. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. 1.9.

1991602. márc. 29. Prága. Rudolf. MN. *Németh*, másképp *Lesel János* agilis Purbachból és neje Bottka Anna részére. Kih.: Nyitra vm. C.: k-ben z. hármashalmon ar. oroszlán, mely számszeríjat tart. Sd.: növ. p.

ruhás harcos f. kalappal; ezen 3 e. strucctoll, a hátán ar. íj, jobbájában 3 ar. nyíl. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. „k”

1602. jún. 6. Prága. Rudolf. MN. *Lackavith Balázs*, neje Torkos Dorottya és gyermekeik: Pál, Mihály, János, Tamás, ifj. Balázs, Katalin és Margit részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben, z. talajon ar. griff. Sd.: kardot tartó növ. ar. griff. St.: p-e, k-ar. Nagyon rongált. Jelz.: Vm. XXII.

3. kép. A Feyrer család polgári címere

1606. okt. 6. Brandeis várában II. Rudolf császár. II. Miksa császárnak 1569-ben *Gienger Jakab*nak adott címeres nemes levelét megerősíti, rokonaira is kiterjeszti, közjegyzőséget adományoz és megengedi, hogy Griepühelben várat építhessen. N. A régi címer: négyelt, 1. és 4. ezüsttel és f-vel vágott mező felső e. részében f. alsó f. részében e. (tehát színváltó) fél vaddisznó; 2. és 3. ar. és fehérrel balharánt osztott mezőben egy színváltó balta. Sd.: nyitott (jobbról: f.: balról: e.) szárnyak között a növ. fél vaddisznó. St.: f-e, f-ar. Új címer: négyelt, 1. és 4. p. mezőben z. hármashalom felett e. vártorony (pártázatos); 2. és 3. késsel és ezüsttel balharánt osztott mezőben e. balta ar. nyéllal és kis ar. kereszttel. A pajzson 2 sisak, a jobb oldalin 2 p-e-tel vágott bivalyszarv között az e. torony, balról ar-e-tel vágott nyílt szárnyak között a növ. f. vaddisznó. St.: p-e, f-ar. Jelz.: letét. Ir.: Kneschke 3,517; Krassler 139; Bán 375 egy *Gienger* bárónót említ.

1610. nov. 13. Bécs. II. Mátyás. MN. *Sárányi Mihály* és *Boross János*. Kih.: Vas /200vm. C.: k-ben z.

réten vágató páncélinges lovas, sisakkal és karddal. Sd.: a vitéz növ. St.: p-e. Nagyon rongált, szakadt és ázott. Jelz.: Vm. XXXII. Ir.: Soós 374.

1615. jan. 26. II. Mátyás. MN; *Beé Benedek, Demeter és Antal*. C.: kétfarkú ar. oroszlán k. mezőben. Az oroszlán jobbában kanalat, baljában vas nyársat tart! Sd.: növ. term. sz. szarvas. St.: p-ar, k-ar. Jelz.: Vm. VII. Ir.: Kempelen 2, 19.

1617. márc. 6. Prága. 1. Mátyás császár. BC. *N. Brunner János* nezsideri (ma Neusiedl am See) vámos részére. C.: haránt négyelt, 1. és 4. p. mezőben 2–2 fehér cölöp, köztük 1–1 e. nyílvevő, melyek közül a felső lefelé, az alsó felfelé mutat. A 2. és 3-as sárga mezőben f. pólya, rajta 1–1 szembenéző ar. leopárdfej. Sd.: jobbról p-e, balról ar-f. nyitott szárny között növ. ar. oroszlán, koronával és p. nyelvvel. Jobbjában egy lefelé mutató e. nyilat tart. St.: f-ar, p-e. A címerkép felett két koronás uralkodó – Rudolf és Mátyás – arcképe. Jelz.: Lad. 1. 10. Ir.: Frank 134. (7. kép).

1620. máj. 18. Bécs. II. Ferdinánd csász. BN. és négy nemesi ős adományozása, valamint az eddig viselt címerének bővítése *Protzenmayr Pál* fia, *Márton* részére. N. C.: négyelt pajzs, 1. és 4. f. mezőben z. hármashalmon koronás ar. oroszlán 3 árpakalászt tart, 2. e. mezőben 2 p. haránt pólya, 3. p. mezőben 2 damascirozott e. harántpólya. Sd.: jobbról ar-f, balról p-ezüsttel vágott nyitott szárnyak, az osztásvonalakon 1–1 színváltó stilizált liliummal díszítve. Közöttük p. ruhás őszszakállú férfi, jobbjával a vállán levő ar. árpakévet tartja, bal keze a csípőjén. St.: f-ar, p-e. Jelz.: Lad. „o”. Pecsétje leszakadt, de a nyoma megvan.

1620. jún. 11. II. Ferdinánd. MN. *Angyal György* részére. Az oklevél a második világháborúban elveszett, de a BM. 48.943/I. a. – 1906. sz. rendeletére 1906-ban be kellett küldeni az Országos Levéltárba és az ottani másolat valószínűleg megmaradt. Ir.: Soós 302.

1622. máj. 4. Bécs. II. Ferdinánd. MN. *Horváth Ferenc* és neje. Kih.: Zala vm. C.: k-ben z. talajon term. sz. leopárd kivehetetlen tárgyat (virág?) tart. Sd.: kivehetetlen St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XVI. Nagyon rongált, pecsétje hiányzik.

1622. júl. 6. Sopron. II. Ferdinánd. MN. *Nagy János* és fiai *Pál* és *Mihály*. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. hármashalom felett futó ar. szarvas, melynek nyakát nyíl ütötte át. Sd.: a szarvas növ. St.: f-ar. p-e. Jelz.: Lad. „v”. Igen rongált. Ir.: Kempelen 7, 312; Soós 363.

1622. júl. 16. Sopron. II. Ferdinánd. MN. *Heckelberg Miklós*. Kih.: Sopron vm. C.: ar. és késsel vágott pajzs alsó részében vízből kiemelkedő term. sz. hármassziklán 3 z. levelű p. rózsaszál nő és bele emelkedik az arany mezőbe. Sd.: ar.-f-vel vágott zárt szárny. St.: f-ar, p-e. Jelz.: Lad. „a”. Ir.: Kempelen 5,1; Nagy 5,73; Siebm.: 227.

1622. júl. 25. II. Ferdinánd MN. *Benedek Márton* és *Füzy János* mostohatestvérek részére. Lásd: *Angyal György* 1620. jún. 11-i címeres levelét. Jr.: Nagy 4, 294; *Alapi Gyula: Magyarország címeres könyve*. Bp., 1913, 62.

1622. aug. 4. Sopron. II. Ferdinánd. *Sopron* szab. kir. város címerének bővítése. Jelz.: Lad. XX. 1.1. Ir.: *Lib. Reg.* 7, 238; *Áldásy III*, 132; *Heimler* 79.

1623. nov. 9. Bécs. II. Ferdinánd császár. Birodalmi nemesség megerősítése, címerbővítés és 4 nemesi ős adományozása a *Führer* családdal együtt *Bayrhofer János*nak. Német nyelvű. A címer helyét kihagyták.

Jelz.: letét. Ir.: Frank 62.

1625. okt. 23. Sopron. II. Ferdinánd. MN. *Trifuesz Márton* és neje, Graf Anna. C.: 2 f. pólyával ellátott damascírozott fehér mező előtt k. ruhás Stuart-galléros hölgy áll (a ruhán ar. díszítés), és egy f. (vas) háromlábú emel a feje fölé. Sd.: a hölgy növ. St.: f-fehér, k-e. Jelz.: Lad. 1.12. Ir.: Kempelen 10, 423; Nagy 11.331. (8. kép).

1625. okt. 27. Bécs. Drosztowitzi Droszt Flórián palotagróf polgári címer adományozása *Feyrer Tóbiásnak*. C.: p-ar. vágott, felül vágtató e. egyszarvú, alul f. ökörfej orrában ar. karikával. (a szövegben: *oxenkopf*) Sd.: jobbról e- pirossal, balról ar-f-vel osztott szarvak között a növ. e. egyszarvú. St.: f-ar, p-e. Német nyelvű. Jelz.: Lad. 1.4. (1. kép).

1625 nov. 8. MN. *Kürtessy Györgynek*. Vö. Angyal György 1620. jún. 11-i címeres levelét.

201 1625. dec. 14. Sopron. II. Ferdinánd MN. *Scherschleiffer János*. Kih.:-Sopron vm. C.: p-késsel balharánt osztott. A felső mezőben kétfarkú, koronás, ar. oroszlán. Alul e. vízben úszó e. hattyú. Sd.: p-e, ar-k színekkel vágott nyitott szárnyak között görbe kardot tartó, növ. koronás ar. oroszlán. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. „p”. Ir.: Kempelen 9, 217; Nagy 10, 86.

1627. márc. 10. Bécs. II. Ferdinánd MN. *Lethenyey Mártonnak*. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben, a mező széle sima, belseje damascírozott, p. lángokból kiemelkedő fönix madár. A feje mellett kétoldalt 1–1 hatágú ar. csillag. Sd.: növ. p. kaftános, f. süveges, jobbjában pallost, baljában hatágú ar. csillagot tartó vitéz. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXIII. Nagyon rongált. Ir.: Soós 355.

4. kép. Prunner Erhard polgári címere

1628. júl. 3. Vordernberg (Stájerország) Sommersit-i báró Grandi Walter pápai és császári palotagróf polgári címeres levele *Wohlmuth János és Ulrik* részére. N. C.: hasított, elől k-sárgával harántosztott mezőben ar. griff. A hátsó mező vágott, felül p-ban e. pólya (tehát Ausztria címere), alul f-ben 3 k. rózsával díszített ar. szarufa. Csőrös sisak falkoronával. Sd.: jobbról e-p, balról ar-feketével vágott nyitott szárnyak között fehérbe öltözött szakállas bányász, f. farborrel, jobbában 3 p. ürömvirágot (németül *Wohlmuthblume*, tehát „beszélő címer”), baljában ércpéldányt tart. St.: f-ar, p-e. Az oklevél a szerző tulajdona. 1631-ben a család ugyanezzel a címerrel magyar nemességet kapott. A család tagjai a címerüket többször változtatták. W. János címerének szív pajzsában kardján török fejet tartó növekvő kalpagos magyar vitéz van, a sisakdísze pedig pallost tartó növ. griff. Jellemző tehát a magyar címerekhez való fokozatos alkalmazkodás. Pecsetje hiányzik. Ir.: Soós 399; Tompos: Cím. pecsétek 275; Kempelen 11, 134. (9. kép). Bán Wohlmuth Konrád János (331, 342) és József (331, 392) polgármestereket és W. Samu polgárt (267, 308) említi.

2021628. nov. 22. Bécs. II. Ferdinánd. MN. *Kovács–Hamvay Lukács*, a felesége Szarka Margit és rokonai, *Kovács István, Dömötör és Péter* részére. Kihirdetési záradék van az oklevélen, de a vármegye neve olvashatatlan. C.: egy világoszöld pólya által felső f. alsó ar. mezőre osztott pajzsban alul és felül 1–1 színváltó, lépegető, jobbában pallost tartó griff. Sd.: a növ. f. griff. St.: f-ar. Jelz.: Lad. 1. 13. Ir.: Kempelen 6, 218.

1632. aug. 13. MN. *Székely Máttyás* részére, mint Angyal György 1620. jún. 11-i címeres levele.

1634. jún. 8. Bécs. II. Ferdinánd. MN. *Moser Tóbiás, János Keresztély és Zsigmond* részére. Kih.: Pozsony vm. C.: k-ben z. talajon négy term. sz. buzogányos leveles nádszál között legelő term. sz. szarvas, felette fogyó ar. félhold és ar. sugaras napkorong. Sd.: a koronából kinövő term. sz. szarvasagancs ágai között 3 buzogányos nádszál. Palásthoz hasonló sisaktakaró: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXIV. Az oklevél erősen rongált.

1635. febr. 3. Sopron. II. Ferdinánd. MN. *Feyrer Tóbiás* és neje Paur Márta részére. C.: négyelt pajzs. Az első mező ar., 2. mező f., 3. mező p., 4. mező fehér, valamennyi damascírozott. Az első és második mezőn át e. egyszarvú vágat jobbfelé. A 3. és 4. mező határvonalán f. ökörfej ar. karikával az orrában. Sd.: jobbról e-p, balról ar-f-vel vágott szarvak között növ. e. egyszarvú. St.: f-ar, p-e. Hasonló az 1625-ben kapott polgári címerükhöz. Kih.: Sopron vm. Jelz.: Lad. 1.14. Ir.: Kempelen 4, 122. (2. kép).

1638. márc. 2. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Rahicz Miklós* és *Tamás* testvérek. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. hármashalmon term. sz. farkas, jobbában kard, baljával z. pálcára támaszkodik. Sd.: növ. farkas kardedal. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXX.

1639. jan. 29. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Sós János* neje Neblig Borbála és gyermekeik Dániel és Ágnes. Kihirdetési záradék olvashatatlan. C.: négyelt: 1. és 4. p. mezőben z. hármashalmon csőrében e. patkót tartó e. strucc; 2. és 3. ar. mezőben egyfejű p. nyelvű f. sas. Sd.: a koronán lépdelő strucc. St.: f-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXXIV. Az oklevél nagyon rongált, pecsétje hiányzik.

1643. aug. 21. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Sollenich Péter*, fiai: Sándor, Mátyás és János György, valamint leányának, Katalinnak. Kih.: Sopron vm. C.: f. mezőben z. hármashalmon testhez tapadó p. ruhában hosszú hajú ifjú ül, a mellébe p-e. tollazatú nyíl fúródott. Felette kétfarkú, koronás, ar. oroszlán áll, jobbában p. tollú nyilvesszőt tartva. A jobb felső sarokban sugaras, arcós ar. napkorong. Sd.: kétfarkú, ar. koronás, p. nyelvű, f. növ. oroszlán. St.: f-ar. Jelz.: Vm. XXXIII. Ir.: Kempelen 9, 399.

1645. aug. 28. Bécs. Báró Teuffenbach Rudolf marsall és palotagróf polgári címer adománya *Österreicher Jeremiás* gyógyszerésznek. C.: ívesen ékre harmadolt pajzs közepén p. mezőben 3 fehér pólya, a kétoldali f. mezőkben 1–1 botot (jogart?) tartó kétfarkú ar. oroszlán. Sd.: Jobbról ar-f., balról e-pirossal vágott nyitott szárnyak között hatágú ar. csillag. Palástszerű sisaktakaró (p-e, f-sárga). Jelz.: Lad. 1.15.

1648. aug. 16. Linz. III. Ferdinánd. MN. *Kenaszt János*, neje Erzsébet, fia János és rokonai *Gered János*, neje Veronika és fiaik György és András részére. C.: négyelt pajzs 1. és 4. k. mezőben stilizált p. rózsával díszített e. balharánt pólya. A 2. és 3. p. mezőben e. egyszarvú. Sd.: jobbról e-p, balról k-arannyal vágott nyitott szárnyak között növ. e. egyszarvú. St.: ar-k, p-e. Jelz.: Lad. „r”. Rongált, szakadozott, pecsétje hiányzik.

1649. máj. 12. III. Ferdinánd. MN. *Haynal Balázs*. Kih.: Sopron vm. C.: erősen szétázott, p. mezőben z. talajon pálma. Sd.: kivehetetlen. St.: ar-k., e-k. Jelz.: Vm. XV. Ir.: Kempelen 4, 449. Rongált, pecsétje hiányzik.

1649. okt. 12. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Köntös Mihály*. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben e. egyszarvúval díszített p. balharánt pólya, a pólya mellett 1–1 stilizált e. liliom. Sd.: növ. ar. szarvas. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XIX. Szakadt, pecsétje hiányzik. Ir.: Kempelen 6, 245.

1651. márc. 28. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Czerer Jakab*, neje, Mohn Orsolya, gyermekeik: János. Mihály és Zsófia. Kih.: Moson vm. C.: k-ben z. talajon term. sz. leopárd. Sd.: nyállal átlótt e. hattyú. St.: k-ar, p-e.

Jelz.: Vm. IX.

203 1652. ápr. 12. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Czwirchich György* Kih.: Moson vm. C.: k-ben egy csizmát széttépő f. sas. Sd.: márvány oszlopot tartó, növ. ar. griff. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. X. Rongált, vízfoltos, pecsétje hiányzik.

1655. máj. 20. Pozsony. III. Ferdinánd. MN. *Nagy Mihály*, András és Márton részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. talajon kétfarkú ar. oroszlán egyenes pallosán turbános török fejet tart. Sd.: az oroszlán növ. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXVI. Ir.: Soós 364.

5. kép. Dr. Prunner János címere

1654. okt. 28. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Feyerabend Menyhért*. C.: k-ben, z. téren lépdelő kétfarkú ar. oroszlán lángoló bombát visz. Sd.: nyitott f. szárnyak között az ar. oroszlán növekvőleg. St.: k-ar, p. e. Jelz.: Vm. XI.

1655. ápr. 30. MN. *Borsos Péter* és *Tamás*. Lásd: Angyal György- címeres levelét (1620). Ir.: Soós 310.

1656. máj. 29. Pozsony. III. Ferdinánd. MN. *Sándor Ferenc* és *Sándor Mózes*. Kih.: Vas vm. C.: arannyal damaszcírozott p. mezőben z. talajon kardot tartó term. sz. leopárd. Sd.: a koronára könyöklő ar. gombos p. ruhás kar görbe kardot tart. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXXI.

2041659. okt. 5. Pozsony. I. Lipót. MN. *Uy Péter*, neje Bálint Dorottya és a címerszerző testvérei, *Uy Márton*, *Gergely* és *Miklós* részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. téren ar. búzakéve, előtte a földön 3 ar. búzagalász és 2 szembe néző szürke galamb (p. szemmel, csőrrel és lábakkal). Sd.: a koronán könyöklő p. ruhás kar 3 ar. búzagalászt tart. Tompos Alpár letétje. Ir.: Soós 395.

1664. máj. 14. Bécs. Schrimpf Jónás palotagróf polgári címeres levele *Pauer Ádám* ruszti polgár és belső tanácsos részére. N. A címer birodalmi szokás szerint az oklevél közepén van. C.: arannyal keretezett és damaszcírozott sárga mezőben z. halmon álló f. ruhás, barna körszakállas férfi, vékony arany övvel, jobbában z. szőlőfürtöt, baljában egy őszibarackfa ágat, z. levéllel és 2 őszibarackkal (a szöveg szerint is: *Pfirsich*) tart. Fején z. szőlőlevelekből font koszorúval. Zárt sisak ar-f. tekerccsel, melyből ar. és f. szalagok lebegnek. Sd.: jobbról ar-f, balról f-ar. szarvak között a férfi növ. St.: f-ar. A Sopron megyei ág. h. evangélikus esperesség iratai között. Az adományozó palotagróf aláírásával és pecsétjével.

1666. dec. 18. Bécs. I. Lipót. MN. *Töskés Mihály* és testvérei, *István* és *János* részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. talajon 2 ar. oroszlán tart egy z. babérkoszorút. Sd.: növ. ar. oroszlán pallost tart. St.: k-ar., p-e. Jelz.: Vm. XXXVI. Kissé rongált. Ir.: Soós 394.

1670. júl. 21-én. Bécs. I. Lipót. MN. és 4 nemesi ős adományozása *Voss György*nek. Kih.: Sopron vm. C.: e-ben z. sziklából növekvő z. babérkoszorús, p. ruhás férfi égő fáklyát tart. Sd.: jobbról e-p, balról ar-f-vel vágott nyitott szárnyak között sziklán álló ar. oroszlán mellső lábaival z. babérkoszorút tart. A koszorú közepén e. kereszt. St.: f-ar, p-e. A pajzs mellett balról Szent Lipót áll, jobbában egy templom-modellt, baljában Alsó-Ausztria kék zászlaját tartja 5 ar. sassal. Jobbról I. Lipót áll, országalmát és jogart tart, mellén az Aranygyapjas Rend jelvényével. Jelz.: Lad. „s”. Ir.: Tompos: Címeres pecsétek 273; uő.: Wappenbriefe 84. Ez a család alapította a soproni kat. árvaházat.

1678. febr. 19. Bécsújhely. I. Lipót. MN. *Ghimesi Mikó György*. Kih.: Győr vm. C.: k-ben z. réten e. pallost tartó ar. griff. Sd.: nyitott f. szárnyak között növ. e. egyszarvú. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXV.

1685. ápr. 12. Bécs. I. Lipót. Bárói rang adományozása Ruszti *Natl Lipót* soproni polgármesternek. Kih.: Sopron vm. C.: hasított pajzs első k. mezejében e. pallost tartó koronás ar. oroszlán. A négyelt hátsó mező 1. és 4. p. mezejében e. sziklák. A 2. és 3. f. mezőben 3–3 stilizált k. liliummal díszített ar. balharánt pólya. A pajzson 2 sisak, a jobb oldalin ar-k, p-ezüsttel vágott nyitott szárnyak között a pajzsbeli oroszlán növekvőleg. A bal oldalin e-p, ar-f. nyitott szárnyakon a 3 k. liliummal díszített harántpólya. A szárnyak között az 1. és 4. mező e. sziklái. St.: ar-k, e-p. A címer felett I. Lipót király babérkoszorús arcképe. Jelz.: Lad. „z”. (10. kép).

1687. jan. 30. Bécs. I. Lipót. MN. *Hackstock Mátyás*. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. talajon term. sz. favágó tőke (ar. szalagos babérkoszorúval díszítve) belevágott e. bárddal. Sd.: növ. p. ruhás és süveges, jobbában ar. markolatú kardot tartó vitéz. A ruhán ar. öv és gombok, a szőrmés süvegen ar. forgó. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. „1”. Ir.: Tompos: Címeres pecsétek 129; Házi: Soproni belváros. 226.

1693. okt. 21. Bécs. I. Lipót. MN. *Pilcz Frigyes*, fia: János és roltona *Kop Miklós* részére. Kih.: Győr vm.

C.: k-ben z. hármashalmon ar. oroszlán, kardra tűzött kontyos török fejfel, baljában égő gyertya. Sd.: növ. ar. oroszlán mellső lábaival égő gyertyát tart. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXVIII.

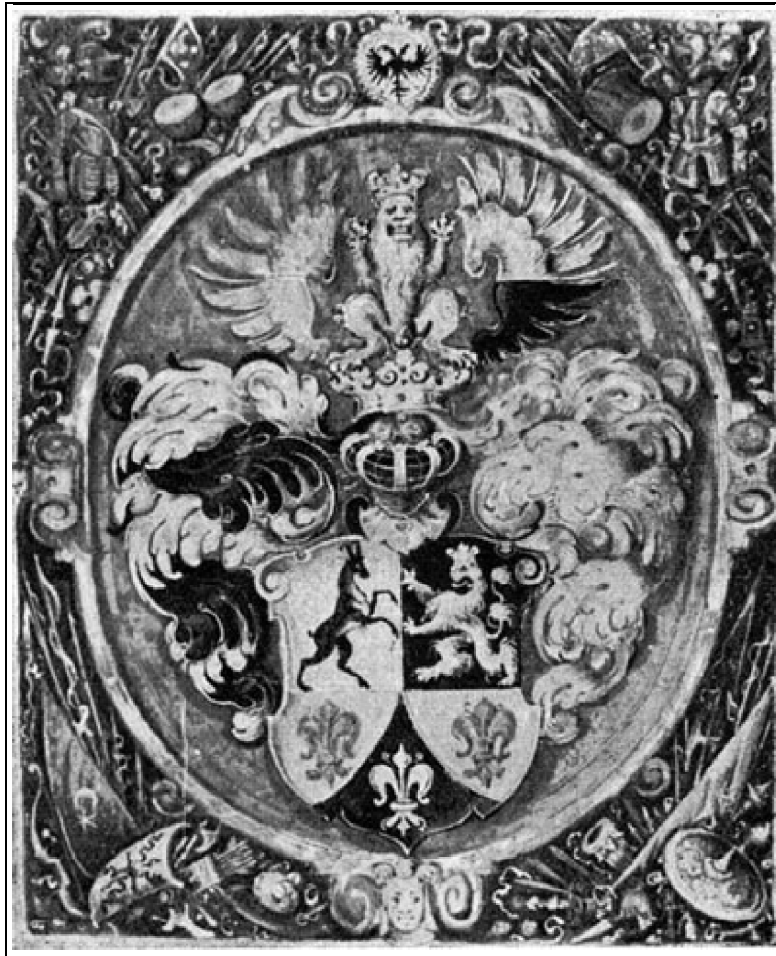
1693. dec. 11. Bécs. I. Lipót. *Sopron vármegye* pecsétjének megerősítése és bővítése. A régi címer páncélos vitéz volt, ettől az időtől fogva a megye örökös főispánjának, az Esterházy családnak címeres pajzsát tartja. Jelz.: Gyűjt. Ir.: Lib. Reg. 23, 150; Áldásy 4, 263.

1696. jún. 1. Bécs. I. Lipót. MN. *Horváth Mihály*. C.: k-ben z. hármashalmon követ tartó term. sz. daru. Sd.: 3 ar. kalászt tartó p. ruhás kar. St.: k-ar., p-e. Jelz.: Lad. „q”. Az oklevél vízfoltos, szakadt, pecsétje hiányzik. Ir.: Soós 337.

1697. szept. 5. I. Lipót. MN. *Koczor György*. Kih.: Sopron vm. C.: kékben (?), z. mezőn követ tartó term. sz. daru, lábával követ tart. Sd.: pallost tartó páncélos (?) [205](#)kar, a palloson z. koszorú. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. 96. Nagyon rongált, szakadt, sok helyen olvashatatlan. Pecsétjéből csak a fatok maradt meg, a pecsétet kikaparták. Ir.: Soós 350.

1698. jan. 3. MN. *Petercsich Lőrinc* részére, Lásd: Angyal György 1620. jún. 11-i címeres levelét!

1700. júl. 5. Bécs. I. Lipót. MN. *Beke Mihály* és rokonai *Németh János* és *György*. Kih.: Sopron vm. C.: hasított, elől k-ben z. hármashalomból 3 búzakalász nő ki, hátul p-ban z. halmon szőlőtő. Sd.: növ. kétfarkú ar. oroszlán. St.: k-ar., p-e. Jelz.: Vm. IV.

6. kép. Fellner János címere

1710. nov. 18. Bécs. I. József csász. BN. *Wirth Mihály Gottfried* és *Wirth György* testvérek részére. N. C.: négyelt, 1. és 4. ar. mezőben ar. koronás, p. nyelvű f. sas; 2. és 3. p-ban 3 (2,1) hatágú e. csillag. Sd.: a koronán álló f. sas. St.: f-ar, p-e. A címer felett a császár címere és mellette a szokásos 7 helyett 8 választó fejedelem címere (a nyolcadik: Hannover). Jelz.: Lad. „d”.

5. 1718. ápr. 3. Bécs. VI. Károly csász. Bárói rang adományozása *Wierth Gottfried* és *György Frigyesnek*. C.: hasonló az 1710-ben kapotthoz, de szívpajzssal, ennek ar. mezejében 2 f. harántpólya. A pajzson 3 sisak, a középsőn a koronás f. sas, a jobb oldali koronájából ar. zászló nyúlik ki 2 f. haránt pólyával, a bal oldali sisak koronájából kiemelkedő zászló p. 3 hatágú e. csillaggal. St.: f-ar., p-e. Címertartók: 2 term. sz. leopárd. A címer felett a császár arcképe. Jelz.: Lad. „e” (11. kép).

206 1722. aug. 2. Bécs. III. Károly. MN. *Hueder Mihály*. Kih.: Sopron vm. C.: damaszcírozott k. mezőben hatágú ar. csillag. Sd.: a hatágú csillagot tartó e. daru. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XVIII. Ir.: Lib. Reg. 34, 37; Siebm. 251.

7. kép. Brunner János címere

1735. ápr. 25. Bécs. VI. Károly csász. BN. és a Roseneck-i előnév adományozása *Göttersdorf Rozália* részére. C.: négyelt pajzs, 1. ar. mezőben f. sas, 2. és 3. p. mezőben 5 (2,1,2) fehér kocka; 4. k. mezőben természetes p. rózsát tartó ar. griff. Sd.: jobbról 3 hatágú ar. csillaggal díszített f., balról 3 fehér kockával díszített p. szárnyak között a p. rózsát tartó ar. griff növ. St.: f-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXIX. Az oklevél könyvalakú volt, de most a kötésből kitépott, laza lapokból áll, pecsétje hiányzik. Ir.: Kneschke 3.574.

1736. dec. 16. III. Károly. MN. *Flaischmann Ferenc Antalnak*. C.: p-ban kardot tartó e. griff. Sd.: nyitott f. szárnyak között hatágú ar. csillag. St.: p-a, ?. Jelz.: Vm. XIII. Az olvashatatlanságig piszkos és szakadt. A család 1748. febr. 13-án királyi engedéllyel „Adelffy”-re változtatta a nevét. Ir.: Lib. Reg. 37, 568; Siebm.: T. 139; Kempelen I,30.

207 1741. okt. 28. Pozsony. Mária Terézia. MN. *Scheffer Kristóf*. Kih.: Győr vm. C.: négyelt pajzs, 1. és 4. ar. mezőben egy-egy kétféjű sas fele az osztóvonalból nő ki; 2. p-ban z. réten ugró term. sz. szarvas; 3.

k-ben z. talajon e. bárány. Sd.: 5 strucctoll (jobbról balra: f-ar. -k-e.-p. színekben). St.: k-ar, p-e. Jelz.: letét. Ir.: Lib. Reg. 39. 381; Siebm. 174.

1754. jún. 15. Bécs. Mária Terézia lovagi rangra emeli *Zencker János Bernátot* és címerét bővíti. Címer: pirossal és kézzel négyelt pajzs, 1–4. p. mezejében koronás ar. oroslán; 2–3. k. mezejében ezüst bányászkalapács és ék. Sisakdísz: a jobb oldali sisakon a koronás ar. oroslán növekvőleg, a bal oldalin: nyitott fekete szárnyak között ezüst bányászkalapács és ék. Sisaktakarók: p-ar, k-ezüst. Kihirdetési záradék 1755. jan. 13-án feljegyezve Morvaország rendjeinek a könyvébe. A Soproni Központi Bányászati Múzeum tulajdona.

8. kép. A Trifuesz család címere

1758. ápr. 29. Bécs. Mária Terézia. MN. *Blasovszky József*, neje, Rautter Erzsébet és gyermekeik: Nep. János, József és Erzsébet részére. A címer azonos azzal, amit 1409. febr. 24-én a Garázda nemzetségből származó Horogszegi Szilágyi és gr. Teleki családok kaptak Zsigmondtól, vagyis e-ben p. lángok közül kiemelkedő (növ.) f. vadkecske, sörénye, körmei és szarvai aranyszínűek. Körmei között gyökerestül kitépelt z. fenyőt tart. Sd.: a vadkecske növ. St.: f-e. Jelz.: Vm. VI; Ir. Turul XII. 9; Fejérpataky 1, 31; Lib. Reg. 44, 593. Áldásy 4, 327; Siebm. 67; Bán mint polgármestert említi (331, 408, 421).

1777. máj. 2. Bécs. Mária Terézia. MN. *Kollár Ádámnak*, az udvari könyvtár igazgatójának. Ir.: Lib. Reg. 50, 417; Áldásy 6, 20; Siebm. 319; Wurzbach Biograph. Lexikon 12, 324. E címer két példányban maradt reánk. Az eredeti címeres levél a levéltárban [208](#)van; jelz.: letét (ezen látható a mai Eötvös Loránd Tud.

Egyetem budai elődjének az épülete). A másik a Liszt Ferenc Múzeum barokk szobájában van, ugyanabból a műteremből kerülhetett ki, az adományozott címer is azonos, de az uralkodói címerek, az architektonikus keret és a drapériák mások, ez a változat valószínűleg még Kollár bécsi tartózkodása idején keletkezhetett.

1780. márc. 31. Bécs. Mária Terézia. A *Soproni Társaskáptalan* pecsétjének megerősítése. Jelz.: letét. C.: rokokó kerettel ellátott pajzs p. mezéjében sárkányölő Szent György fehér lovon. A pajzs felett rangkorona. Jelz.: letét. Ir.: Lib. Reg. 51, 234; Áldásy 6, 45.

9. kép. A Wohlmuth család polgári címere

1787. febr. 1. Bécs. II. József. Birodalmi nemesség és a „von Oertelsburg” előnév adományozása *Jentsch Mihály* huszár századosnak. C.: vágott, f-ben növ. ar. oroszlán, jobbjában 3 ar. rozskalász, alul e-ben 3 p. pólya. Sd.: az oroszlán. St.: f-ar, p-e. Turny István tulajdona. Ir. Kneschke 4, 561.

1790. nov. 18. Pozsony. II. Lipót. MN. *Bernátsky József*, neje, Krisán Borbála és gyermekeik: János, Ignác, Ferenc Xavér, Pál, ifj. József, Julianna és Antónia részére. Jelz.: Lad. „g”. Ir.: Lib. Reg. 55, 82; Áldásy 6, 87; Siebm. 59; Soós 308; Tompos: Címeres pecsétek 49.

209 1791. jún. 6. Milano. II. Lipót. MN. *Frigy György*. Kih. Sopron vm. C.: négyelt, 1. és 4. f. mezőben ar. harántpólya mellett 1–1 hatágú ar. csillag; 2. és 3. p. mezőben z. hármashalmon e. egyszarvú. Az ívesen beékelte k. részben ar. kéve. Sd.: nyitott f. szárnyak között növ. k. öltözetű kalpagos, ar. öves vitéz e. buzogányt tart. St.: f-ar., p-e. Jelz.: Vm. XIV. Ir.: Lib. Reg. 55, 558.

6. 1806. ápr. 10. Bécs. Ferenc. Erdélyi nemesség és a „von Sonnenstein” előnév adományozása *Conrad Károly* részére. Kih.: Kolozs vm. C.: k. mezőben z. talajból kiemelkedő term. sz. szikla mögött felkelő sugaras, arcos, ar. nap. Sd.: 3 (k-ar-k.) struccotoll. St.: k-ar. A címer felett Erdély nagyfejedelmi címere. Dr. Berecz Dezsőné Conrad Bianca tulajdona. Ir.: Lib. Reg. Transylv. 13, 397: Siebm. 102.

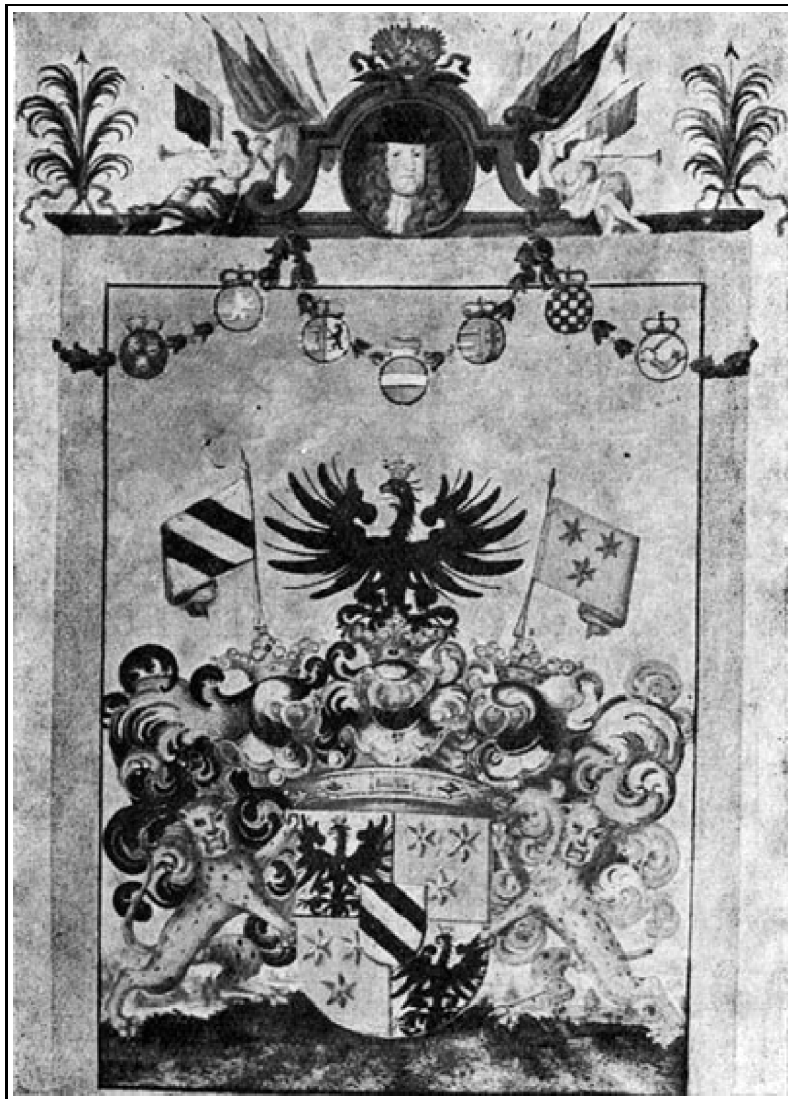
10. kép. A ruszti Natl család bárói címere

7. 1808. szept. 25. Pozsony. Ferenc MN. *Rudnyák András*, fia, Lajos, testvérei, Mihály és Károly, valamint unokaöccse János András részére, akik valamennyien az esztergomi prímás egyházi nemesei voltak eddig is. Kih.: Pozsony vm. Jelz.: letét. C.: k-ezüsttel vágott pajzsban, z. talajon arany markolatú

kardot tartó színváltó griff. Sd.: k-e-tel vágott szarvak között a növ. griff. St.: k-e. Ir.: Lib. Reg. 62, 963.

1815. jan. 18. Bécs. Ferenc. AN. *Jenny Fridolin* gyáros részére, aki a svájci Glarus kantonból származott. N. C.: két pajzs pajzsfőjének alsó részében ar. pólya (gesenktes 210goldeneshaupt). Alatta e. szövöserszám 3 e. gyűrűvel. Sd.: növ. szétterjesztett szárnyú f. sas p. nyelvvel. St.: k-ar, k-e. Jelz: letét. Ir.: Österr. genealog. Taschenbuch 1905; Wiener geneal. Taschenbuch 1927/28. Lóránt Ödön ajándéka.

1818. márc. 16. Bécs. Ferenc császár. AN. *Grounwink János* a 30. sz. „Nugent” gyalogezred ny. kapitánya részére. Jelz.: Lad. „h”. C.: p-késsel vágott. Felül sok ágyúgolyóból alkotott piramis tetején egy lágoló bomba, alul z. talajon 4 lombos tölgyfa. Sd.: 3 (p-fehér-k) strucctoll. St.: p-e, k-e.

11. kép. A Wierth család bárói címere

1837. jún. 8. Bécs. V. Ferdinánd. *Sopron vármegye* pecsétjének megerősítése. Jelz: gyűjt. Ir.: Lib. Reg. 56,

553; Áldásy 8, 299. Az 1693-as pecsét megismétlése magyar felirattal.

1840. dec. 10. Bécs. V. Ferdinánd. *Sopron* szab. kir. város pecsétjének megerősítése. Jelz.: Lad. XX. 1.2. Ir.: Lib. Reg. 66, 699; Áldásy 8, 402. Az 1622-es címer megerősítése magyar felirattal.

8. 1843. aug. 17. Győr. V. Ferdinánd. MN. és a Csikvándi előnév adományozása *Csik János* és fiai: ifj. János és Pál részére. C.: k-ben z. talajon kardot tartó ar. oroszlán. Sd.: 3 k. virág. St.: k-ar, p-e. Jelz.: letét.

211 1902. jún. 28. Bécs. I. Ferenc József mint magyar király nemességet és a „homorogdi” előnevet adományozza *Lichtenstein Józsefnek* és gyermekeinek. Címer: kék mező piros pajzsfővel, ebben egysorban öt hatágú ar. csillag. A pajzs kék mezejében zöld pajzstalp felett lebegő ar. koronán átszűrva ezüst bányászkalapács és ék, közöttük 3 ar. búzalkalász. A koronát két oldalán 1–1 e. stilizált liliom kíséri. Sd.: bal lábán álló, jobb lábával görbe kardot tartó term. színű sas, piros nyelvvel. St.: p-ar., k-e. Az eredetivel azonos kiállítású másodlat a függő pecsét nélkül, Éder Elek miskolci közjegyző által 1903. jan. 20-án hitelesítve. A Soproni Központi Bányászati Múzeum tulajdona.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tompos Ernő: Sopronban őrzött címeres levelek / Tompos, Ernst: Wappenbriefe aus Ödenburg

Tompos, Ernst: Wappenbriefe aus Ödenburg

In Berlin veranstaltete der Heraldisch-Genealogische Verein „Herold” zu seinem hundertjährigen Bestehen eine Ausstellung unter der Devise: „Lebendige Heraldik”. Unsere – natürlich kleinere und ärmere – Ausstellung im Jahre 1965 hat dasselbe Ziel verfolgt, um zu zeigen, dass weder die Heraldik, noch die Genealogie sich auf die Aristokratie beschränkt, auch Bürger, Zünfte und Bauern gebrauchten Wappen und haben ihre Ahnen.

Der grösste Teil von den hier beschriebenen Wappenbriefen wurde 1970 im Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft „Adler” veröffentlicht. Seither habe ich nur den vom Com. Pal. Jonas v. Schrimpf dem Ruster Bürger und inneren Rat Adam Pauer 1664 verliehenen bürgerlichen Wappenbrief gefunden.

Die Beschreibung der einzelnen Wappenbriefe erfolgt in der Reihenfolge: 1. Datum; 2. der Verleiher (wenn bei Herrschern der Titel nicht genannt wird, so handelt es sich um den König von Ungarn); 3. Der verliehene Rang (MN-ung. Adelsstand; AN = öst. Adelsstand, BN = Reichsadel; Pc = Bürgerwappen); 4. Sprache der Urkunde (N = deutsch; M = ungarisch; wo die Sprache nicht bezeichnet ist: Lateinisch); 5. Der oder die Empfänger des Wappenbriefes; 6. Wappenbeschreibung: Schild (C), Helmzier (Sd), die Helmdecken (St), vom heraldischen Rechts nach links; 7. Signatur (Jelz.); 8. Literatur.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Mikó Sándor: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előzményei és következményei Sopron vármegyében II. rész

Mikó Sándor: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előzményei és következményei Sopron vármegyében

II. rész

7. Miközben a megyékben folyt a harc az új urbárium bevezetésével kapcsolatban, a bécsi udvar emberei lázas sietséggel dolgoztak az úrbéri rendelet megszüvegezésén, és amikor ez a végleges formát elnyerte, Mária Terézia 1767. január 23-án nyilvánosságra is hozta. A rendelet kimondja, hogy célja a földesúr és jobbágy viszonyának egyöntetű országos szabályozása, a mind gyakoribbá váló parasztmozgalmak lecsendesítése, a rend és nyugalom gyors helyreállítása, továbbá a földesúri jogok épségben tartása – az állam ezt a célt a nemesi jogok számottevő sérelme nélkül igyekezett megvalósítani –, a sérelmek, visszaélések eltörlésével az adózó nép erejének megóvása, ezzel az ország javának biztosítása. Az urbárium 9 pontban részletezi a jobbágy haszonvételi jogait, ezekhez arányított földesúri szolgáltatásait. Az egyházi és állami terheket azonban nem vonta szabályozása körébe. A jobbágy haszonvételi jogai közé nem tartozik [212a](#) halászat, a vadászat és a madarászat. Viszont a földesúri erdőből tüzi- és épületfa illeti meg, s makkoltathat is.

Az egésztelkes jobbágnak megyénként s minőség szerint változó nagyságú rét és szántóföld jár. A szélsőségek 16–44 hold között mozognak. Egyforma viszont mindenütt az egésztelkes jobbágy belső telkének nagysága – 2 pozsonyi mérő vetőmag alá való föld. A töredék-telkesek az egésztelkes számára előírt rét, szántó, beltelek megfelelő hányadát kapták. Saját borát a paraszt Szent Mihály naptól karácsonyig kimérheti. A sör- és pálinkamérés kizárólag földesúri jog. Mészárszék, vám, vásár tartásának joga és jövedelme szintén urasági monopólium.

A haszonvételek fejében megállapították a paraszt évenkénti terményszolgáltatását és pénzbeli kötelezettségeit. A jobbágy terhei: pénzbeli földbér (évi 1 forint), a szántóföldi termésből kilenced és ajándék (2 kappan, 2 csirke, 12 tojás, fél icce vaj; 30 telek után 1 borjú, továbbá robot, mégpedig évi 52 igás vagy 104 napi gyalogrobot). Szabályozták a hosszúfuvar kötelezettségét is. A földesúri joghatósággal kapcsolatos intézkedések a jobbágy elleni panasz esetén az uradalmi tisztól, az utóbbi ellen az uraságtól kértek orvoslást. Jegyzőt a község szabadon választhatott, de bírót csak az uradalom 3 jelöltje közül az uradalmi tiszt jelölhetett ki. Végül az urbárium hangsúlyozta, hogy a parasztokat az urbáriumban megállapított terheknél többre kényszeríteni nem szabad.

A rendelkezés végrehajtására az udvar királyi biztosokat küldött ki a megyékbe, akiknek irányítása alatt összeírták a falvak jobbágyainak földjeit, és a föld minőségétől függően megállapították a telek nagyságát és a hozzá tartozó rétet is. Sopron vármegyében a rendezést négy nappal az általános rendelet megjelenése előtt tették közhírré. A királyi biztos, Balogh László, akit a királynő már jóval előbb küldött a megyébe az úrbéri panaszok felülvizsgálata végett, először a földesúri tiszteket hívta össze és felhívta figyelmüket a jobbágyokkal való rendes bánásmódra, továbbá arra, hogy ezek panaszait részrehajlás nélkül intézzék el, „mindenféle zaklatástól és elnyomástól és fenyegetésektől is” kíméljék meg a parasztokat, hogy azok „a jobbágyoknak elmúlt teteire soha többé ne akarjanak emlékezni.” Utána a megyei tisztviselőket és a jobbágyok mozgatásában oly jelentős szerepet játszó ügyvédeket intette a jobbágyügyek rendes kezelésére.[58\(7\)](#)

A helytartótanács január 26-án a megyével azt is közölte, hogy a szántóföldeket négy osztályba kell sorolni, és a besorolástól függően egy egész jobbágytelekhez 16, 18, 20, 22 hold szántóföld, továbbá 6–8 kaszás rét jár (1 kaszás - 1 szekér szénát adó rét). Sopron vármegye falvainak osztályozását 1767. március 7-én kezdték el, 23-ára a végleges beosztás is elkészült, amit a megyegyűlés márc. 24-i értekezletén ismertettek is. Első osztályba sorolták azokat a helységeket, amelyek jövedelemben, faizásban, makkoltatásban,

rétekben, vásártartásban és a föld termékenységében élen jártak. Ugyancsak első osztályúak lettek azok a helységek is, amelyek a felsorolt követelmények közül az egyikben annyira kitűntek, hogy ez pótolta a másik hiányosságát. A második osztályba pedig azok kerültek, amelyeket a javadalmak és a vásárok emeltek jóval az átlag fölé, vagy egy harmadik adottság egészítette ki közülük a gyengébbet. Így az első osztályba 33, a másodikba 97, a harmadikba 46, a negyedikbe 30 [213](#) helységet soroltak. Nem osztályoztak 2 helységet [59\(8\)](#) Március 26-án történt meg a megye 12 összeírási körzetre való felosztása. [60\(9\)](#) Ugyanezen a napon kapták az összeírók megbízatásukat és a mellékelt táblázatot, amely szerint a kötelezettségeket ki kellett vetni. [61\(10\)](#)

Jobbágytelek	szántóföld (hold)				kocsi széna		robotok		
	I.	II.	III.	IV.	sarjú van	sarjú nincs	igás nap	kézi	adó fr.
1	16	18	20	22	6	8	52	104	1
1/2	8	9	10	11	3	4	26	52	1
1/4	4	4 1/2	5	5 1/2	1 1/2	2	13	26	1
3/4	12	13 1/2	15	16 1/2	3 1/2	6	39	78	1
1/8	2	2 1/4	2 1/2	2 3/4	3/4	1	6 1/2	13	1
3/8	6	6 3/4	7 1/2	8 1/4	2 1/4	3	19 1/2	39	1
5/8	10	11 1/4	12 1/2	13 3/4	5	32 1/2	65	1	8/8
7/8	14	15 3/4	17 1/2	19 1/4	5 1/4	7	45 1/2	91	1

[214](#) Külön értekezletet is tartottak az összeírást végző tisztviselőknek, akiknek a királyi jogügyi igazgató adott eligazítást, aki bejelentette, hogy az urbáriális és szerződéses viszony közül az alattvalók azt választhatják, amelyik tetszik nekik. Széleskút és Feketeváros esetében azt mondta, hogy ezeket hagyják meg szerződéses állapotban, mivel e helységek lakói sohasem teljesítettek robotszolgálatokat. [62\(11\)](#)

Az összeírás Sopron vármegyében április első napjaiban kezdődött. Ez az első hetekben nem volt zökkenőmentes, mert egyes helységek jobbágysága hevesen tiltakozott a rendezés ellen. A pusztacsaládiakat csak nagy huzavona után lehetett rávenni földjeik megmérésére és az esküre. A velük szomszédos Ság jobbágyságai azt mondták, „hogy ha fölséges királyi parancsolat nem lett volna, nekik conscriptora s új regulatoria nem lett volna szükségük, megelégedtek volna avval, amivel eddig voltak, az uraság (Festetich) abban hagyta volna meg őket, ők is azt megadták volna, amit eddig.” Rábaköz legtöbb helységébe be sem engedték az összeírókat, hanem kereken megmondták nekik, hogy távozzanak, s ne is „gondolják azt, hogy ők engedik jószágaikat conscribálni.” [63\(12\)](#)

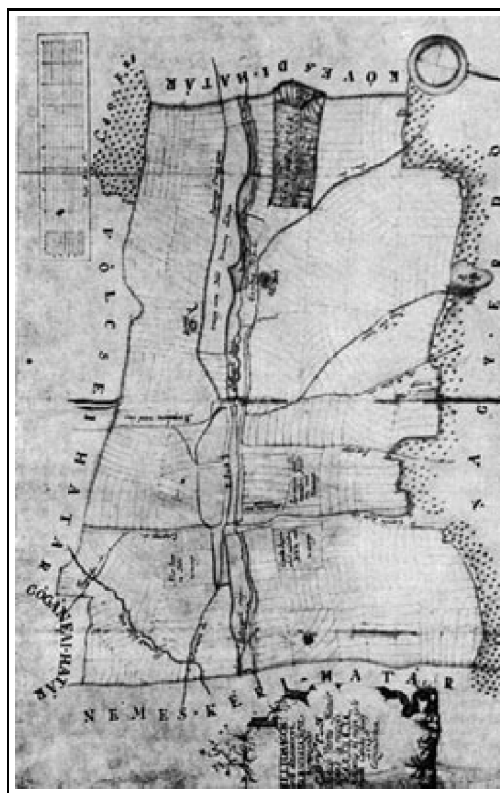
A gógánfaiak csak azután álltak szóba az összeírókkal, miután a cenki inspector április 15-én levélben vállalt garanciát arra vonatkozólag, „hogy M(éltóság)ghos Uraságának Gogánfán levő Jobbágyi á mint voltak továbbis in Statu quo, felhelyessek, és fertálosok maradhatnak.” [64\(13\)](#)

Az új rendezést illetően a jobbágyok elképzelései eltérőek voltak. Néhány helységben (Nyék, Császárfalu stb.) a régi szerződéses viszonytól elfogadhatóbbnak tartották az új urbáriumot. Mások az új urbáriumról – mivel régi urbáriumuk volt – kívántak „méltányosan” tárgyalni (Szentmiklós, Süttör, Endréd, Szergény,

Agyagos, Csapod, Lozs stb.), ismét mások a régi állapotot (urbárium, szerződés, „bé vett Szokás”) fenntartását akarták (Csorna, Babot, Farád, Pordány, Bodonhely, Barbacs stb.). A locsmándiak, alsó- és felsőszakonyiak csak 1767. december 31-ig óhajtottak a régi szerződés szerint szolgálni, azután pedig alkudozni az úrral egy új szerződés elkészítéséről. Németiben, Vásárosfalun és Tótkeresztúron nem kívántak az árendás viszonyon változtatni. Kapuvár, Garta, Tamási, Kistata és Osli lakói – korábbi mentességre hivatkozva – nem akartak belenyugodni a robotkötelezettségekbe, ezért ügyük függőben maradt. A különböző véleményeket összegezve pl. az Esterházyak falvai közül 35 contractus, 80 az új urbárium szerint szándékozott a jövőben adózni. Az említett 5 helység pedig ekkor még nem döntött.⁶⁵⁽¹⁴⁾

A kezdeti gátló körülmények megszűnésével az összeírás tervszerűen folyt. Augusztus 9-én kelt jelentésében Balogh László királyi biztos megállapította, hogy a parasztok felismerték az új urbárium jótéteményeit, és a földesurak sem támasztottak nehézségeket. Így a rendezés az országban elsőként Sopron vármegyében fejeződött be 1767 augusztus végére. Ezért a jó munkáért az államtanács Balogh Lászlónak 200 körmöci aranyat akart juttatni, de Mária Terézia nem engedte, hanem leiratában közölte, hogy e helyett feleségének ékszert küldött és fiát hadnaggyá léptette elő.

3. kép: Lövő határa 1771-ben

A megyében az urbárium végrehajtását 1768. június 30-án rendelték el.⁶⁶⁽¹⁵⁾

²¹⁵Az úrbérrendezés a megye 232 helysége közül 208-ban valósult meg. 46 nemesi faluból 24-ben laktak úrbéresek, akiket érintett a rendezés, a többi 22 tisztán nemesi községet természetesen nem. A teljes úrbéres földterület 134 157 holdat tett ²¹⁶ki. Ebből a teljes jobbágyoké 134 057 hold, a zselléréké 60 hold (Boz).

Belsőtelek: 5875 hold; szántó: 108 910 hold; rét: 19 372 kaszás.

Az úrbéres népeesség a következőképpen tagolódott: telkes jobbágy 11 029 (58,87%); házas zsellér 4633 (24,73%); háztalan zsellér 3072 (16,40%). Az úrbéresek számában általában csak a családfők foglaltatnak benn.⁶⁷⁽¹⁶⁾

Az összeírók a legelők állapota után is érdeklődtek, majd kimutatást készítettek azokról a helységekről, ahol a legelő részint közepes,⁶⁸⁽¹⁷⁾ részint kevés,⁶⁹⁽¹⁸⁾ részint tágas, de terméketlen⁷⁰⁽¹⁹⁾, részint szűk, alig vagy egyáltalán nem elegendő,⁷¹⁽²⁰⁾ végül csak az igásoknak való.⁷²⁽²¹⁾

8. Az úrbérrendezés hatásai és eredményei Sopron vármegyében a helyi viszonyoktól függően nem egyformák voltak. Sopron város aránylag hamar és akadály nélkül honosította meg úrbéres falvaiban az új urbáriumot, minden zökkenő és különösebb baj nélkül. A bánfalvi jobbágyok a kihirdetés alkalmával észrevételezték, hogy ők a zsellérektől elvett és a nekik adott szőlők helyett szántóföldeket kérnek, a szőlők pedig maradjanak a zsellérek tulajdonában. Kívánalmukat a város a szolgabíróhoz továbbította. A Sopron városhoz tartozó falvak a rendes roboton kívül a kilencedet is robottal válthatták meg, „egy egész telek kilenced címén igásállattal végzendő 12 igás vagy 24 kézirobottal tartozik a földesurnak.” E teljesítménybe beszámították a birkák, kecskék és méhek után járó kilencedet is. Ezt a robotmunkát a város szántó- és szőlőművelésre, s főleg az erdőkben szükséges munkálatok elvégzésére használta fel. A szolgáltatások nagysága a helységekben a telek minősége szerint változott. Lépesfalva 1767. évi táblázatában az 1/4 telkesek kilenced címén 2 1/2 igás vagy 5 kézi robottal fizettek. Ugyanakkor Bánfalván 3 1/2 igás vagy 7 kézi robottal egyenlítették ki tartozásukat. A város jobbágyai kiváltságot élveztek abban is, hogy bort mérhettek szabadon Szent Mihály naptól (szept. 29.) Szent György napig (ápr. 24). A vámmmentességet azonban nem vették igénybe, így a város nem kényszeríthette őket útépitésre és javításra. Nagy könnyítést jelentett számukra a hosszúfuvar szabályozása, mert a város falvainak évi 391 hosszúfuvara 46 3/4-re csökkent.⁷³⁽²²⁾

A hosszúfuvar a földesúr néhány helységben más szolgálatra változtatta. A Széchenyi család tartozékai közül pl. Kövesden minden egészhelyes jobbágy a hosszúfuvar helyett esztendőnként egy fél öl fát szállított a Nagyerdőről Sopronba az uraság rezidenciájába.⁷⁴⁽²³⁾ A gógánfai egészhelyesek pedig hosszúfuvar fejében 10 gyalogrobotot végeztek „oly munkában, amelyre az Miltoságos Uraság tőlük megkívánta.”⁷⁵⁽²⁴⁾

²¹⁷A lozsiak számára – miként az 1635-ös úrbéri szerződés – szintén jókor jött a rendezés, mert földesuruk nemcsak szolgáltatási, hanem adózási kötelezettségeiket is nagyon megnövelte. A mezővároska másodosztályú besorolást kapott, ahol az egész telek száma: 42 6/8; telkes jobbágy: 69; házas zsellér: 21; háztalan zsellér: 32. Teljes úrbéres földterület 1071 hold. Ebből a belső telek 61, a szántó 769, a rét 241 hold. Nagy kedvezmény volt számukra, hogy az 1550. évi 36. tc. értelmében Szent Mihály naptól Szent György napig szabadon árulhatták borukat. Szőlőterületük ekkor 1976 kapást tett ki, amely 177 helybeli és 193 vidéki tulajdonos között oszlott meg. A lozsiak a bort a Rábaköz falvaiban adták el.⁷⁶⁽²⁵⁾ Kapuvárott viszont az előző helyzethez viszonyítva házanként több lett az adó és a lakók robotját 18 napban állapították meg.⁷⁷⁽²⁶⁾ Bodonhelyen is a királynő „Kegyess parancsolattya Szerént elaborált Urbáriumban Ki tett és Szabott Kőtelességek némü Sullyos állapotot” szültek.⁷⁸⁽²⁷⁾

A jobbágybirtok terjedelme sem maradt meg mindenütt a régiben. A szarvkői uradalomhoz tartozó Lorettom csupán zsellér-helyekből (36 házas, 22 háztalan) állott, amelyekhez csak 2 hold szántó tartozott. Rétjük pedig nem volt. Minthogy a megye a harmadik osztályba sorolta a falut, az a javaslat született, hogy a hiányzó földterületet az uraság pótolja részint allodiális, részint pedig irtásföldekből.⁷⁹⁽²⁸⁾ A babotiaktól a

„Conscriptio alkalmatosságával” egy füzes területet írtak át a tamásiakra. Így is a parasztföldek és rétek területe Baboton 1767 után 1591 kisholdat tett ki. Ez a többi faluhoz viszonyítva elég sok volt. A babotiak a füzes elvételébe nehezen nyugodtak bele. 1768 februárjában „Királi Parancsolatok” ellenére hozzáfogtak a füzes kivágásához, amiből több évig húzódó per keletkezett.⁸⁰⁽²⁹⁾ Ugyancsak csökkent a felső- és alsószakonyi sessiosok szántóterülete is, mivel a rendezés előtt egy sessiohoz az előbbiben 56 hold szántó és 5 kaszás rét, az utóbbiban pedig 40 hold szántó és 8 kaszás rét tartozott. A rendezés után az urbéres földterület Alsószakonyban 793 hold, Felsőszakonyban pedig 1303 hold lett.⁸¹⁽³⁰⁾

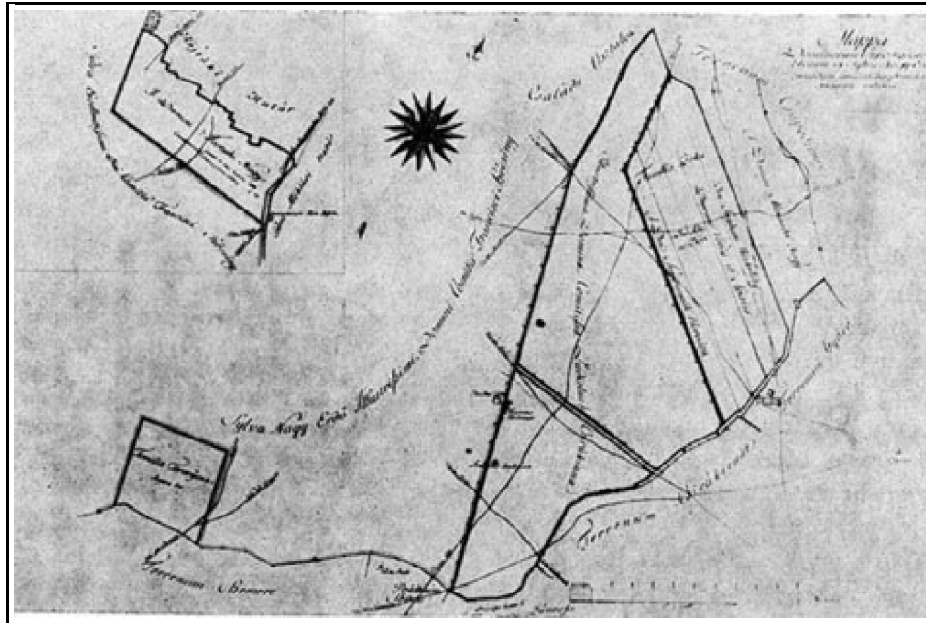
Az úrbérrendezés – amint a fentiekből is kitűnik – nem váltotta be mindenütt a parasztok reményeit. Különösen a volt szerződéses falvak, ill. mezővárosok jobbágyai egyre-másra kérték a régi szerződéses állapot visszaállítását, mert az urbáriumot ennél terheesebbnek vélték. A kapuváriak most is a királynő védő szárnyai alá helyezték magukat, hogy az előbbi állapotban maradhassanak meg.⁸²⁽³¹⁾ Mária Terézia 1768. február 20-i leiratában tudatta velük, hogy helyt adott kérelmüknek.⁸³⁽³²⁾ Ez kitűnik az új egyezség „punctum”-aiból is: „Mind az Urbarium, mind pedig Törvény Szerint az Halászat az Uraságé, azt mindazon által Szokott Árendában további Tetzéséig Kapuvariaknak engedi.” Továbbá a „Gyümölcsös kertektől eö Fölsége Kegyes Resolutioja Szerint az járandó kilenczedet pénzül M. Uraságh főnt tartya.”⁸⁴⁽³³⁾

A nyugalom Kapuváron rövid életű volt, mert 1769-ben ismét tiltakozniok ²¹⁸kellett egyes földesúri intézkedések ellen. Ugyanis az Esterházyak megkezdték az irtásföldek visszavételét, ami miatt a kapuváriak pereskedtek, újabb és újabb kérvényekkel ostromolták az uralkodót. Az 1776. december 19-én kiadott királyi rendelet azonban végleg és megfellebbezhetetlenül elutasította panaszait, s Kapuvárt urbéres községnek nyilvánította. A helytartótanács robot-kötelezettségeket állapított meg nekik. Ezt ők nem teljesítették, amiért az Esterházyak 1780-ban úrbéri pört akasztottak a nyakukba. A tárgyaláson a bíró, Kiss György nem jelent meg, ezért „áristommal büntették”.⁸⁵⁽³⁴⁾ Az osliak 1768. április 14-én hozott döntése szintén a szerződés mellett szólt. A falu 120 forint készpénz, továbbá kantoronként 30 forint kosztpénz megfizetését vállalta magára. A halászatért, vadászatért, az irtásföldekért és rétekért censust adtak.⁸⁶⁽³⁵⁾ A bodonhelyiek eddig „bé vett Szokás Szerént” adóztak, most pedig hat pontból álló szabályos szerződést kötöttek, amely 1768. január elsején vette kezdetét:

„Primo: Azon tíz Őszi, és annyi tavaszi Holdbul álló Szántást, aratást, és á minémő 4. napi Kaszálást, Gyüitést á Lakok által, ugy nem Küllőmben Széna Hordást vigeztek és tettek Pordányi Majornál említett Bodonhelyi Jobbágyok, arra Jövendőben is ezen Contractusnak Ki folyásáig Kötelessek legyenek. Secundo: Az Bodonhelyi Hidakat, és Gátokat ez után is tartozzanak conserválni, és Szükséggh hozván mogával, jól meg igazítani. Nem Küllőmben. Tertio: tartozzanak minden Esztendőben az Méltóságghos Uraságh Rendelése Szerént akár hová kivántatik eött hosszú furokat Ki álitani és vigezni Többiben. Quarto: Valaminémü Vonyos és Kézi munka az uj urbariumban Ki vagyon tévő, mind azokat tulaidon magok hasznokra fordithassák csupán csak az Urbarialis fának vágását és főnt tartván M. Uraságh részérül. Mely nékiek engedett Urbarialis Robottokért ugy nem Küllőmben az Kilenczednek, Ház arendának, és Konyhabéli adónak váltságáért Qinto: fognak esztendőnként az Méltóságghos Uraságh Kapuvári Cassájában fizetni 150 f. id est Száz eöttven forintokat, ezt pedighlen minden executio nélkül. Sexto: Az eddig bé vett Szokás Szerént valo dézmát, irtás földeknek Censussát, halászatot és más egyeb Urasághot illető Regaliakat á Méltóságghos Uraságh mogának reselválya és főnt tartja: ezen contractusnak pediglen csak Két Esztendeigh á dato praesentium computando, legyen ereje, és ne tovább”.⁸⁷⁽³⁶⁾

Gróf Festetich Károly Árpás, Sobor és Szentandrás községek parasztjaival együttesen kötötte meg a szerződést, amelynek pontjai többségükben azonosak voltak. Ezek közül érdemes megemlíteni a 14. pontot,

amely a bírók és az esküdtek visszaélései ellen intézkedik: „Rengetegszer tapasztaltattott, hogy némely borivó ember összeverekedett, és ezért pénzzel sulyossan megbüntették, ezt a büntetés pénzt a bírók és esküdtek a korcsmában megitták, vagy ha a verekedés után a veszekedőket kibékítették békesség pohár feiben nagy borivást csaptak; ezért a királyi urbárium szerint minden pénzbeli büntetés vagy birság ez után 24 pálcabüntetés alatt keményen meg lesz tiltva, az vitkes veszekedőket az uraság fogja megbüntetni.” Az idézetből kiviláglik, hogy megszűnt a falusi bírának bírságvivető joga, a jobbágyoknak bírságok ürügyén való kizsákmányolása. A három falu az előírt fonást úgy oldotta meg, hogy a szentandrásiaiak természetették a kendert, a soboriak pedig megfonták.⁸⁸⁽³⁷⁾ A szerződéses állapottal a későbbiekben is aránylag elégedettek voltak Bodonhely, Pordány, Szil, Barbacs, Bősárkány, Acsalag, Németi, Keresztur, Veszkény és Oslói jobbágyságai. Ezek képviselői (bírók és esküdtek) 1771. január 14-én Csornán gyűltek össze, ahol Németh Mihály fiskális és Szummer Ferenc kapuvári tiszttartó feladták nekik [219a](#) kérdést, hogy „kivánnok e Főlséges Királyné Aszonyunk Kegyelmes Urbariuma Szerént a M. Uraságnok robotolni, a vagy valamelly szenvedhető Contractusra Lepni, és ha Contractusra Lépni Kivánnok Készek e addig is migh a mostani hanybéli munka Csöndesül elobbi Contractus szerent szolgálni.” Mire ők „minnyájan a többi Lakosok nevében is Contractusért instalnak és addig a mig Uj Contractus titetődik előbbi Szerént szolgálni Kivánnok”.⁸⁹⁽³⁸⁾ A szerződés a tamásiaknak most is sok hasznot hozott, mert a bogyoszlóiak állítása szerint ezek náluk „több földekkel birván, Sem dézmát nem adván, se nem robotolván, egy egy Sessiotul tsak 8 forintokat fizetnek á Méltóságos Uraságnok. Ámidön mi robotolunk, á Thamásiak kereskedhetnek, és vámot sem fizetvén, Sokkal Könnyebben élhetnek”.⁹⁰⁽³⁹⁾ A régi kontraktualista községek közül Egyed, Rábasebes, Páli, Bó, Rákos és Rábacsanak jobbágysága 1767 után „Eő Főlységhe Kegyes Parantsolattyábul bé hózatott Urbarium” alapján kezdett adózni és szolgálni. A rábacsanakiak elég gyorsan visszaléptek az urbáriális terhek viselésétől, mert 1769. január 1-től újból szerződésesek lettek. A rákosiak is el akarták vetni az urbáriumot. 1784-ben úrbéri pert is indítottak, de sikertelenül. Ugyanis az úrbérrendezés kapcsán behozott általános robotszolgáltatás a korábbi állapotnál sokkal terhesebb volt számukra.⁹¹⁽⁴⁰⁾ Bogyoszló urbáriális község maradt, azonban három ott lakozó kereskedő, Zalka János és Mihály. Németh János [220](#) „contractus”-ban kötelezték magukat arra, hogy „Mindenikünk Esztendőt által egy fuart Kismartonigh téssen, ketőt pedigh Sopronyigh, vagy Pápáig, avagy Győrig, és ezen kívül á magunk Tizedjét is Szalmában a Méltóságos Uraságh Bogyoszlój Pajtaijában bé hordjuk. A Többi Urbarialis Szolgálatokért, és Kisz pénzbéli adozássokért, ugy Kilenczedért, és Konyhára való Victualiumokért fog Kiki Közülünk Esztendő által Harmincz forintokat, azt pedigh Kantoronkért említett Nagy Méltósággh Uraságh Kapuvári Cassajában fogyatkozás nélkül befűzetni.” Szerződésük 1768. január 1-én vette kezdetét és három évi időtartamra szól.⁹²⁽⁴¹⁾

4. kép. A Nagyerdő területén létesült iváni irtásföldek

9. Az úrbérrendezés megtörtént a megyében és tulajdonképpen a nagy nyertes az állampénztár, a cassa militaris lett. A dikák száma emelkedett, ennek következtében az adókötelesek pénzbeli tartozása is nagyobbodott. 1768/69 és 1769/70-ben Sopron vármegyében a kincstári adózás dikái a következőképpen alakultak:⁹³⁽⁴²⁾

	dikák 1768/69	változás		marad 1769/70-re
		növekedés	csökkenés	
Szarvkői urad.	5 952 1/8	4 5/8	44	5 912 6/8
Kismartoni urad.	21 420 6/8	43 1/8	218 2/8	21 245 5/8
Fraknói urad.	16 409 5/8	23 4/8	137 4/8	16 295 5/8
Kaboldi urad.	2 609 5/8	4 1/8	21 3/8	2 592 3/8
Lándzséri urad.	8 445 2/8	2 7/8	83 6/8	8 364 3/8
Keresztúri urad.	5 869 2/8	1 4/8	41 4/8	5 822 2/8
Lékai urad.	5 406 5/8		5	5 401 5/8
Szentmiklósi urad.	3 749 1/8		4 2/8	3 744 7/8
Kőszegi urad.	4 505 1/8			4 505 1/8
Kapuvári urad.	13 695 4/8	10	35 2/8	13 676 2/8
Győri püspökség	5 885 2/8	7	30 3/8	5 861 7/8
Csornai prépostság	1 427 4/8	9		1 436 4/8
Széchenyi urad.	8 436 6/8		5 2/8	8 431 4/8
Rábán túli felső vidék	5 240 7/8	2 6/8	27 6/8	5 215 7/8

	dikák 1768/69	változás		marad 1769/70-re
		növekedés	csökkenés	
Rábán túli alsó vidék	5 245 1/8	13	57 5/8	5 200 4/8
Rábán belüli felső vidék	2 838 6/8		19 3/8	2 819 3/8
Rábán belüli alsó vidék	2 833 2/8	17 6/8	16 2/8	2 834 6/8
Csepregi urad.	1880 5/8	3 1/8	21 1/8	1862 5/8
Sopron úrbéres falvai	7 038 3/8		111 7/8	6 926 4/8
	128 882 4/8	142 3/8	880 4/8	128 144 3/8

221 A kapuvári uradalom falvaiban az emelkedés 1766-hoz viszonyítva 2594 4/8 dika, azaz 23,4%. A nagyecenkiek kb. 760 dika után fizettek, ahol egy dika értéke a helybeliek számára 1 frt. 72 den., a vidékiek részére pedig 1 frt. 77 den. volt.⁹⁴⁽⁴³⁾ Az adó azonban nem maradt állandó, mert a hadiadó két évtized alatt, azaz 1786-ra az országban fél millióval növekedett, a megyei költségeket fedező háziadó 1780-ban 1 357 088 forintot, 1787-ben pedig már 2 064 598 forintot tett ki. Berzeviczy Gergely szerint a hadi- és háziadó ebben az időben az egészet jobbagyot kb. évi 30 forinttal terhelte meg. A megállapítás a Sopron vármegyei jobbagyságra is vonatkozik.⁹⁵⁽⁴⁴⁾ 1791-ben a vármegye „az Királyi Fölsígeknek Honorariumbéli adozást” rendelt el. A királyi adomány a Széchenyiek részéről 535 forint 5 kr. volt. Ebből az ivániaknak 129 forint 13 kr-t kellett volna fizetniük, de ők ezt rossz sorsukra való hivatkozással nem fizették meg.⁹⁶⁽⁴⁵⁾

10. Az urbárium a jobbagy földesúri tartozásait egységesen meghatározott és elvben megváltozhatatlan alapra állította. Mindössze egy-két év múlt el és a Sopron vármegyei földesurak megtalálták a módját annak, hogy túltegyék magukat az urbárium előírásain és a szerződések pontjain. Nem tartották be az általuk is aláírt kötelezettségeket, hanem vagy megváltoztatták őket, vagy újra különféle többletekkel sújtották parasztjaikat, akik ismét megindították a panaszos levelek áradatát az úriszékhez, a vármegyéhez, sőt a királynőhöz is. Ugyanígy panaszok voltak a hadsereggel kapcsolatban is. De tettelegességre is sor került.

1769 júniusában a megye a beküldött panaszokat összegezte és kimutatást készített azokról a helységekről, ahol

a) a lakosokat megfosztották a „faizási” jogtól, a tüzi- és épületfát vagy készpénzen vagy adó ellenében kellett nekik megvásárolni, a fahordás kötelessége viszont megmaradt (Antau, Darázsfalu, Alsó- és Felsőszakony, Acsalag, Bósárkány, Barbacs, Bodonhely, Csorna, Beled, Pordány, Illmitz, Ligvánd, Széplakon a Viczay és a csornai konvent jobbagyai, Szil);

b) a négyfogatú munka a szántás idejére korlátozódott (Szarvkő, Stotzing, Lajtapordány, Baumgarten, Széplak, Himod, Endrőd, Szergény, Agyagos, Csapod, Süttör, Szentmiklós, Chernelháza, Pórládony, Damonya, Nagygeresd, Bő, Muzsaj, Dasztifalu, Keresztény, Horpács);

c) a négyfogatú munka korlátlan, ami több helységet érintett (Szilágysárkány, Alsópásztori, Sebes, Vág, Kisfalud, Árpás, Vicza, Szentandrás, Sobor, Egyed, Mihályi, Acsalag, Farád, Kecöl, Vásárosfalu, Németi, Maglóca, Csorna, Bányog, Szovát, Veszkeny, Babot, Tótkeresztúr, Szárföld, Bodonhely, Szany,

Csanak, Beled, Szil, Gyóró, Páli, Barbacs, Osl, Bősárcány, Bogyoszló).⁹⁷⁽⁴⁶⁾

Lövön ismét „túl buzgó” volt a földesúr jobbágyai kizsákmányolásában (az előírt robotokon felüli robotmunkák semmibe vévése, makkbér emelése, sok büntetés, erőszakos földfoglalás), ill. a számára előírt kötelességek („Uraságunk helységünkben Semmiféle hus ki méretist és vágást nem rendölt noha ilyen népes helyben az nélkül nem lehetünk, Sőtt Ország utban Sokféle Transzenak törtinnek, kiktül az hus fogyatkozása miatt haborgatást kölletik Szenvednünk”) be nem tartásában. Erről tanúskodik egy jegyzőkönyv is, amelyet a főszolgabíró jelenlétében Lövön vettek fel 1774. ápr. 26-án: „T. N. Varmegye Feő Szolga ²²²Biro Nagy Páll Urunk Személye Szerint helységünkben ki jövén azon mindennemű excessusoknak, melyeket az mi Mélytóságos Földes Uraságunk Gróff Széchenyi Sigmondné Kegyelmes Aszonyunk Eő Fölsigitül ki adatott Urbarium tenora ellen mi rajtunk, és Helységbeli némely Jobbágyin el követett volna, investigatiojára, a melyekbül mi minden punctumok, és Urbarialis tilalmak értelme Szerint volta képpen reá kérdeztetvén Semmi egyéb panaszunkat az mi Méltóságos Földes Uraságunk ellen nem tehetyük, melyek az Urbarialis punctumokkal ellenkezének.”⁹⁸⁽⁴⁷⁾ A tamásiakat is érte sérelem, mert 1782. dec. 10-én így írtak: „.... mi egész a Lajtáig mind ekkoráig nem vámostunk; most mind azon áltol nem nagy üdötül fogva némellyektül Lakosaink Közül Szent Miklóson a Vám desumáltatott.” Ezért „nagy alázatossággal” folyamodtak Esterházy Miklóshoz, „hogy méltóztassék tovább is azon régi Szabadságunkban bennünket Confirmálni.”⁹⁹⁽⁴⁸⁾ Hasonló ügyben hangzott el a kapuvári úriszéken a babotiak panaszja is: „.... az Kapuvári Vámtul mindenkor mentesek voltunk, most pediglen a Vámost rajtunk megh veszik valahánszor által megyünk, melyre soha sem emlíkezünk, sem magunk, sem Attyáink hogy Vámost attunk volna.”¹⁰⁰⁽⁴⁹⁾ A lozsi Viczay uraság is fokozatosan fosztotta meg jobbágyait a szabadalmaktól. Először marháikat tiltotta ki erdejéből, majd nem adott nekik onnan tüzi- és épületfát. Birkáit viszont jobbágyai „bé vetett” földjein „Szabadon” őriztette.¹⁰¹⁽⁵⁰⁾ A csornai prépostsághoz tartozó hővejjek a robotot pénzzel váltották meg és árendát is fizettek. Azonban a tisztartó ezzel mitsem törődve szüntelenül hajtotta őket robotra, nyáron szénát kaszálni és gyűjteni, télen pedig ölfát vágni.¹⁰²⁽⁵¹⁾ Az urasági alkalmazottak a veréstől sem riadtak vissza. 1783 júliusában gabonahordás idején a szentmiklósi hajdú „minden vétek nélkül” úgy megverte pálcájával Kovacsics János jobbágyot, hogy az napokig nem tudott dolgozni sem magának, sem pedig az uraságnak. A sértett Esterházy Miklóstól kért elégtételt, mivel a tisztartó panaszát figyelmen kívül hagyta.¹⁰³⁽⁵²⁾ A növekvő földesúri kizsákmányolást, továbbá a jobbágyokkal való rossz bánásmódot a király úgy akarta feltartóztatni, hogy 1787. május 27-én rendeletet bocsátott ki, amelyben megparancsolta, „hogy minden Földes Uraságok – olvassuk egy felterjesztésben – minden héten leg alább egy Tiszti napot tartani, és azt a Parasztyának tudtára adni köteles lészen, hogy azon napon (nem pedig máskor) a Paraszt az az ő panaszait bé jelentse.” A peresztegiek 1787. augusztus 8-án gróf Schmeidegh Lászlónak benyújtott instanciájukban észrevételezték, hogy panasznapot náluk még nem tartottak. „Azért jelentyük leg elsőben is Nagyságodnak, hogy ez eránt 90 napok alatt (mivel addig az üdöig várakozni tartozunk) Kegyes valoszáat nekünk adni méltóztassék.”¹⁰⁴⁽⁵³⁾ A század végére a legtöbb helységben megkezdtek robotszolgáltatások szigorú végeztetését, s ez alól még a kisebb uradalmak sem voltak kivételek. 1796-ban ebben az ügyben a vármegye is intézkedett: „Megh hagyatott Szolga Biró Urak(na)k, hogy mind Helységekben ki hirdessék, Hogy a jobbágy a midőn héti Robotba terhével valahová hajtatik, terhet vizsais vinni tartozik a nélkül, hogy különös, és több napszám Számláltassék ²²³be mint a mennyi üdöt az Uttban töltött.”¹⁰⁵⁽⁵⁴⁾ A haderő beszállásolásával és a porcióval kapcsolatban szintén adódtak kifogások. 1780-ban a csepregiek az alispánnál tiltakoztak az ott lévő katonák zaklatásai miatt, mert „azok a N. Varmegye determinációja szerint nem elégszenek meg azzal, hogy a gazda, kinél szállásban vannak, csak addig adjon nekik gyertyát még esznek, hanem későn korán mig Lovaiikat etetik s abrakollyák is Gyertyát követelnek; azon kívül egyeb módot is keresnek, hogy gazdájoknak egy vagy több szál Gyertyáját elégethessék” – s hozzá mindent, ami csak kezükbe akadt, el is loptak.¹⁰⁶⁽⁵⁵⁾ A

bogyoszlóiak a rájuk kivetett porciót sokallták, mert egy-egy közönséges gazda 22450 forintnál is többet fizetett.¹⁰⁷⁽⁵⁶⁾ A kapuvári hajdúhelyes gazdák pedig azon keseregtek, hogy „Sok Időktül fogva mind a Portio füzetisben, S mind pediglen a Katona Tartásban fölöttib nyomorgottatnak.”¹⁰⁸⁽⁵⁷⁾ A parasztok nemcsak panaszkodtak, hanem előnyös jogaik érdekében támadtak is. Az urbárium kihirdetése után 1767 őszén (Szent Mihály nap után) Szilvási Márton farádi nemesember is mérte saját borát, mire a „Fanádi Helységbeli parasztok – írja feljelentésében – Curiális Házomra nagy tumultussal rohanván, magamat s feleségemet többszöri protestációimmal, s Nemességemmel nem gondolván, meg ragadtak, kamarám ajtaját fejszével be vágták, boros hordomnak fenekét bé ütven abban Lévő boromat ell folyatták; S evvel Sem elégedvén egynehány napokkal ez után a falu Csordája közül egy Tehenemet be hajtották, es azt le vágván fel pecsenyezték s meg ették.”¹⁰⁹⁽⁵⁸⁾

11. Az 1767-es úrbérrendezés során az elvben elhatározott határfölmérést a falvak többségében csak a század 90-es éveiben hajtották végre, amikor a mérnökök által végzett felmérések azt bizonyították, hogy ezek adatai nem egyeznek meg azokkal, amiket a rendezéskor bevallottak. Ekkor ugyanis a terhek emelkedésétől való félelmükben sokan a tényleges állománynál kisebb területeket mondtak be. Ezt a maradványföldnek nevezett különbséget a földesurak minden tiltó rendelkezés ellenére, ha érdekük úgy kívánta, a majorsági földekhez csatolták, vagy a régi tulajdonosoknak bérbe adták. Akadtak viszont olyan helységek is, amelyekben a földek a valóságban kisebbek voltak, mint amekkora az urbárium alapján megillette volna őket. Ennek következtében a megye úgyszólván valamennyi községe helyesbítette az urbáriumát 1790–1848 között.¹¹⁰⁽⁵⁹⁾ A XVIII. század végén indult meg az irtásföldek visszavétele is, ami sok helyen ellenállást szült. Íme egy példa. Ivánban 1767-ben egy egész helyhez belső teleknek 1 holdat, külső teleknek pedig 16 holdat rendeltek két mérőjével véve. Ennek tartozéka volt még 8 szekérre való rét, mivel esztendőnként csak egyszer kaszálták. Ahol az egész helyhez tartozó belső telek nagyobb volt az előírtnál, ott kisebb lett a külső telek. A kevesebb szekér számú rétet pedig úgy pótolták, hogy minden egy szekérre való rét helyett egy hold szántót adtak. Így lett a sessiók száma $39 \frac{4}{8}$, aminek belső telke $91 \frac{2}{4}$ pozsonyi mérő, a külső telke $788 \frac{1}{8}$ hold szántó és $192 \frac{2}{4}$ szekérre való rét. A parasztok tagozódása: 50 (1 $\frac{1}{8}$ helyes 6; 1 helyes 21; $\frac{5}{8}$ helyes 2; $\frac{1}{2}$ helyes 21) helyes jobbágy; 28 házas, 15 házatlan zsellér. Ezek adózása: marhás robot két marhával 2139, kézi szolgálat 4962; kilenced helyett marhás robot két marhával 479, vagy e helyett kézi szolgálat 958 nap. Árenda 79 forint, tűzifa $39 \frac{4}{8}$ öl, fonás 241 fonat, vaj $38 \frac{1}{2}$ icce, kappan 99 darab, csirke 109 darab, tojás 753 darab. Az iváni határ felmérését az 1793–94-es években Pelikán Dániel földmérő végezte el, és ennek munkadíjaként 539 frt. 3 kr-t fizettek. Most is megmaradt a $39 \frac{4}{8}$ sessio, a belső telek $46 \frac{50}{64}$ holdat (házhely és udvar $37 \frac{50}{64}$; kert 9 hold), a sessionális szántóföldek $658 \frac{46}{64}$ holdat, a rétek pedig $330 \frac{44}{64}$ holdat tettek ki. Az összeg ²²⁵1036 $\frac{12}{64}$ hold, 1110 és 1200 négyszögöllel számlálva. A szántók és rétek mezők szerinti elosztása: napkeleti mezőben a szántó $212 \frac{2}{64}$ hold, a rét $34 \frac{42}{64}$ hold; a déli mezőben a szántó $214 \frac{4}{64}$ hold a rét $97 \frac{2}{64}$ hold; a felső mezőben a szántó $232 \frac{5}{8}$ hold, a rét 199 hold, Ivánban az irtásvisszaváltás 1793-ban fejeződött be. Holdjáért a földesúr 3 forintot fizetett. Az irtás és maradványföldek ($734 \frac{35}{64}$ hold) 1794-től censuális és zálogos földekként a következő feltételekkel kerültek a helybeli lakosok használatába: az első osztályba sorolt $734 \frac{35}{64}$ hold szántó után négy-négy gyalognapszámot szolgáltak holdanként; a második osztályú censuális földekért háromféle módon adóztak: 207 hold zálogos föld után egy-egy, $1318 \frac{48}{64}$ hold után három-három, $12 \frac{60}{64}$ hold után, amelyekkel a zsellérek kertjeit egészítették, hat-hat gyalognapot dolgoztak. A termésből pedig nyolcadot adtak.¹¹¹⁽⁶⁰⁾ E változásokkal 1794-ben a község urbáriális tabellája is módosult. A lakosság összetétele így alakult: 62 helyes gazda, 73 házas, 26 házatlan zsellér. Robotszolgálatuk $14 \frac{374}{16}$ gyalognapszám. Victuálé adásban nincs lényeges eltérés 1767-hez viszonyítva. Viszont most fizettek 135 forint gazda- és 4 forint 30 krajcár borjúpénzt. A sessionális földek után járó tized 1794-ben búzából $153 \frac{58}{72}$, rozsából $51 \frac{33}{72}$, árpából $58 \frac{39}{72}$, tönkölyből $9 \frac{8}{72}$, zabból $90 \frac{34}{72}$, ocsúból $10 \frac{00}{72}$ pozsonyi mérő. A censuális földek termésének nyolcada : búza $101 \frac{29}{72}$, rozs $377 \frac{11}{72}$, árpa $24 \frac{66}{72}$, tönköly $6 \frac{64}{72}$, zab $370 \frac{49}{72}$, ocsú $31 \frac{21}{72}$ pozsonyi mérő.¹¹²⁽⁶¹⁾ Az ivániak földesuruk engedélyével nyomorúságos sorsuk javítása érdekében a censuális parlagföldek egy részében kukoricát, bükkönyt és lencsét termesztettek. Ezért minden két köblös hold kukoricaföld után négynyolcad pozsonyi mérő száraz szemes kukoricát, minden két köblös hold bükköny, lencse vagy másféle aprólékos veteményes földért nyolc garast adtak.¹¹³⁽⁶²⁾ A használatban lévő földterületek nagyobbodásával a vármegyei adózás mértéke is emelkedett. Viszont ez alól ki akarták húzni magukat, ezért írásban kérték Széchényi Ferencet, hogy „mostani több voltát Szantoföldeinknek miltoztassék a T(ekin)(e)tes Nemes V(á)r(me)gye Szönő előtt el halgatni, hogy az áltol is terhes Portioval

ne Sulosittassunk.”¹¹⁴⁽⁶³⁾ A századvégi Ivánt összehasonlítva az 1715-ös állapottal (amikor 44 jobbágy és 5 zsellér házhoz 1133 1/4 mérő alá való föld és 22 2/4 kaszás rét tartozott) lényeges növekedést állapíthatunk meg, amit az irtásföldek számának gyarapodása segített elő.

²²⁶A maradványföldekkel kapcsolatos problémák foglalkoztatták a lövőieket is. Ők is Széchényi Ferenchez esedeztek, hogy „méltóztassék Excellentiád azon földeket is, mellyek felesleg találkoznak Censuban Kinél meg hadni, vagy ha éppen ez rend miatt nem lehetne annyit mást adni: mert különben ha Sessiokhoz applicáltatnának, á Contributio rajtunk terhesednék, pedig á mostanyinak Sulyát is alig viselhetjük.”¹¹⁵⁽⁶⁴⁾

II. József halála után az Esterházyak és a Széchényiek kíméletlenül kezdték visszaszedni az irtásföldeket, amivel a jobbágyok és zsellérek ezreit fosztották meg a betevő falattól. Ezzel a nép körében ismét pánikhangulat keletkezett, erősödött a paraszti ellenszegülés, különösen Kapuvár, Káptalanvis, Boz, Iván és Nagycenk parasztjai forrongtak, akiket Soós Imre szerint csak a kivezényelt katonaság tudott „lecsöndesíteni.”¹¹⁶⁽⁶⁵⁾

A cenkiek ez ellen minden úton-módon védekeztek: panaszos kérvényeket adtak be a megyéhez, sőt 1793-ban magához a királyhoz is. Ennek tudható be Széchényi Ferenc figyelmeztetése tisztartóihoz, hogy hatalmaskodást az uradalom részéről semmi szín alatt ne kövessenek el, ugyanis a „czenkiekkel nem lesz soha addig végzés, még látják, hogy többet teszünk, mintsem a csupa igazság kívánja, mert akkor csak vadabb lesz és többet akar.”¹¹⁷⁽⁶⁶⁾ Az irtásterület Cenken 2375 köblös szántó és 94 8/32 köblös rét volt, amiért 104 frt. 7 12/16 krajcár irtáspénzt fizettek. Az első irtásföldek 1797-ben kerültek vissza az uraság tulajdonába, amely ezeket censusba ki is adta. A visszaváltás fokozatosan ment cégbe. 1800-ban az irtáspénz 2 frt. 19 krajcárra csökkent, a censuspénz pedig 538 frt. 28 1/2 krajcárt eredményezett.¹¹⁸⁽⁶⁷⁾ Az ivániak még ezeknél is harciasabbak voltak. 1794 nyarán a szolgabíró jelentésében „gonosz indulatu fenyegető” szavakkal illették földesurukat, aki sok jogtalansággal sújtotta őket. Sőt a szolgabíró jelentésében – ami ennek a tárgyalásnak egyúttal jegyzőkönyve is – azt olvashatjuk, hogy „töbnyire pedigh eöregh Eskütt Kovács István által olly Szo is ejtetett, hogy Ugy mond ha továbbra is így Sanyargattatunk még itt is Francia Országgh Lészen.” Minthogy ezek a szavak 1794 nyarán hangzottak el, a fenyegető célzás félreérthetetlenül világos: arra utal, hogy a paraszti elkeseredés Magyarországon is jobbágyfelkelést robbanthat ki, mégpedig a francia forradalom mintájára. Régóta közismert, hogy a francia forradalom milyen nagy hatást gyakorolt a magyar értelmiség egy részére, arról azonban már kevesebb tudomásunk van, hogy ez a hatás nem korlátozódott a műveltek körére, hanem a parasztságra is kiterjedt: nemcsak Hajnóczyék és Bacsányiék, hanem szántó-vető jobbágyok is Franciaországra vetették „vigyázó szemüket”, s a francia forradalom példájának követését forgatták elméjükben. Ezt tették az ivániak is. Kovács István kijelentése a helytartótanácshoz is eljutott és ez 1794. szept. 5-i leiratában a vármegyét bízta meg, hogy Kovács Istvánt törvényes úton büntesse meg.¹¹⁹⁽⁶⁸⁾ A vármegye – Török Mihály jurátus jelentése szerint – ²²⁷az ítéletet végrehajtotta, de ennek eredménye nem ismeretes. Egy gazdatiszti jelentés azonban utal arra, hogy Kovács István háza 1794-ben megürült, és így visszazállt az uraságra, amit 80 forintért el is adtak.¹²⁰⁽⁶⁹⁾

12. Fő vonalaiban áttekintettük a XVIII. századi Sopron vármegyei jobbágyság gazdasági és társadalmi viszonyainak alakulását. A dikális összeírások anyaga tényszerűen igazolja: mind a földesúr, mind az állam növekvő adókkal terhelte a jobbágyokat. Mit tehetett tehát a jobbágy? Mint láttuk, lázadozott, ellenállt, tiltakozott és a panaszos levelek áradatát indította el, mert ezektől azt remélte, hogy sorsa megkönnyebbül. A szakirodalom eddig kevés figyelmet szentelt olyan lényeges helytörténeti eseményeknek, mint a kapuváriak 1754-es „lázdása”, amely tulajdonképpen az 1826. évi helyi osztályozgalmaknak előzményét képezte. A kisbaromi jobbágy Mária Teréziához adresszált idézett levele értékes, korhű képet fest a falusi

állapotokról. Így a Sopron vármegyei események is ösztönzést adtak ahhoz, hogy a királynő rendeleti úton – mivel az állam érdeke is ezt kívánta – változtasson az addigi helyzeten. Úrbéri rendeletét 1767. januárjában adta ki, amelynek végrehajtása a megyében még ebben az évben meg is történt. Ezzel kapcsolatban figyelmünket elsősorban az úrbérrendezés végrehajtására, a jobbágyság és zsellérség birtokviszonyainak, ill. földjeik, rétjeik s legelőik minőségével kapcsolatos változásokra, módosulásokra irányítottuk.

A helységeknek választási lehetőségük volt az urbáriális vagy a szerződéses viszony között. Ez átmenetileg nyugalmi állapotot teremtett, de csak ideiglenes jelleggel, mert egy-két év múlva ismét előkerültek a régi problémák. A földesurak nem tartották be az eredeti megegyezést. Korlátozták a jobbágyok jogait, emelték szolgáltatásaikat stb. Egyidejűleg az állam is növelte az adóterheket. Ez szükségszerűen újabb tiltakozásokat váltott ki, újra útjára indította a panaszos levelek s folyamodványok egész sorát. Ennek következményei lettek az érintett enyhítő állami rendelkezések. Az ellentétek – különösképpen a maradvány- és irtásföldek erőszakos visszavétele, kisajátítása miatt – újabb mozgalmakhoz vezettek, melyeknek csúcspontját eszmetörténeti szempontból az iváni megmozdulás képezte, mégpedig a francia forradalomra való félreérthetetlen hivatkozással. A feudalizmus, a feudális jobbágy és földesúr viszony felszámoló megoldását az 1848. évi forradalom hozta meg. Az előző küzdelmek történelmi utóhatásai, következményei azonban még a következő évtizedekben is éreztették hatásukat, egyszóval az az agrártörténeti folyam, amelyet az 1848. évi rendezés indított, semmiképp sem lehetett független a XVIII. századi, ill. a XIX. század eleji előzményektől.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903) (I. rész)

228 Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903) (I. rész)

1. A XIX. század folyamán Sopronban a nagy múltú és jó hírű iskolák mellett egymás után nyitották meg kapuikat az újabb intézmények: az evangélikus egyházközség által 1836-ban alapított reáliskola (1870-től a katolikus reáliskolával egyesítve főreáliskola, később gimnázium), az evangélikus tanítóképző, a katolikus tanító- és tanítónőképző intézet, az állami felsőbb reáliskola, az állami kereskedelmi akadémia, a katonatisztek leányainak nevelőintézete, evangélikus és katolikus árvaház és az elemi iskolák egész sora.¹⁽⁷⁰⁾ Magániskolák is létesültek szép számmal a XIX. század folyamán. Ezek többnyire rövid életűek voltak, elemi ismeretek tanításával, zene- és nyelvoktatással foglalkoztak: Lenk Vilhelmina leányiskolája 1849 előtt működött, majd 1867-ben újra megnyílt; Gilek Jeanetta „Oberlehrerin” magániskolája 1855-ben nyílt, itt 11 tárgyat tanítottak, közöttük vallást, írást, olvasást, angol nyelvet, zenét stb.; 1856-ban Bauer Alexandrina nyit iskolát „Pensionat und Mädchenschule” címmel, majd 1857-ben Konstanzia von Herdliczka „Mädchen Lehranstalt”-ja nyílik meg; 1860 körül Geronnay-Kossow Béla „Authorisierte Katholische Knaben Lehr- und Erziehungsanstalt” címen tartott fenn iskolát, itt a magyar nyelvet is tanították stb.²⁽⁷¹⁾

E jelentéktelenebb kis iskolákon, illetve intézeteken kívül a XIX. század második felében két nagyobb is létesült. Az egyik Csöndes Ferenc intézete, mely 1867. január 14-én nyílt meg. Két részre oszlott: magyar

nyelviskolára, nyilvános iskolába járó fiú- és leánygyermek számára, melyben kizárólag magyar nyelvet tanítottak és magánéleti intézetre, csupán fiúgyermek részére. Kívánatra francia nyelvből és zongorából is nyerhettek oktatást. A kezdő évek nehézségei után a lendületesebb fejlődés évei következnek. 1871-ben már 7 évfolyama van az iskolának! 1875-ben már 11 bejáró tanára, 102 növendéke, ebből bennlakó 72. Magyar anyanyelvű 57, német anyanyelvű 45. 1873-tól az intézet megkapja a nyilvánossági jogot. A virágzás évei a következő évtizedre esnek. 1882 után azonban – a tulajdonos halála, valamint a fokozódó anyagi nehézségek következtében – hanyatlásnak indul. 1885–86-tól már csak nagy áldozatok és nehézségek árán 21 tanulóval működik, 1892–93-ban pedig beszünteti működését.³⁽⁷²⁾ A másik – s egyben legnagyobb, legjelentősebb és leghosszabb ideig fennállott magánintézet – a Laehne-féle. Az 1853-ban szinte figyelemre sem méltó kis kezdeményezésből 1876-ra már nyilvánossági joggal bíró, 4 elemi, 6 gimnáziumi és 6 reál osztályú, 72 növendéket és 14 rendes, valamint 5 rendkívüli tanárt számláló intézettel, a századfordulóra pedig már teljes 8 osztályú gimnáziummá fejlődött. Az intézet 50 éves történetének, oktató-nevelő munkájának bemutatása előtt röviden az alapító, Laehne Frigyes életét ismertetem.

1. kép. Lähne Frigyes (1822–1881)

2. 1822. március 18-án született a poroszországi Osterfeldben. 1838–1842-ig a weissenfelsi szemináriumban tanult, majd három éven át a berlini egyetemen [229](#) filozófiai és természettudományi tanulmányokat folytat, s közben tanít egy előgimnáziumban, sőt az Eiselens-i torna- és vívótermet is látogatja. 1845 nyarán meghívják Felsőlövöre tanárnak. Egy év múlva Debrecenbe megy, hogy megtanuljon magyarul. Mintegy két évig házitanító a Serényi és a gróf Dégenfeld családnál, de

hospitánsként gyakran ellátogat a Kollégiumba is. Életrajzában büszkén említi Petőfivel való ismeretségét: „Hogy az idegen a magyarok szívét leggyorsabban nyelvük által nyeri meg, bizonyítja, hogy Petőfi, a költő, minden debreceni útja alkalmával meglátogatott engem.”⁴⁽⁷³⁾ A forradalom kitörésekor Pestre megy, majd mint honvéd tüzér, Guyon parancsnoksága alatt vesz részt a szabadságharcban. Komáromnál tifuszbba esett, de még eljutott Győrig, itt feküdt súlyos betegen a szabadságharc végéig. Ekkor kibujdosott, s eleinte Velencében, majd Svájcban nevelősködött. Ezekben az években elsajátította a francia és olasz nyelvet. „Hat év alatt három élő nyelvet annyira elsajátítottam, hogy oktató nyelvként is tudtam alkalmazni” – írja. 1852 tavaszán ismét meghívják Felsőlövőre. Másfél évi itteni tanárkodás után elfogadja a meghívást a soproni evangélikus reáliskolába. Sopron egyben életének és működésének utolsó állomása is. Itt alapította és virágoztatta fel s vezette intézetét 1881. december 9-én **230**bekövetkezett haláláig.⁵⁽⁷⁴⁾ Az evangélikus reáliskolát, ahol Laehne Frigyes soproni működését megkezdte, 1836-ban alapította az egyházközség.⁶⁽⁷⁵⁾ Az eredetileg két osztályos iskolát Laehne négy osztályú önálló iskolává fejlesztette. A Bach-korszakban a sok nehézséggel küzdő líceumnak is ennek szertárából adták kölcsön időnként a fizikai eszközöket.⁷⁽⁷⁶⁾ 1853-ban Laehne – reáliskolai tanárkodásával párhuzamosan – internátust is nyitott. Ez a csupán néhány tanuló befogadó kis internátus volt a csírája a következő két évtized múlva már jó hírnévnek örvendő intézetnek. 1856-ban az internátusnak már 11 növendéke van. Ebben az évben költöznek a Bécsi utcai épületbe, ahol az intézet mindvégig állott, a későbbi években természetesen állandóan bővítve, korszerűsítve. A növendékek oktatása a Laehne vezetése alatt álló reáliskolában történt két évig. Miután azonban a kormány engedélyezte önálló tan- és nevelőintézetének megnyitását, lemondott reáliskolai állásáról, s minden erejét és igyekezetét saját intézetének szentelte.⁸⁽⁷⁷⁾ Intézetének célját az alapító 1874-ben a következőképpen határozta meg: „Az intézet feladatául tűzi ki, hogy növendékeit testileg egészséges, erős és ügyes ifjakká nevelje, szellemi és gyakorlati műveltségüket jól megalapozza, léttörekvésüket nemes idealokra irányítsa, bennük derült kedélyt fejlesszen, őket szerény és illedelmes magatartásra szoktassa, tiszta és vallásos érületet ápoljon és alakítson ki bennük. A tanítás és a növendékek ellenőrzött öntevékenysége arra irányul, hogy a tanítvány minden egyes tantárgyban a tárgynak világos megértését, biztos tudást, higgadt gondolkodást és korrekt összefüggő beszédmódot sajátítson el. Ha emellett a kutató és alkotó szellem első csírái kifejlődnek és ezzel a legnemesebb foglalkozások iránti kedv és szeretet, akkor a szellemi képzés a legjobb gyümölcsöt termi, melynek elérésére az intézet törekszik. Váljon az ifjú állampolgárrá, és pedig egy elsőjogú nép mellett különböző más néprészeket is magába foglaló állam polgárává. Ezt szem előtt tartva intézetünkben nincs nemzetiségi kényszer. A származást letagadni annyi, mint apát és anyát megtagadni. Aki ezt elősegíti, az igazi polgári erényekre alkalmatlan generációt nevel.”⁹⁽⁷⁸⁾ E célkitűzésből neveléstörténeti szempontból kiemelhető a testedzés, a gyakorlati műveltség, az önállóságra való nevelés szempontja, de a kiegyezés korára jellemzően az „elsőjogú nép” *mellett* „más néprészek” emlegetése az államban, illetőleg utalás arra, hogy az intézetben nincsen „nemzetiségi kényszer”.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903) (I. rész) / Az oktató-nevelő munka tárgyi és személyi feltételei

Az oktató-nevelő munka tárgyi és személyi feltételei

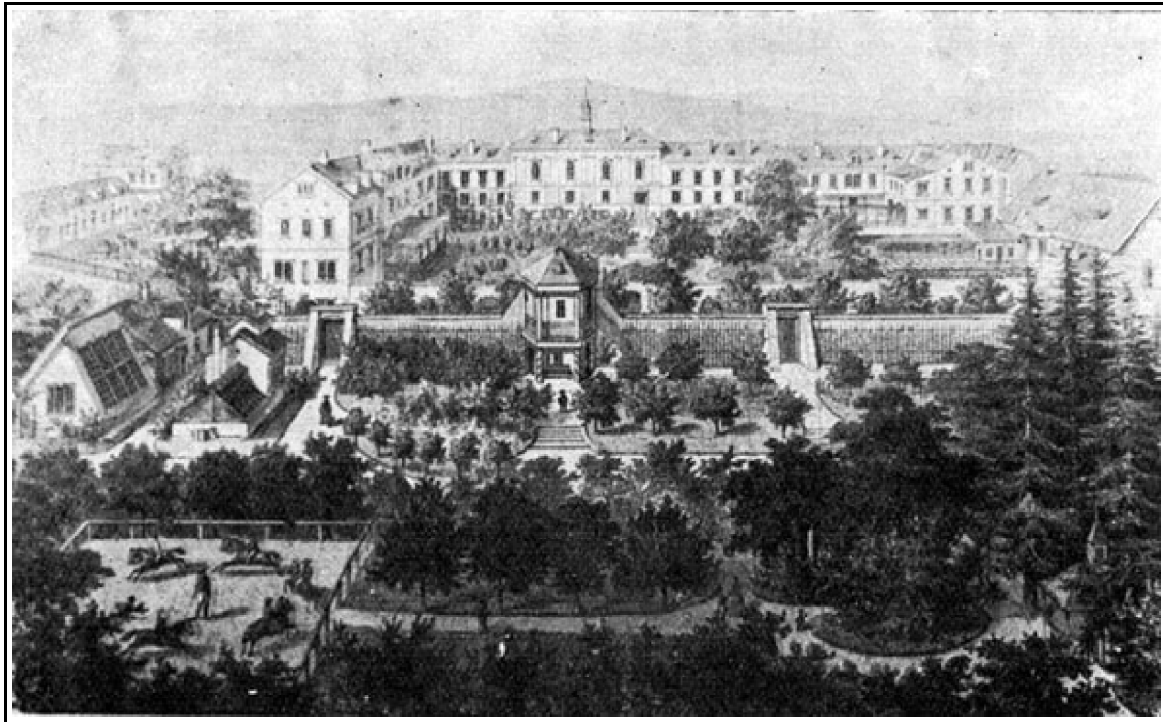

2. kép. Az intézet épülete az alapításkor (1853)

3. A Laehne-intézet épületéről és berendezéséről elmondhatjuk, hogy fennállásának egész ideje alatt megfelelt a követelményeknek, és nagyon jó feltételeket teremtett az itt folyó munkához. Az egykor nagy kiterjedésű épülettömbnek körülbelül kétharmada elpusztult a második világháborús bombázások során (a között egykorú képek tehát helytörténeti értékűek); a kétemeletes homlok rész és az egyik oldalszárny azonban ma is áll (Bécsi út 53. sz.). Az itt lakó óvodás gyerekek is – arra a kérdésre, hogy „hol laksz?” – rendszerint azt válaszolják, hogy „a Léniben”. Ez számukra persze csak magát a házat jelenti, [231](#)a nagyobb iskolások azonban azt is tudják, hogy itt egyszer egy ilyen nevű „iskola” volt. Az épület fekvését, környezetének és panorámájának szépségét, az észak-nyugati szél-hozta tiszta, alpesi levegőt joggal dicsérte az igazgató értesítőiben. A homlokzat a Bécsi-dombra néz. Ez a fás-bokros – ma már parkosított – dombos, völgyes rész a soproniaknak ma is kedvelt séta- és kiránduló helye. Belátni innen a város nagy részét, nyugat felé ellátni a Schneeberg, Fraknó, Rozália hegységig. Nemcsak a környezet volt azonban szép és egészséges, hanem maga az épület is, mint ezt egykori képek s az intézet látogatói, később iskolaorvosa jelentései is igazolják. Az első években csak a homlokzati rész állt, mely hat nagy tanulószobát, egy nagy munka- és rajztermet, egy külön zenetermet, egy kémiai laboratóriumot, az igazgatói és négy tanári-nevelői lakást és a szükséges mellékhelyiségeket foglalta magában.[10\(79\)](#) Az évek során fokozatosan bővítették, korszerűsítették az épületet. 1874-ben már állt mind a három szárnya, egy emeletnyi magasságban. A főépület félemeletén a növendékek lakó- és munkaszobái, az igazgatói iroda, valamint két tanárlakás helyezkedett el, egész első emeletén (és a jobb szárnyán is) a hálószobák és négy tanárlakás. Ugyancsak a főépületben volt a nyolc osztályterem, a kémiai, a fizikai, a természettudományi szertár, a természettudományi múzeum és a könyvtár, valamint még öt tanárlakás. A bal szárnyat a torna- és díszterem képezte, a jobb szárnyon a gazdasági helyiségek (konyha, kamrák stb.) és az étterem, emeletén a betegszoba és hálók voltak.[11\(80\)](#) „Levegő, tér és világosság” volt Laehne jelszava, melyet az építkezéseknél szem előtt tartott. Fia, Laehne Vilmos igazgatósága alatt is sor került nagyobb építkezésre, nevezetesen a főépület második emelettel történt megtoldására és egyéb belső átalakítására.[12\(81\)](#) Az épülethez tartozó kert fokozatos bővítését is nyomon követhetjük. Az első években még csak a ház előtti és mögötti kis terület szolgált a növendékek játszó- és korcsolyázó helyéül, 1874-re már az épület három szárnya és a lugasok által határolt tágas udvaron kívül a ház mögött húzódó kocsútúlsó oldalán elterülő szépen gondozott, [232](#)nagy botanikus kert is rendelkezésükre állt. E kert végében lovaglósiskolájuk is volt, melyet télen korcsolyapályává szoktak átalakítani.[13\(82\)](#) Petrik János Jakab, a lícium igazgatója, kit a dunántúli evangélikus egyházkerület az intézet felügyeletével megbízott, találó hasonlattal jellemzi a

fejlődést: „Ha azt vesszük tekintetbe, hogy ezen intézet, mely oly csekély, alig figyelmet érdemlő vállalatból indult ki és még is, mely kiterjedést bír most, midőn bármely nyilvános intézet mellé tétethetik, akkor egy mustármaggal lehet azt összehasonlítani, mely terebélyes fává nőtte ki magát.”¹⁴⁽⁸³⁾ A belső berendezésről, a taneszközökkel való ellátottságról szintén kedvező véleményeket olvashatunk a felügyelői jelentésekben. Például az 1870–71-es tanévről szólóban Petrik a következőket írja: „De ezen intézet virágzó állapotjára mutat azon körülmény is, hogy a mint nevéndékeink száma évről évre szaporodik, úgy az intézeti helyiségek is szaporodnak. Így a lefolyt évben egy kis telket volt kénytelen az igazgató venni és azt beépítve az intézethez csatolni. A belső berendezés és felszerelés pedig méginkább mutat virágzó állapotának emelkedésére, mert itt azt látjuk, hogy nemcsak eddig a legszebb és legkitűnőbb taneszközökkel bővelkedett, mint nem egykönnyen bármely nyilvános tanintézet, hanem azok szaporítására évenként nagy összegek fordíttatnak. Ha pedig azt tekintjük, hogy a helyiségek egyéb berendezése a nevéndékeknek minden kényelmet nyújt, úgy hogy azt sok tekintetben fényűzőknek is lehet nevezni, akkor azon talány meg van fejtve, hogy miért küldik a jobbmódu szülék nemcsak hazánk legtávolabbi részeiből, hanem a szomszéd osztrák tartományokból, különösen a mindennemű legjobb intézetekkel bővelkedő Bécsből is gyermekeiket oly nagy számmal Laehne Frigyes tan- és nevelő intézetébe.”¹⁵⁽⁸⁴⁾ Már az 1869/71-es „Prüfungsprogramm” is a kémiai, fizikai, természettudományi szertárnak gazdag állományát sorolja fel, melyeknek évről évre történő bővítését az évkönyvekben pontosan lehet követni. Vétel útján, valamint a tanárok és a növendékek szüleinek nemegyszer igen értékes ajándékai és a tanárok, növendékek sajátkezűleg készített gyűjteményei által történt a szaporítás. Az intézet könyvtára az 1876/77-es tanévben már 1400-nál több kötetet számlált. A német nyelvű pedagógiai és egyéb szak- és szépirodalmi könyvek mellett magyar nyelvű hasonlóak már ekkor szép számmal szerepeltek. A könyvállomány szépen gyarapodott évről évre. Ezenkívül 1903-ig általában évente 8–12 féle folyóiratot is járatott az intézet. Említésre méltó ezek közül a Kármán szerkesztette Magyar Tanügy, a Diesterweg szerkesztette Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht, a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, a Zeitschrift für mathematischen und naturwissenschaftlichen Unterricht, a Zeitschrift für das Realschulwesen, a Néptanítók Lapja, az Egyetemes Közoktatásügyi Szemle, az Irodalomtörténeti Közlemények, a Budapesti Szemle, az Egyetemes Philologiai Közlöny, a Zeitschrift für Turnen u. Jugendspiel, a Középiszkolai Tanáregyesületi Közlöny, a Magyar Pedagógia, a Magyar Iparművészet. Az 1880–81-es tanévben külön ifjúsági könyvtár is létesült, melyet évről évre külön e célra alapított pénztárból, valamint adományok útján fejlesztettek. Kötetei között megtalálhatók voltak Eötvös, Kölcsey, Kazinczy, Zrínyi, Kisfaludy, Katona, Madách, Vörösmarty, Jókai, ²³³Arany, Berzsenyi, Mikszáth, Thaly, Kossuth, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Vajda, Benedek, Bródy stb., valamint a külföldi klasszikusok és ifjúsági művek íróinak magyar és idegen nyelvű könyvei.

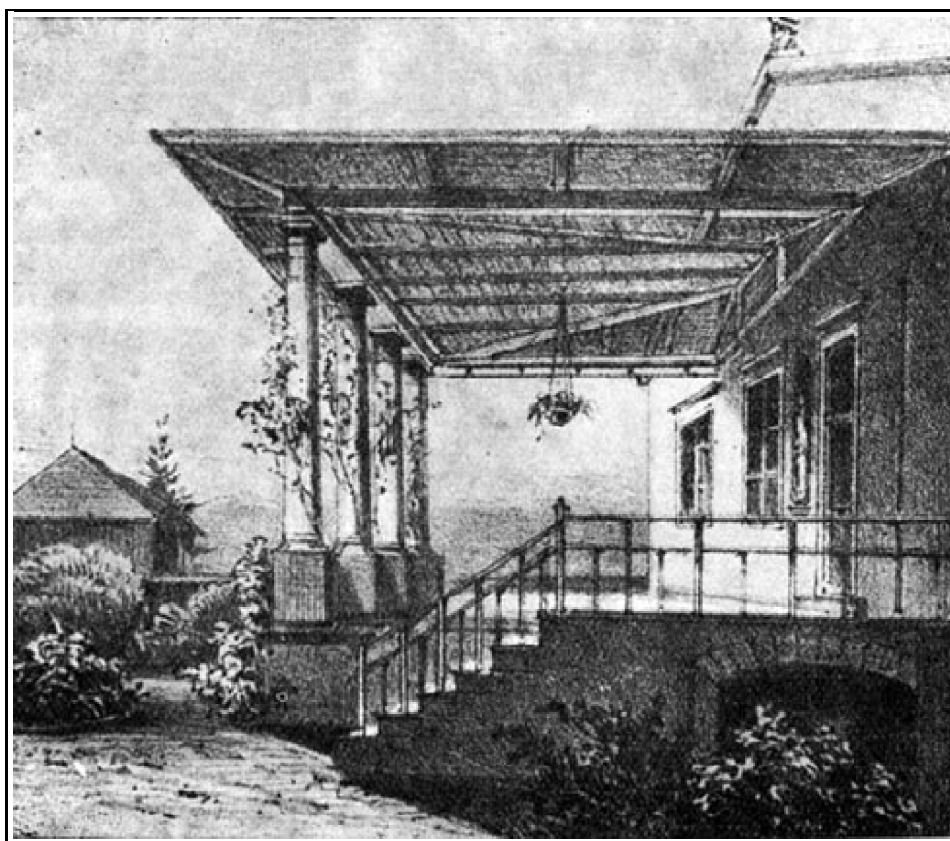
3. kép. Az intézet látképe az 1870-es évektől

4. Az oktató-nevelő munka személyi feltételeiről ugyancsak kedvező képet alkothatunk. A tanároknak a növendékekhez viszonyított számaránya igen előkelőnek mondható a korabeli állapotokhoz képest. 1860-ban a 33 növendék mellett (kik 4 normál-, 4 reál és 5 gimnáziumi osztály között oszlottak meg) az igazgatón kívül 6 rendes és 4 rendkívüli tanár volt alkalmazásban,¹⁶⁽⁸⁵⁾ 1869–70-ben 79 növendék, 8 rendes és 4 rendkívüli tanár,¹⁷⁽⁸⁶⁾ 1874–75-ben 112 növendék, 11 rendes, 10 rendkívüli tanár.¹⁸⁽⁸⁷⁾ Ez utóbbi arány a későbbi években a bentlakó, rendes tanárokat illetően meg is maradt, vagy még előnyösebbé vált; a bejáró tanárok, illetve a rendkívüli tárgyak tanítóinak száma 3–5-tel emelkedett.¹⁹⁽⁸⁸⁾ Mivel a tanítás nyelve több mint három évtizeden át a német, illetve a német és a magyar volt (1889 után szűnt meg a tanításban a kétnyelvűség),²⁰⁽⁸⁹⁾ a tanárok és nevelők többsége eleinte Németországból és Svájcából került Sopronba. A 70-es évek elejétől germanizációs törekvésekkel vádolt intézet igazgatója e vádakra válaszul 1874-ben arra kötelezte magát, hogy „mind addig, míg oly tanítókat kap, kik Magyarországon tanítói vizsgát tettek le, nem fog külföldieket ²³⁴alkalmazni.”²¹⁽⁹⁰⁾ A 70-es évek felügyelői jelentéseiben²²⁽⁹¹⁾ a tanárok felkészültségére s az elért vizsgaeredményekre vonatkozóan több nyilatkozatot olvashatunk. Például az 1872-es évről: „Hogy ezen intézet rövid idő alatt oly nagy figyelmet gerjesztő fontosságot nyert, hogy keblén mind a lajtántúli, mind a lajtáninnyi legnevezetesebb protestans és kath., sőt hazai mágnás családoknak is gyermekét ápolja, egyrészt a kor égető szükségéről a tanítás és nevelés terén, másrészt az intézet igazgatójának kitűnő képességeiről és szakavatottságáról tesz tagadhatatlan bizonyosságot. Nem mellőzhetem el ez alkalommal, hogy ezt a magas kormány is elismerte, – és az intézetet egész eddigi gyakorlott kiterjedésében megerősítette.”²³⁽⁹²⁾ 1873–74-ben: „... Ezen tanítókról meg kell jegyezni, hogy két segédtanítón kívül mind a paedagogia terén már több évek óta részint ezen, részint más intézetekben működő tehát gyakorlott és pedig dicséretes eredményt tanúsított tanítók voltak.”²⁴⁽⁹³⁾ 1878-ban: „Örömmel tapasztaltam, hogy a tanítók az elsőtől kezdve az utolsóig mind szakjukban talpra esett férfiak, kik lelkiismeretesen és jó sikerrel járnak el hivatásukban, magától értetődően, hogy itt is mint mindenütt, a

kipróbált mester és a kezdő között van különbség.”²⁵⁽⁹⁴⁾ Az intézet rendes, bennlakó tanárai egyszersmind nevelők is voltak. Hetente két alkalommal (vagy önkéntesen háromszor) és minden harmadik vásár- és ünnepnapon kellett ügyeletet tartaniok. A négy felsőosztályos oktatást végző, „szakjukra vezető befolyást gyakorló” tanár nős lehetett, de családjának is az intézetben kellett laknia.²⁶⁽⁹⁵⁾ Fizetésükről Freytag Victor soproni lelkész mint felügyelő tesz említést 1876. évi jelentésében. „Dr. Gille Károly aligazgató, szabad lakás, fűtés, világítás és családja számára majdnem teljes ellátás mellett 1200 fr. évi fizetést húz, a főtanítók évi fizetése 800 fr., az altanítók évi fizetése 600 fr., az elemi tanítóké 4–500 fr, évi teljes ellátás mellett.” Ugyanott kiemeli: „Azon örvendetes meggyőződést szereztem, hogy valamennyi tanerő, egy-két kivétellel, tudományos képzettségök, alapos szakavatottságuk és tanítási ügyességüknél fogva, a legtágasb igényeknek is megfelel. De különösen elismerést és részrehajlatlan dicséretet érdemel Dr. Gille Károly, Dr. Hemming Ágost. Suppanecz Gedeon és Lisker Rikárd.”²⁷⁽⁹⁶⁾ A tanároknak az intézetnél elöltött évei igen változóak. Az igazgató hivatkozik a kétoldali érdekre, hogy a tanerők hosszabb időt, de legalább 2–3 évet töltsenek az intézetnél, mivel azonban itt nyugdíjjogosultságra nem számíthattak, legtöbbször 2–3, de gyakran egy év után feladták itteni állásukat. A felsőbb fokú oktatást végző tanárok általában hosszabb időt töltöttek az intézetnél. Közülük is legtovább, 15 éven át volt az intézet tanára Suppanecz Gedeon és 10 évig dr. Gille Károly.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903) (I. rész) / Az intézetnek mint oktatási intézménynek szervezeti fejlődése

Az intézetnek mint oktatási intézménynek szervezeti fejlődése

4. kép. Az intézet terasza

5. Az intézet iskolája kezdetben 4 elemi, 4 reál és 4 gimnáziumi osztályból állott. 1871-ben megnyitották az V. reál és az V. gimnáziumi osztályt. Ez azonban [235](#)csak átmeneti állapot volt, s az igazgató igyekezett – mihelyt erre lehetősége nyílt – megnyitni a VI. osztályokat is. Mint írja: sok szülő nem szívesen vette, hogy gyermekét az V. osztály befejezése után más intézetbe kell vinnie, több tanulót pedig azért nem vettek fel az V. osztályba – bár családi viszonyai miatt ez indokolt lett volna –, mert egy év múlva úgyszólván el kellene mennie. Végül a VI. reálosztály elvégzése s az ezzel összekötött vizsga jogosított az egyévi önkéntességre.[28\(97\)](#) 1876-ban tehát megnyitották a VI. osztályokat is. Ez a tanév egyébként is igen jelentős állomás volt az intézet történetében. Ugyanis a reáliskola a minisztériumtól 1875. szeptember 1-én 17.813. számú, a gimnázium pedig 1876. április 20-án 8670. számú leiratával elnyerte a nyilvánossági jogot.[29\(98\)](#) A tanév végén tehát a tanulók már Magyarországra nézve államérvényes bizonyítvánnyal hagyták el az intézetet. Sajátos vonás, hogy Laehne középiskolájának szervezésekor a humán irányú, klasszikus nyelvi képzést biztosító osztályok mellett reál tagozatú osztályokat is nyitott. Ezzel, mint ő maga is mondja, a realiztikus koráramlatot kívánja követni. E kétfajta képzés összekapcsolása akkor új jelenség volt Magyarországon. Az alapító Laehne Frigyes halála után 1881–85-ig fia, Laehne Miksa vezette az intézetet, majd két évig Szántó János (korábban itt tanár), ezután 1891-ig Odörfer Kristóf (korábban szintén itt tanár) volt az [236](#)igazgató. Ez utóbbi években átmenetileg esett a növendékek száma, s valószínűleg az oktatás színvonala is. Nyilván ezzel magyarázható, hogy az 1885–86-os tanévben a következő rendelet érkezett az igazgatósághoz: „Főig.: 782. ápril. 27. A nyilvánossági jog a jövő tanévre csak a gymnasium hat osztályára adatik meg. Az intézet realiskolai tanulókat felvehet és taníthat továbbra is, úgy mint eddig,

de ezek tartoznak minden tanév végén egy állami reáliskolában vizsgálatot tenni.”³⁰⁽⁹⁹⁾ Ettől fogva a névsorokban nem találunk reál osztályú tanulókat egészen 1892–93-ig.

Ez évtől kezdve átveszi az intézet vezetését annak egyedüli birtokosa, Laehne Vilmos. Jó szervező, irányító munkájával, pedagógiai-szakmai felkészültségével ismét felvirágoztatja az intézetet. Az 1894–95-ös tanév elején megnyitotta a VII. osztályt, melyre a kormány még ugyanabban a tanévben, a 25 623. számú rendelettel megadta a nyilvánossági jogot.³¹⁽¹⁰⁰⁾ Ezzel megtette az első lépést a csonka gimnázium kiépítésére. Az 1896–97-es tanévben már e munka befejezéséről ad számot az igazgató: „A második Ezredév első éve hatalmas fordulópontot jelöl intézetünk életében. Ez évben nyert eddig 7 osztályu gymnasiumunk mint teljes 8 osztályú középiskola nyilvánosságot, ez évben bocsátotta az intézet 6 nyolcosztályt végzett növendékét érettségi vizsgálatra.” 1897. május 13-án a minisztérium 25129. számú rendeletével terjesztette ki a nyilvánossági jogot a VIII. osztályra is.”³²⁽¹⁰¹⁾ A végző növendékek a helybeli evangélikus főgimnáziumban érettségiztek, végül a minisztérium 1906. évi 34.960. számú rendeletével az érettségi vizsgálat tartásának engedélyét is megadta az intézetnek.³³⁽¹⁰²⁾

5. kép. Parkrészlet

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903) (I. rész) / Az intézet oktató-nevelő munkája

Az intézet oktató-nevelő munkája

6. Az 1875–76 előtti, tehát a nyilvánossági jog megszerzése előtti években az intézet lényegében az osztrák és a németországi nyilvános iskolák tanterveit követte. Ez azzal az előnnyel járt, hogy az innen kilépő növendékek évvesszeség nélkül folytathatták tanulmányaikat osztrák, német gimnáziumokban vagy egyéb középfokú oktatási intézményben. Például aki a Laehne-intézet gimnáziumának első 4 vagy 5 osztályát jól befejezte, az a németországi gimnáziumokban a következő osztályba léphetett (az a tanuló, aki 4 magyar gimnáziumi osztályt végzett, csak a görög nyelv miatt két évet vesztett) és feltételezve, hogy a magyar nyelvet is jól bírja, még sokkal biztosabban léphetett a magyar gimnázium következő osztályába. A reál osztályokban, ugyancsak a továbbtanulás megkönnyítése érdekében, latint is tanítottak. Bár az osztrák–magyar reáliskolák egyes technikai tárgyakban túlszárnyalják a németországiakat, Németországban a tanulók mégsem nyerhetnek felvételt, mert hiányzik náluk a latin nyelv és a szigorú grammatikai alap az angol és francia nyelvhez – írja Laehne Frigyes. Sopronból tehát nyitva állott az út a magasabb fokú kereskedelmi és ipari iskolák felé bel- és külföldön, valamint a különböző katonai akadémiákhoz. „Húsz év óta – írja Laehne – minden eltávozott növendékünk felvételt nyert a nyilvános iskolák magasabb osztályaiba.”³⁴⁽¹⁰³⁾ Az igazgató többször számol ²³⁷be arról évvégi értesítőiben, milyen sikeresen jutottak tovább az intézetből távozó növendékek a helybeli vagy más városbeli gimnáziumok felsőbb osztályaiba, gyakran átugorva egy-egy osztályt; vagy milyen jól megállták helyüket számos külföldi intézmény felvételi vizsgáján, a pályázók népes táborában. Csak egy-két példát ezek közül: „Az 1874–75. tanév végén báró S ... y M. IV. osztályunkból az itteni kath. gymnasium VI. osztályába vétetett fel, A ... r Victor pedig a mi V. gymnasiumi osztályunkból az itteni evang. Lyceum VII. osztályába. Két más növendékünk Pesten ugrott át egy osztályt. Azon növendékek, kik a szünidő alatt ismételtettek, a német középiskolákban mindig felvétettek a következő osztályba, s mind azok, kik katonai intézetekben tettek felvételi vizsgát, a legjobban előkészült aspiránsok közé tartoznak.” Másutt: „Keil, reáliskolánk V. osztályából a fiumei cs. k. tengerészeti akadémia II. oszt.-ba lépett. Itt a felvételi vizsgálatnál a német tantervű VI. oszt. tananyaga követeltetik, tehát nagy szorgalommal és kiváló tehetséggel, csak külön tanítás által érhető el. Fuchs, intézetünk VI. oszt. tanulója Pesten az állami főreál iskola VIII. oszt.-ba vétetett fel.” Vagy: „Legat József reáliskolánk VI. oszt.-nak bizonyítványával a Mährisch-Weisskircheni cs. k. katonai főreáliskola VII. oszt.-ba lépett.”³⁵⁽¹⁰⁴⁾ Többször olvashatunk a volt növendékek felsőbb oktatási intézményekben elért jó tanulmányi eredményeiről is. Ugyancsak a külföldi intézményekben ²³⁸való továbbtanulást segítette elő a német tannyelvűség. Ez az intézet látogatottságának egyik fő tényezője volt. A német azonban kezdetben sem volt az egyedüli, kizárólagos oktatási nyelv. Inkább kétnyelvűségről volt szó, de a német dominált. Az igazgató így ír erről: „Német és szláv koronabirtokról való növendékeink a magyart, mint idegen nyelvet megtanulhatják. Minden magyarnak azonban nálunk a magyart meg kell tanulnia. A fiatal magyarok nemzeti neveléséért felelősséget hordozunk anyanyelvük alapos oktatása által, beleértve a retorikát, poétikát, irodalomtörténetet, éppúgy mint a nemzeti történetet, földrajzot. Magyar tankönyvek alapján és ezeknél a tárgyaknál a magyar nyelvnek kizárólagos oktatási nyelvként való használata által. Ebben részesülnek mindazok a növendékek, akik Magyarországból valók.”³⁶⁽¹⁰⁵⁾ Ezzel az állítással egybehangzanak a felügyelői jelentések is. Ezek közül néhányat idézek, mivel ezek a germanizációs vádakra is utalnak: „A tudományok nagyobbrészt német nyelven adattak elő és e miatt ezen intézet németirányú intézetnek szokott neveztetni. De nézetem szerint alaptalanul, mert valamely intézetnek irányát nem annyira a tannyelv, mint a szellem határozza meg, mely azt áthatja. És úgy hiszem, oly tanintézet, melyben öt (ez a rendes tanárok számának fele) oly tanár működik, kik ismeretesek tiszta magyar érzelmeikről, német irányt nem igen követhet. Az intézet 86 belföldi növendéke közül 56, tehát az

összes (110) növendék fele született magyar, ki csak itt kezdett németül tanulni. És ha nem tagadhatjuk, hogy a magyarnak, különösen a tudományosan művelt magyarnak szüksége van a német nyelvre, akkor azt sem tagadhatjuk, hogy oly intézet, mely ezen általánosan érzett szükségnek megfelel, a magyar érdeket mozdítja elő. Az intézet magyar tanítói nemcsak a magyar nyelvtant tanítják, hanem a felsőbb osztályokban Magyarország történetét és földrajzát, továbbá költészet- és szónoklattan is, sőt rövid vázlatban a magyar irodalmat is megismerhetik” – írja Petrik János 1874–75-ben.³⁷⁽¹⁰⁶⁾ Hasonló értelemben nyilatkozik Fehér Sámuel felügyelő 1878-ban: „... az intézetbe különösen a magyar nyelv, földrajz, történelem tanítására, továbbá az intézetnek hazafiui szellemben való vezetésére nézve lévén kiküldve felügyelőül, a főtiszteletű iskolai nagybizottmánynak jelentem, hogy a nevezett intézetben a főt kitett tantárgyak, továbbá a szónoklat, valamint a költészet az összes magyarországi származású növendéknek magyar tannyelven tanítottak. Az intézetnek tanárai a nevezett szakokban teljesen magyarul és hazafiui szellemben tartják előadásait, miről a tanév első és második felében tett többszörös látogatásaim alatt s az intézet első félévi közvizsgáin meggyőződtem. ... méltányolandó, hogy Laehne úr intézetének – úgy szólván – nemzet- és felekezeti közötti contingensében ápolja a hazafiui szellemet.”³⁸⁽¹⁰⁷⁾ A tanítási nyelv kérdése és a német irányúság vádja, a 80-as évek végén ismét felszínre kerül, mégpedig az országgyűlés előtt, erre azonban majd később térek ki. Laehne 1874-ben még lemond a nyilvánossági jog kieszközléséről, ezt azzal indokolva, hogy „A magyar és német, szláv országok középiskoláinak tantervei oly lényegesen különböznek egymástól, hogy a nyilvánossági joghoz kapcsolt magyar tanterv behozatalával, az intézetben felmutatható eredmények a külföldön továbbtanulni szándékozók számára nem lennének megfelelőek.”³⁹⁽¹⁰⁸⁾ Különbség volt még a három osztályú magyar alreáliskola ²³⁹és a Laehne-féle reálgazdasági iskola között is. Ez a különbség azonban 1875-ben megszűnt, mikor a hat osztályú reáliskola két évvel kibővült.⁴⁰⁽¹⁰⁹⁾ „A magyar reáliskolák új tervezete felállított az alreál iskolákban 4 osztályt, tehát felállítja a paralellismust az algymnasium s alreál iskola között – mint régi szokás szerint az első 4 osztályt nevezzük. Anélkül, hogy eddigi osztályrendszerünk rovására történnék, mi is teljesíthetjük a nyilvánossági jog élvezhetésének első feltételét: a magyar tanterv behozatalát.”

6. kép. Az ún. „kézügyességi műhely”

7. A nyilvánossági jogot, mint korábban már említettem, 1875–76-ban el is nyeri az intézet. Arra

vonatkozóan, hogy miként egyenlítik ki a magyar és német középiskolák tananyagában mutatkozó különbségeket, Laehne hivatkozik a minisztérium utasítására, miszerint, ha a tanítványok érdekében egyik vagy másik tárgyban több tétel van, azt nem kifogásolják, de a magyar tantervi követelményeknek feltétel nélkül eleget kell tenni. A magyar tantervi követelmények megtartásáról számolnak be a felügyelői jelentések, valamint a dunántúli egyházkerület által kiküldött vizsgáló bizottság: „Valamennyi tantárgy kimerítő eredeti tantervei, melyek félévi vizsgálatok alkalmával az iskolai felügyelőnek mindig bemutatattak, teljesen megegyeznek a hazai középiskolák számára kiszabott tantervvel, külföldiek és külföldi iskolára készülő magyar ifjak amaz előnyben részesülvén, hogy az ott kiszabott tárgyakat külön tanulás által sajátjukká tehetik, mint például a harmadik és negyedik osztály növendékei a görögöt. A magyar nyelv tanítására a kiszabott óramennyiségnél többet szenteltek; s a bemutatott magyar dolgozatok szép bizonyosságot is tesznek a növendékek szorgalmáról, buzgalmáról. A külföldi növendékek nem kényszerítettek ugyan [240a](#) magyar nyelv tanulására, de önként azok közül is többen részt vesznek benne. Szintügy alkalmasnak találta a bizottság a taneszközöket, tankészleteket és könyvtárt.”⁴¹⁽¹¹⁰⁾ E megemelt tantervi kívánalmak alaposan igénybe vették a tanulókat, különösen a reáltagozaton. Az 1876–77-es tanévről készített órakimutatás a tanulók heti megterhelését alaposan részletezi (vö. a táblázatot).

A HETI ÓRÁK SZÁMA AZ 1876/77-ES TANÉVBEN

Osztály		Vallás	Német	Magyar	Angol	Francia	Latin	Görög	Számolás	A
I.	elemi	3	5	3	–	3	–	–	5	
III.		3	5	4	–	3	–	–	4	
IV.		3	5	4	–	3	–	–	4	
I.	reál	1	4	5	–	3	–	–	3	
II.		1	4	5	–	3	–	–	3	
III.		1	3	5	3	3	–	–	–	
IV.		1	3	5	–	3	–	–	–	
V.		1	4	4	3	3	–	–	–	
VI.		1	4	4	3	3	–	–	–	
I.	gimnázium	1	4	5	–	3	8	–	3	
II.		1	3	5	–	3	8	–	3	
III.		1	3	5	–	3	6	5	–	
IV.		1	3	5	–	3	6	5	–	
V.		1	4	4	–	3	6	5	–	
VI.		1	4	4	–	3	6	5	–	
Összesen		21	58	67	9	45	40	20	25	

7. kép. Az ún. „kézügyességi műhely”

Az elemi osztályokban feltűnően magas (heti 11–12) nyelvi órák száma onnan adódott, hogy már az I. osztályban megkezdték a francia nyelv tanítását heti 3 órában. Ehhez jött még a német heti 5, illetve a magyar heti 3, majd 4 órában. 1881-től a francia nyelvet már nem tanították az elemiben, a 90-es évek elejétől pedig a német órák száma is csökkent heti 2 órára. Az elemiben tanított egyéb tárgyak voltak még: vallás, számolás, rajzolás, ének, torna, szépírás, [241](#)szemléltető oktatás (tárgyak, illetve képek alapján folytatott beszélgetés az emberi foglalkozások és természettudományok köréből). 1884-től a III. és a IV. osztályban földrajz (honismeret) és természetrajz is szerepel. A gimnáziumi és reál osztályok tanulói néhány tárgyból együttesen, másokban külön-külön nyertek oktatást. Ezt s az órák számát a mellékelt táblázat mutatja. Az a többlet, amit az intézet gimnáziuma kezdetben a magyar tanterven felül adott, a 80-as évektől kezd eltűnni. 1885-től a görögöt már csak az V. osztályban kezdik tanítani, az 1890. évi XXX. tc. megjelenése után pedig választani lehetett a görög nyelv és a görög nyelvet pótló tárgy: a magyar irodalmi olvasmány, a görög irodalom és művészet története között.[42\(111\)](#) Fokozatosan háttérbe szorul a német oktatási nyelv, s az 1880-as évek végétől meg is szűnik, a német nyelvet mint tantárgyat pedig a magyar tantervvel megegyezően a III. osztályban kezdik tanítani. Az intézet lassan elveszti (már amúgy is csekély számú) ausztriai növendékeit. Ez utóbbi változás főként annak a támadásnak a következménye volt, mely az intézetet az országgyűlésen 1889 májusában érte. Nagy István, a lövői kerület országgyűlési képviselője az intézet előző évi, német nyelvű, az ausztriai növendékek számára kiadott értesítőjének áttanulmányozása alapján tett országgyűlési felszólalásában a Laehne-intézetet egy tisztán az osztrák állami iskolák tanterve szerint berendezett, és a magyar törvények értelmében létjogosultsággal nem bíró tan- és nevelőintézetnek minősítette, felháborodva amiatt, hogy ilyesmi Sopron szabad királyi városban, a magyar alkotmányosság 22. évében előfordulhat. Dr. Németh Antal győri tankerületi főigazgató, az intézet felügyelője táviratilag küldött válaszában tájékoztatta Csáky Albin minisztert, hogy az intézet jó úton halad, magyar tantervet követ, magyar honpolgárok a tanárai stb. Az intézet tantestülete pedig az

Egyetértés c. lap 146. számában tett nyilatkozatban sietett tiltakozni a germanizátorságnak vádja, sőt gyanúja ellen is. Nagy István válaszában – tiltakozva, hogy a tantestületet a hazafiatlanság vádjával illette volna – elismerte, hogy országgyűlési felszólalása tévedésen alapult, mikor az ott elhangzottakat az intézet egészére vonatkoztatta, azonban továbbra is fenntartotta azt a véleményét, hogy az intézeten belül két iskola működik, s hogy Szt. István koronája területén osztrák tantervű iskola sem egyedül, sem magyar tannyelvű iskola mellett egyáltalán fenn nem állhat, ha a magyar törvényt nemcsak szóval, de tettel is tiszteletben akarják tartani. Az intézet akkori vagy korábban ott járt növendékeinek szülei (többek között gr. Majláth József, gr. Mikes Árpád, br. Bánffy, gr. Csáky Manó, Lónyai stb. aláírásokkal) nyilatkozatban vették védelmükbe az intézetet, Odörfer Kristóf pedig, az intézet akkori igazgatója, a tantestület által is aláírt memorandumában igyekezett magyarázatot adni a történeteknek. Részletesen kitért arra, hogy az intézet az utóbbi években már igen kis számú (14–16) Lajtán-túli növendékét mint magántanulót tanította az osztrák tantervek szerint, s készítette elő valamely osztrák állami középiskolában vagy a különféle katonai és szakiskolákban teendő vizsgájukra. Hivatkozik e tanulók magyar nyelvi tanulmányokban elért eredményeire is. Ismételten leszögezi, hogy a tulajdonképpeni iskolájuk, a nyilvánossági joggal felruházott gimnázium semmilyen tekintetben nem tér el az állami intézetektől, magyar tantervet követ, hazafias szellemben nevel, a hivatalos iratok szerint minden tekintetben megfelel az állami követelményeknek, az elmúlt két iskolaévben pedig már csak magyarul folyt az oktatás.⁴³⁽¹¹²⁾ Odörfer bizakodóan tekintett a hivatalos vizsgálat elé: „A vizsgálat, mely hivatalos érintkezés útján írásbelileg már megindult, ki fogja deríteni nemcsak azt, hogy nem érhet bennünket ama vád súlya, hanem hogy mint régen, úgy most is annak a magasabb célnak előmozdításán fáradozunk, melyet az alapító tűzött ki az intézet feladatául és a melyhez ez mindig híven ragaszkodott úgy az államnak, mint az emberiségnek javára.”⁴⁴⁽¹¹³⁾ E hivatalos vizsgálat eredményét sajnos nem sikerült megtudnom. Az intézet tanulóinak névsorában a századfordulóig még szerepel 4–6 Lajtán-túli növendék, ezekkel kapcsolatban azonban külön említés már nem történik.

8. 1891-ben az új igazgató, Laehne Vilmos (1862–1918) új tárgyat honosít meg az intézetben: kézügyesség címen. Rövid néhány év alatt szép sikereket érnek el. Fináczy Ernő is megemlíti ezt „A magyarországi középiskolák múltja és jelene” c. munkájában: „A kézi munka (slöjd) csak legújabbban honosodott meg néhány középiskolánál, különösen internátusokban. Első helyen áll e tekintetben a soproni Lähne-féle gymnasium, hol a slöjdnek legtöbb ágát (a rovátkoló faragást is) tanítják.”⁴⁵⁽¹¹⁴⁾ (Hasonló foglalkozások már a 60-as években is voltak, mint az igazgató erről az 1866–67-es évkönyvben beszámol: „A lapfűrészelés a lefolyt évben az intézetben is megkedveltetett. Schell úr több órában segítette és oktatta a nagyobb fiúkat, úgy hogy rövid idő alatt ezen csinos és ízléses famunkák szép száma készült el keletkező műhelyünkben. Tintatartók, dobozok, lámpatartók, kosarak, stb.” A későbbi években azonban már nem történik ²⁴³említés e tárgyról, valamint arról sem, miért szüntették meg oktatását.) Laehne Vilmos elméletileg is megindokolta a kézügyesség-tanítás szükségességét. „A kézügyesség tanítása mint a nevelés eszköze” c. cikkében a múltból említve példákat, hivatkozik a legtekintélyesebb pedagógusokra és nevelésméleti írókra, nevezetesen Comenius, Locke, Rousseau, Franke, Basedow és Salzmann, Pestalozzi, Fröbel, végül Herbart nézeteire. Kifejti, hogy a harmonikusan fejlett ember neveléséhez a testi erő és ügyesség s az érzékszervek megfelelő fejlesztése nélkülözhetetlen. Hivatkozik a korabeli pszichológiai kutatások eredményeire is. „A szellemi és testi erők kölcsönhatása ugyan régen elismert tény, de csak mai pszichológiai ismeretünk alapján határozhatjuk meg a testi szervezet egyes funkcióinak a szellemi erőnek egyes tényezőire való pontosan meghatározott kölcsönhatását. Mikor az emberi érzékeknek épségén és tökéletességén alapszik e szellemi fejlődés, magától értetődő dolog, hogy ... ha azon organumokat nem műveljük, melyek által a külvilág behatása belső életünkre történik, azon behatás tökéletlen, sőt hamis marad. Ha eddig az iskolában a szemléltetés a térnek csak két irányára terjed ki, és a 3-dikat teljesen ignoráljuk, a mi által a test fogalma csak igen nehezen szerezhető meg. A kézügyesség

tanítása az egyedüli eszköz ezen cél elérésére, hol a kéz tapintása a szem segítségével igaz fogalmat ad az általa alkotott testről. ... De másrészt a motorikus idegek gyakorlására is szolgál a kézügyesség tanítása, a mire eddig az iskolának csak igen csekély eszközök állottak rendelkezésére.”⁴⁶⁽¹¹⁵⁾ Elemzi a kézügyesség tanításának fiziológiai hatását, majd rámutat, hogy milyen alkalmas az elméletben tanultak gyakorlati alkalmazására. Kiemeli fontosságát a pontosságra és tisztaságra nevelés, a színérzék, az ízlés fejlesztése szempontjából; megemlíti a kézügyesség tanításának praktikus, az életben jól felhasználható voltát, végül – s nem utolsó sorban –, hogy a munka megbecsülésére nevel. „Az általános nevelési hatást már most is tapasztaltuk. Még a legügyetlenebb és a tanulásban elmaradt gyermekben is tudtunk munkakedvet fejleszteni; a munkát tisztelni pedig még az is megtanulta, ki csak az ablakon át kíváncsian szemlélte munkánkat. Év elején még inasoknak csúfolta a kézügyességet nem tanuló a fiatal munkásokat, még később maga is beállt szorgalmas és versenyző inasnak.”⁴⁷⁽¹¹⁶⁾ E sokban modernnek s ma is helytállóan mondható indoklás után nézzük meg röviden, mi volt a kézügyességtanítás anyaga. Az igazgató két alkalommal is kiküldte az intézet tanítóját Svédországba, Näsba slöjd-tanfolyamra. Ő, valamint még egy, szintén tanfolyamot végzett, bejáró tanár és az igazgató voltak az új tárgy oktatói. E foglalkozásokban valamennyi korosztály tanulói részt vettek, természetesen koruknak és fejlettségüknek megfelelő csoportbeosztásban.

A tanítandó anyag kiválasztásának általános szempontjai a következők voltak: Feleljen meg a tanuló korának és képességeinek, a gyermekben a munkakedvet ébressze fel és mozgítsa elő, a munka hasznavehető tárgyakat eredményezzen, nyújtson elég változatosságot, szolgáltasson alkalmat a gondolkodásban és kivitelben való önállóságra, pontosan kivitelezhető legyen, a tisztaság és csinoság iránti érzéket fejlessze, vegye igénybe a szellemi tevékenységet és ne legyen gépiesen végezhető, végül az egészségre ne legyen káros hatású.⁴⁸⁽¹¹⁷⁾

244 Eleinte három, később négyféle csoportban, illetve fokozatban folytak a foglalkozások.

I. fokozat: A 6–10 éves gyerekek Fröbel-féle munkákkal foglalkoztak, Kalb Gusztáv és Tivadar gerai polgári iskolai tanítók módosítása alapján, heti 2 órában. Papírhajtogatással, illetve vágással készítettek különféle mértani alakokat, majd áttértek a famunkára. Eközben gyakorolták a különféle méréseket, megismerkedtek a vágás, ragasztás, cinkelés, szegelés technikájával.

II. fokozat: Papírmunkák vagy Cartonage: az I. és II. gimnáziumi és reál osztályú tanulók számára. A tanítás anyagául a lipcsei mintasorozat szolgált egyes módosításokkal. Heti 2 órában.

III. fokozat: Faragás, svéd slöjd minták szerint: a III. és IV. gimnáziumi és reál osztályú tanulók számára, heti 4 órában. E fokon a tanulók megismerkedtek – miután a késnek mint alapvető eszköznek használatában kellő gyakorlatra tettek szert – a slöjd speciális eszközein kívül a leggyakrabban használt asztalos-szerszámokkal, a különféle fűrészek, a gyalu, reszelő, fűrő, véső, vájókés, simítóvas, vonógyalu, fejsze, kalapács stb. használatával.

IV. fokozat: Rovátkoló faragás: az V–VII. gimnáziumi és reál osztályú tanulók számára, heti 2 órában. Itt a tanítás anyagául a lipcsei kézügyességi iskolából átvett minták szolgáltak. Az elkészült tárgyakat a tanulók be is festették és preparált viasszal kifényesítették.⁴⁹⁽¹¹⁸⁾ A kézügyesség tanítására egy gyalupadokkal és minden szükséges szerszámmal gazdagon ellátott műhely állt rendelkezésükre. 1896–97-ben új, 11 X 7 méteres műhely készült.

Az 1892–93-as tanév végén közli az igazgató az intézet évkönyvében, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 16.495. sz. leiratában a kézügyességi tanítás meghonosításáért elismerését fejezte ki. Évről évre beszámol az elért eredményekről. 1895–96-ban – mint írja – különösen a rovátkoló faragásban értek el

szép sikereket. „A felsőbb osztályos növendékek, mint kiállítási tárgyat egy hatszögletű asztalt és három széket készítettek, mely tárgyak akármelyik szalonnak is díszére szolgálhatnak.”⁵⁰⁽¹¹⁹⁾ Az 1896–97-es tanévben bevezették a mintázást is. A növendékek ismereteinek bővítésére a rendes és a rendkívüli tárgyak oktatásán túl Laehne Vilmos igazgatósága alatt már egyéb lehetőségeket is felhasználtak. Megtekintettek több helybeli gyárat, a városi múzeumot, Storno festőművész műtermét, magyar és német nyelvű színházi előadásokat látogattak, sőt meghívott előadók az intézetben is tartottak ismeretterjesztő előadásokat. Ide sorolhatjuk még az évenként rendszeresen megszervezett kirándulásokat Sopron közelebbi és távolabbi környékére. Bár ilyenkor a turisztikai szempontok voltak az elsődlegesek, mindig megtekintették a helyi nevezetességeket is.⁵¹⁽¹²⁰⁾

Az oktatás minden korcsoport és minden tárgy elhatárolásával történt (osztály-összevonás legfeljebb a rendkívüli tárgyak oktatása során fordult elő kis létszámú osztályok esetén). Az egyes osztályok létszáma eléggé változó képet mutatott. Megtalálhatók voltak a 3–4–5 és a 20–22 fős osztályok is. Az átlagos azonban a 8–10 növendéket számláló osztály volt. Ha egyes tanulók hiányos előképzettségük miatt bizonyos tárgyakban elmaradtak a megkövetelt szinttől, külön oktatásban részesültek. Ugyanígy külön oktatást is kaptak az esetleges ²⁴⁵betegség vagy egyéb ok miatt hosszabb időt mulasztott tanulók. A július–augusztusi szünidőben előkészítő és ismétlő tanfolyamokat tartottak. Itt készítették elő a felvételi vizsgára készülőköt is.

Hogy a magániskolákból vagy nyilvános tanintézetekből a tanuló az intézet melyik osztályába léphetett, azt felvételi vizsga vagy a tanuló rövid megfigyelése döntötte el.

A kis létszámú osztályok, a megfelelő felkészültségű és viszonylag nagy létszámú tanári kar, a jó tárgyi feltételek, az intézet egész szervezetéből adódó speciális helyzet megalapozta az oktatás sikerét. Ahol a tanárok egyszerismind nevelők is, együtt élnek a tanulókkal, ott a nap valamennyi szakában módjuk nyílik a tanulók megfigyelésére, megismerésére munka, játék, szabad foglalkozások közben, s az így szerzett tapasztalatok közvetlen felhasználására az oktatómunkában. Elősegítette ugyanakkor az oktatás sikerét az intézetben uralkodó, az oktató-nevelő munkára vonatkozó számos haladó nézet is. Így hangsúlyozták az oktatás és nevelés egységes, egymást kiegészítő voltát, annak fontosságát, hogy a növendékeket sokoldalúan és harmonikusan képezzék és neveljék, őket minél mélyebben megismerjék, tehetségüket, hajlamaikat figyelembe vegyék, ismereteiket, műveltségüket jól megalapozzák, és képessé tegyék őket arra, hogy a nyert alapon önmagukat tovább képezzék.⁵²⁽¹²¹⁾ Akár napjaink valamelyik pedagógiai kiadványában is olvashatnánk e sorokat!

(Folytatjuk)

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Mastalirné Zádor Márta: Schwartner Márton soproni kapcsolatai

Mastalirné Zádor Márta: Schwartner Márton soproni kapcsolatai

1. Gamauf Teofil soproni lelkész (1772–1841), aki a „régisoproni történelemkutatók sorában előkelő helyet foglal el”¹⁽¹²²⁾ fáradhatatlan történelmi forráskutató és gyűjtő munkája során rendkívül érdekes és értékes kézírásos, több kötetre rúgó dokumentumgyűjteményt hozott létre.²⁽¹²³⁾ A gyűjtemény 12. kötetében régi soproni tudósok névsorát olvashatjuk. A névsorban külön szerepelnek a soproni születésű, a vármegyei

születésű, a Sopronba idegenből letelepedett és a vármegyébe másfelől letelepedett tudósok. E csoportosítás szerint a harmadik főcsoportban olvashatjuk a következő sorokat: „Schwartner Márton, Késmárki fi. Soproni, most Pesthi Prof. és Könyv Tár Órzó 1790.”³⁽¹²⁴⁾

2. Bár Schwartner Márton a magyar statisztika első európai művelője, Pesten a diplomatika tanára és az egyetemi könyvtár őre mindössze két évet (1786–1788) ²⁴⁶töltött a soproni líceumban, itteni tevékenysége és állandó ragaszkodása a városhoz szükségessé teszi, hogy soproni kapcsolatait részletesebben ismerjük.

Schwartner Márton gazdag késmárki kereskedőcsalád ötödik gyermekeként született 1759. március 1-én. „A család legkiválóbb tagjává”⁴⁽¹²⁵⁾ lett férfiú elemi iskoláit szülővárosában, Késmárkon végezte, majd legfőképp a magyar nyelv elsajátítása érdekében Miskolcon tölt egy évet. Ezután, egyes életrajzírói szerint rövid időt Sopronban tölt,⁵⁽¹²⁶⁾ erre azonban biztos adat nem áll rendelkezésre; majd Pozsonyba, illetve Késmárkra kerül középiskolába. Tanulmányai befejezésére, ismeretanyaga bővítésére az akkori szellemnek megfelelően Göttingába megy, ahol a kor legjelesebb történetíróinál, August Ludwig Schlözernél (1735–1809), Johann Christoph Gatterernél (1727–1729), Ludwig Timotheus Spittlernél (1752–1810) tanul, ezek előadásait hallgatja. Az itt kapott szellemi útravalót gondosan megőrzi, hasznosítja. Miután Göttingában a politikai és történelmi tudományokban „dicső előmenetelt vett”,⁶⁽¹²⁷⁾ hazatér és három évig báró Prónay László gyermekeinek nevelője. Innen a késmárki gimnáziumba, majd Sopronba kerül konrektornak. A soproni líceum „kevés ideig fénylett, de dicső ragyogású csillagzata vagy inkább páratlan Phönix”⁷⁽¹²⁸⁾ 1788-ban Pestre megy, ahol a történelmi segédtudományok, az oklevéltan (1788–1790), valamint a címer- és pecséttan (1790–1823) tanára lesz. Egyben az egyetemi könyvtár őre is, mivel a tanszék jeles tudósainak ezt a tisztet is el kellett látniuk. Itt írja meg az *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam*⁸⁽¹²⁹⁾ című munkáját, amely a leghosszabb ideig használt tankönyv volt⁹⁽¹³⁰⁾ és több kiadást is megért. Az anyaggyűjtést és kutatást Késmárkon, Sopronban és Pozsonyban végezte.¹⁰⁽¹³¹⁾ „Egy könyvnek sem volt talán még ekkoráig Hazánkban olly friss kelete mint Hymfy Szerelmeinek, Kövi Magyar Törvényének és Schwartner Diplomatikájának” – írja róla Horváth István.¹¹⁽¹³²⁾ Másik híres műve a *Statistik des Königreichs Ungern*, amely 1798-ban jelent meg, bár már 1796-ban megírta.¹²⁽¹³³⁾ Az addig mostohán művelt tudományág¹³⁽¹³⁴⁾ Schwartnerban lelte meg első hivatott továbbfejlesztőjét, aki ezzel a művével nemcsak Magyarország statisztikáját, hanem Európában is az első speciális, a felvilágosodás szellemétől áthatott statisztikát alkotta meg. 1789-ben doktori diplomát nyert, majd 1809-ben tudományos és könyvtárosi érdemei elismeréséül nemességet kapott. Pest megye táblabírája is volt, 1823-ban halt meg.

3. Sopron az 1780-as években fontos magyarországi kultúrközpont. A líceum jó hírben állt, Sopron pedig közelebb volt Bécshez és Pesthez is, mint Késmárk. Schwartnernek tehát feltétlenül kedvező ajánlat volt a soproni meghívás céljai eléréséhez, figyelembe véve azt is, hogy minden törekvése az egyetemi tanárság volt.

Sopronban 1785-ben a *Ratio Educationis* szellemében még inkább hangsúlyozni kívánták a líceum főiskolai jellegét. A két felső osztályból három évfolyamú líceumot szerveztek, ahol külön szaktanára volt a filozófiának, a teológiának és a jogtudománynak.¹⁴⁽¹³⁵⁾ A reformról való tárgyalás során a rektor, Farkas Ádám lemondott. Miután Ráth Mátyás nem vállalta el a megüresedett tisztséget, a rektorságot Wietoris Jonathánra bízták. Konrektornak először Fábri István modori rektort hívták meg,¹⁵⁽¹³⁶⁾ de miután ő is nemet mondott, az evangélikus egyház konventje 1786. május 3-án elhatározta, hogy konrektornak véglegesen meghívja a késmárki Schwartner Mártont. A konvent latin, illetve német nyelvű jegyzőkönyve erről a következőket írja:

„Hogy árva iskolánk ne nélkülözze a szükséges oktatói létszámot, rektori fizetéssel Wietoris Jonathan urat,

aki sok év óta tölti be a konrektori tisztséget, iskolánk részéről megérdemelten rektorra nevezük ki, helyébe pedig konrektornak az igen jeles késmárki Schwartner urat ugyanolyan fizetéssel meghívtuk. Közülük az egyik, amint a rektori hivatali kötelesség reáharult, azt elfogadta és munkáját ténylegesen végzi. A másik is (Schwartner) a nekünk írt levél szerint annyiban már az ügyet ténylegesen megoldotta, amennyiben kijelentette, hogy a megbízást elfogadja. Ezért már a két professzor részére felülfizetéssel biztosítva lévén a javadalmazás, reméljük, hogy iskolánkat új állapotra emeljük.”¹⁶⁽¹³⁷⁾

A konvent tehát már korábban is tárgyalt Schwartnerral. Ez világosan kitűnik az 1876. május 3-án Késmárkra küldött latin meghívólevélből is, amit szintén a jegyzőkönyv tartalmaz:

248., Kiválóan jeles, Tudós, általunk különösen nagyrabecsült Uram! Jelességed április 17-i válaszlevele szerint, amelyet még tisztelendő Bogsch Úrnak¹⁷⁽¹³⁸⁾ írt, és amelyet velünk a mai konventgyűlésen közöltek, Jelességed kijelentette, hogy elfogadni óhajtja a második professzori állást gimnáziumunkban. Amilyen lelkesedéssel Jelességedet egyhangú szavazattal megválasztottuk és elhatároztuk, hogy meghívjuk, ugyanilyen buzgalommal kérve kérjük, méltóztassék a lehető leggyorsabban siettetni. Abban a biztos reményben bizakodunk, hogy ezt a meghívásunkat Jelességed egyrészt derűs lélekkel fogadja, másrészt ifjúságunk várakozásának, minden tekintetben megfelel. A második professzor javadalmazását a mai konventi hozzájárulással az egyház pénztárából 320 florenusban határoztuk meg, azután az Igbenákiáno hagyatékából, amíg ez a forrás a császári és királyi kegy folytán a birodalomban érvényben van, évenként 30 florenus, együtt tehát a negyedrészt is beleértve, (amely nálunk nem adható) – 350 florenus és azonkívül az évi borteremből 5 urna, más e szolgáltatáshoz tartozó járulékokkal. Jelességed iránti tiszteletünk készséges nyilvánítása mellett maradunk odaadó hívei Sopronban, 1786. május 3-án N. N. Inspector és a soproni Szent Egyház tanácsülésének asszessorai.”¹⁸⁽¹³⁹⁾

Schwartner tehát 27 éves korában Sopronba került konrektornak. A konrektor feladata volt a klasszika filológia, Európa, de különösen Magyarország földrajzának tanítása. A tanárnak termett férfit a „soproni tudományos égen rendkívüli csillagzat gyanánt”¹⁹⁽¹⁴⁰⁾ tűnt fel, s oly fényt terjeszte reá, milyen rajta előbb még sohasem tündöklött.”

Kis János, egykori tanítványa a következőket írja róla, soproni tevékenységéről: „... húsz hónap alatt tanítványai nagyobb részébe új lelket plántálta, s az oskolába új és jobb tanítási módszert hozta divatba. Nagy élénkséggel, sok tüzzel, hivatalbeli buzgósággal, deák, magyar, német nyelven jeles ékesszólást egyesítve, sok régi megrögzött oskolai balvélekedések ellen hatalmasan harczola s közülök sokat ki is írta. A tanulási szeretet élesztéséhez, s mind az oskolai mind az otthoni szorgalomra serkentéshez nagy mértékben érte. Minden tudományokat, melyeket tanított lelkesítő lelkesedéssel ada elő. Különösen a régi 249klasszikusok iránt, kiket addig a tanulók helytelen magyarázás miatt igen kevésre becsültek, részszerint helyes és czélszerű magyarázás, részszerint szivreható magasztalás által minden jobb érzésükben tiszteletet gerjeszte. Azon elvet, hogy a gymnasiumokban a tudvány ébresztése s táplálása még az esmeretek terjesztésénél is főbb dolog, senki mélyebb meggyőződéssel nem hihette mint ő, s azért kevés leczkéket tartva e végre adott s villámsebességgel ható rövid intések és utmutatások nélkül. Tanítványait a főbb s alacsony születésűek s a két és egy esztendősek között addig fennállott közfal lerontásával egyiránt szereté ... Fiatalági hevesége csak egypárszor ragadá őtet s akkor is könnyen megbocsátható valamennyire túlságos szenvedélyességre. Egyébkor követést érdemlő mérséklettel bána tanítványaival.”²⁰⁽¹⁴¹⁾

Kétéves itt-tartózkodása alatt az ország legtávolabbi vidékeiről is özönlöttek a fiatalok, hogy tanítását hallgathassák, tudományát elsajátíthassák. „A beszédben kifogyhatatlan ... közép-termetű, barnahajú,

barnaszemü, ... merész” fiatalember roppant igazságszerető is. Oktatási reformot sürgetett. Javaslataira Sopronban is eggyel emelték a tanárok létszámát.²¹⁽¹⁴²⁾

Schwartnertől a diákok sok jót tanultak, s ha valamelyikük ifjú korában jó tanácsát nem fogadta meg, később megbánta. Az idegen nyelvek tanulását igen fontosnak tartotta. Kis Jánost is biztatta, hogy sajátítsa el a szlovák nyelvet – mindhiába, s ennek hátrányát később a hazáját járó ifjú érezte is. A kiváló pedagógus a tanulni vágyó fiatalokat messzemenően támogatta, Schwartner magánkönyvtára is, tanártársaihoz hasonlóan bármikor az érdeklődő tanulóifjúság rendelkezésére állt.²²⁽¹⁴³⁾

Soproni gimnáziumi tanársága idején, nevenapjára, 1787. november 11-re tanítványai nevében – a kor szokásának megfelelően – Schedius Lajos (1768–1847) a pesti egyetem későbbi neves tanára 24 strófás ódát írt Schwartnerhoz, amely nyomtatásban is megjelent.²³⁽¹⁴⁴⁾ Az óda nem annyira szerzőjének költői tehetségéről, mint inkább az evangélikus gimnáziumban folyó poétikai oktatásról tanúskodik. Utolsó öt strófáját idézzük:

*Sieh, Pannonien! hin, sie sind
DIR zum glänzenden Vorbild! – Entziehe die
Weiseren DEINER Söhne dem Dunkel, das
Unverdient sie umhüllt!*

*Dann – und sollte des Sehers Blick
Sich wohl trügen? – dann winkt o SCHWARTNER,
Auch das Vaterland, DEINEN Bemühungen
Höheren Beifall zu.*

250*DIR! von fruchtbaren Folgen trieft
Jede der Stunden des Unterrichts, die DU
ünglingen weihest, sie leitend zu der
Wahrheit und Tugend Quell!*

*Sieh die glänzende Zähr’ im Aug’
DEINER Zöglinge – Dank entlockt sie! –
Sieh den gehobenen, wallenden Busen,
Bei DEINES Namens Ruff’!*

*Unvergesslicher bleibt er uns,
Als durch Idunes Gold vergöttert; denn
Ewig soll uns der heutige Tag ein
Fest der Erinn’rung sein!*

1787. végén megpályázza, majd elnyeri a pesti egyetemen megüresedett állást. 1788. március 6-án ezt a tényt a konventnak be is jelentik: „Gimnáziumunk professzorát Schwartner Márton urat, minden várakozásunk ellenére a pesti cs. és kir. egyetemre nevezték ki.”²⁴⁽¹⁴⁵⁾ Távozásakor tanártársai és tanítványai meghatódottan vesznek tőle búcsút. Búcsúbeszédét kérésére nem nyomtatják ki,²⁵⁽¹⁴⁶⁾ de távozását Asbóth János – tanítványa – elégiával örökíti meg.²⁶⁽¹⁴⁷⁾ E versből is a korra jellemző és az

állampatriotizmusra utaló részletet idézzük:

*Geh dann hin, uns unvergesslicher Lehrer!
Wir segnen
Ewig DEIN liebendes Herz – für Pannonien
schlängts! –
Wallt nicht in uns das Blut fürs Vaterland? Lieben
es mehr, denn
Uns! – und selbst DIES Herz, Theurer, er-
höhet DEIN Bild.*

Távozásával a líceumot nagy veszteség érte. Lelkes tanítványai által leírt előadásait továbbra is tankönyvül²⁷⁽¹⁴⁸⁾ használták.

Tanítványaival, barátaival és ezeken keresztül Sopronnal nem szakadt meg kapcsolata. Állandó levelezésben állt Gamauf Teofillal, Kis Jánossal, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük.

Kis Jánost versek írására biztatta. Mielőtt tanulmányai folytatására Göttingába utazott volna, barátaival az országot járta. Ekkor látogatták meg Pesten régi szeretett tanárukat, Schwartnert. Erről Kis János így ír: „Azonnal felkeresésk elfelejtethetetlenül kedves előbbeni tanítónkat Schwartnert, ki váratlan megjelenésünk által meglepetvén, örömét szembentünőképpen nyilatkoztatá, s megdicsért bennünket, hogy mielőtt a külföldre mennénk, hazánkat szeretnénk mennél jobban megismerni. Szeretetének az által is bizonyosságát adá, hogy a nevezetesebb tudósokhoz elkisért bennünket.”²⁸⁽¹⁴⁹⁾

Kis János Göttingában ugyanabban a lakásban lakott, mint egykor Schwartner.²⁹⁽¹⁵⁰⁾ Hazatérése után elhelyezkedési gondjain igyekezett segíteni, s ajánló levelet írt a Prónay családnak. Erről külön értesítette levélben Kist. Egy győri, véletlen személyes találkozón folytatott beszélgetés alkalmával segített dönteni neki, s azt tanácsolta, hogy vállalja inkább a győri ideiglenes professzori állást.³⁰⁽¹⁵¹⁾

Schwartner Pesten kialakította szűk irodalmi körét. Ehhez tartozott Gepersich Keresztély, Gamauf Teofil, Eder József Károly, Romy Károly György stb.³¹⁽¹⁵²⁾ Szinte valamennyien hosszabb időt töltöttek Sopronban. Gamauffal, aki Sopronban élt, levelezéssel tartott fenn állandó kapcsolatot. Irodalmi körének tagjait is, jó pedagógusként, állandóan buzdította a tudományos tevékenységre. Romy Károly Györgyöt Sopron történetének megírására serkentette, annak a munkának folytatására, amit maga kezdett meg.³²⁽¹⁵³⁾ A kutatómunka megkezdésére hasznos tanácsokkal látja el, felhívja Romy figyelmét azokra a helyekre, ahol a mű megírására vonatkozóan még forrásmunkára találhat. Romy Keszthelyre történt távozása után³³⁽¹⁵⁴⁾ – a Georgicon tanárának hívták meg – Gamauf Teofilt buzdítja a megkezdett munka folytatására. Megtudva, hogy Gamauf a soproni egyház- és iskolatörténetet akarja feldolgozni, felveti a kérdést, hogy nem lenne-e célszerű a munkát összekötni a város általános történetének megírásával is. Leírja, hogy egyszer már írásban is követelte Romytól „a folyton folyvást híresebbé váló város” történetének megírását, a városi és az aktákban bizonyára nem szegény evangélikus konvent levéltárának anyaga alapján. Gamaufot azért tartja különösen érdemesnek erre a munkára, mivel „Sopronért csak lelkesen tud dolgozni.”³⁴⁽¹⁵⁵⁾

Gamauf hozzá is fogott a kutatáshoz, ennek eredményeképpen jött létre a korábban már említett hatalmas kéziratanyag. Szinte minden kérdésben Schwartnerhez fordul tanácsért. A készséges válasz soha nem marad el.

Levelezésükben érdekes soproni vonatkozású témákat találunk. A soproni iskola sorsát, könyvtárának gyarapítását a szívéen viseli. Gondoskodásának adja [252](#)tanújelét, amikor egy-egy megjelent munkájából mindig küld tiszteletpéldányt „örökké drága soproni iskolájának”. Amennyiben az iskolának vagy a diákoknak szüksége lenne még könyvekre, mindig eljuttatja azokat az igénylőknek, akár egy-egy barátja közbenjárását kérve is. A soproni diákok sorsát figyelemmel kíséri. Részletesen beszámol az ösztöndíjelosztásról, egy-egy Pestre került soproni diák magatartásáról, előmeneteléről.

A város nevének eredetét kutatva, Gamauf Schwartner véleményét kéri. Hosszú levélben számol be kutatása eredményéről.

Régi soproni családok és nagy történelmi családok soproni kapcsolatai egyaránt érdeklik. Részletesen ír Gamaufnak a Nádasdy, Choron, Vittnyédy. Platthy, Liszy, Hainóczi, Káldy családokról.

Nagy megtiszteltetésnek tartja, hogy Gamauf a gimnázium történetének megírásakor az ő működéséről is meg kíván emlékezni. Ennek kapcsán tudjuk meg, hogy amíg Göttingában nem járt, mindig azt hitte, hogy majd egy evangélikus gimnázium rektora lesz egyszer, de Göttingában megízlelte a tudományos életet, s a leghőbb óhajta az akadémiai professzorság lett. „Ez volt az egyetlen ok, amiért én kedves Sopronomat elhagytam, és amiért egy nehéz vizsgának vettem alá magamat Bércsben” – írja.[35\(156\)](#)

Schwartner Márton unokaöccsének, Schwartner Imre lelkésznek soproni beiktatása alkalmából Kis János beszédében ismét megragadja az alkalmat, hogy mély tiszteletét és háláját fejezze ki Schwartner Márton iránt azzal, hogy példaképül állítja egykori atyai oltalmazóját, későbbi barátját.[36\(157\)](#)

A tudományos kérdéseket tárgyaló leveleiben is mindig szakít arra időt, hogy pár sorban megemlékezék Sopronról, itt élő barátairól. A város erdei, környéke, amelynek szeretetére diákjait is oktatta,[37\(158\)](#) mindig visszahívogatják. Ezért is fáj neki, ha egy-egy útja alkalmával nem tud baráti látogatóra, vagy akár szüretre Sopronba jönni.[38\(159\)](#)

Fő művében, a Statistik des Königreichs Ungernban (Pest, 1798) a szigorú, objektív tények mellett mindig megtaláljuk a város szeretetét tükröző szubjektívitasokat. A könyv ajánlása Esterházy Miklósnak szól, aki Sopron vármegye örökös főispánja volt.

Magyarország táji szépségeinek elemzésekor a dimbes-dombos Dunántúl megragadó képét, de különösen Sopron „mosolygós vidékét”, a Fertő tó szépségeit emeli ki.

Mint szabad királyi várost, Sopront, a lakosok száma szerint a második csoportba sorolja: a 10 000–20 000 lélekszámú településekhez, Komárommal, Győrrel. Székesfehérvárral stb. együtt. Nagy állatvásárok (marha, disznó stb.) központjának írja le a várost. A soproni hetivásárokon olykor-olykor 80 000 disznó is gazdát cserél. De nemcsak az állattenyésztés, a bortermelés (Sopron környékén 32 000 font[39\(160\)](#) szőlősketről ír) terén is élen jár a város. A soproni bor azon fajták egyike, amely sok pénzt hoz az országnak.

A város közelében lévő korai szénkitermelés az iparosodást is megindította. [253](#)A cukorgyár már 1794-ben működött. Mintegy 50 posztókészítőről szól a városban, s ezek évente 2000 vég posztót készítettek, ami hallatlanul nagy szám volt abban az időben.

Kedvező földrajzi fekvése miatt – a Bécs és Varasd közötti kereskedelmi út mentén – Sopron kereskedelmi forgalmát élénknek tartja.

A városok és polgárok c. fejezetben is megemlékezik Sopronról. Sopron vármegye és Sopron szabad királyi város közigazgatási rendszerét is bemutatja. Természetesen az iskolaügy tárgyalásánál a soproni gimnáziumról is szót ejt. Ebben a könyvében szerepel, különben a Georgikonról az első olyan híradás, amely könyvben látott napvilágot.⁴⁰⁽¹⁶¹⁾ A Georgikon tanárai közül számosan a soproni gimnázium tanulói, illetve tanárai voltak.

Az *Introductio in Rem Diplomaticam* (1802²) c. oklevéltani munkájában részletesen ismerteti Sopron városának I. Mátyástól kapott privilégiumait. Elismerően szól a város vezetőiről, polgármesteréről, bírójáról, polgáraitól.

Az 1823-ban elhunyt Schwartner Márton végrendeletében 500 forintot hagyott a soproni evangélikus gimnáziumra, amelynek – saját szavai szerint – „örömteli két éven át tanára” volt. Ezt az összeget a magyar nyelv művelésére kérte fordítani. Az összeg kamatát annak a tanári kar által kiválasztott tanulónak kellett adni, aki magyar újságban kötött vagy kötetlen formájú írásművet közzétett, s ebben a legjobbat nyújtotta. A díjra jogában állt minden magyar iskolába járó diáknak pályázni, felekezeti különbség nélkül. A pályázóknak műveiket név nélkül, illetve jelígyen, a gimnázium rektorának kellett eljuttatniuk meghatározott időn belül, és a díjnyertes pályaművet a gimnázium könyvtárában meg kellett őrizni, illetve – ha arra érdemes volt – ki kellett nyomtatni.⁴¹⁽¹⁶²⁾

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Szathmári István: Befejeződött Győr-Sopron megye földrajzi neveinek összegyűjtése

Szathmári István: Befejeződött Győr-Sopron megye földrajzi neveinek összegyűjtése

1. Sajátos, meleg hangulatú ünnepség színhelye volt 1971. december elsején Győrött az ízlésesen modern megyei tanácsház díszterme: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya, valamint Győr–Sopron megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága itt rendezte meg ünnepi ülését és találkozóját abból az alkalomból, hogy a megyében befejeződött a földrajzi nevek összegyűjtése.

2. Hasonló, nem mindennapi eseményre – hála az önkéntes nyelvjárási és néprajzi gyűjtők lelkes munkájának, a tanácsai szervek megértő támogatásának és a nyelvész szakemberek segítségének – ezúttal nem első ízben került sor. Ma már szinte a történelemben tartozik, mégsem árt utalnunk rá: elsőként – 1962-ben – Zala megye értette meg az idők szavát. Azt, hogy a rendkívül gyors politikai–társadalmi–gazdasági–művelődésbeli átalakulás, mindenekelőtt a nagyüzemi gazdálkodás kiterjedése és a soha nem tapasztalt iparosítás következtében nemcsak az emberek és hazánk egyes tájai változnak meg hihetetlen rövid idő alatt, hanem módosulnak s még inkább eltűnnek, feledésbe mennek a

földrajzi vagy helynevek (a települések, határrészek, dűlők, utak, földek, kertek, mezők, rétek, legelők, szőlők, erdők; hegyek, dombok, völgyek; folyók, patakok, tavak, források, mocsarak, lápok, kutak stb. nevei), népünk, földünk múltjának, történelmének ezek a soha nem pótolható beszédes emlékei. A zalaiak valóban példamutató fáradozásának gyümölcsét, a Zala megyei földrajzi nevek [254](#)összegyűjtésének bevégzését ilyenformán két év múlva, 1964-ben ünnepelhette Akadémiánk és a megye vezetősége a győrihez hasonló ünnepség keretében.[1\(163\)](#)

Azóta más megyék hasonlóan szorgalmas gyűjtőmunkájának eredményeként ugyanilyen ünnepségre jöttünk össze Kaposvárott (1968-ban), majd Szombathelyen (1969-ben)[2\(164\)](#) és legutóbb – de minden bizonnyal nem legutoljára – Győrött (1971-ben).

Hadd utalok azonban mindjárt arra, hogy a földrajzi nevek összegyűjtésével csak a munka első – kétségtelenül legnehezebb – szakasza zárult le. Ezt követte (és követi) mindenütt – a MTA Nyelvtudományi Intézetének, elsősorban két fő munkatársának: Végh József és Papp László kandidátusoknak szakmai segítségére immár még nagyobb mértékben támaszkodva – az adatok ellenőrzése, majd a kézirat megszerkesztése és kiadásra való előkészítése. Az önkéntes gyűjtők és a tudomány szakembereinek az összefogásával így látott napvilágot a nemcsak hazánk határain belül, hanem azokon túl is méltán nem kis figyelmet keltő helynévgyűjtemény: Zala megye földrajzi nevei (Kiadja Zala megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága. Végh József irányításával és Ördög Ferenc vezetésével gyűjtötték a Zala megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Kerecsényi Edit. Szerkesztette Papp László és Végh József. Zalaegerszeg, 1964, 737. l.). Kázmér Miklós így jellemzi „Helynévkutatásunk 1966-ig” című alapos és igen tanulságos szemléjében: „E hatalmas kötet korszakos jelentőségű a magyar helynévkutatásban. Ilyen mennyiségű és minőségű szinkron helynévanyagot, mintegy 30 000 nevet ekkora területről (260 település) soha nem publikáltak a magyar névtan történetében”,[3\(165\)](#) majd megjegyzi, hogy 210 munkatárs és 1156 adatközlő vett részt a kötet anyagának feljegyzésében.[4\(166\)](#) De nem szűkölködnek elismerésében a külföldi szakemberek sem.[5\(167\)](#)

A zalai példa valójában országos mozgalmat indított el. A Somogy megye (mintegy 270 település) földrajzi neveit bemutató anyag – az ellenőrzés és a szerkesztés megtörténtevel – ezekben a hetekben kerül nyomdába, és a megyei, valamint az Akadémiai Kiadó közös kiadásában még ez évben elhagyja a sajtót. A vasiak tovább folytatják az ellenőrző és a szerkesztő munkát – nem szólva továbbá számos megyéről, ahol szintén előrehaladtak a terepmunkában: a földrajzi neveknek a helyszínen való rögzítésében.

Közben a megjelentetett efféle művek száma is öröndetesen gyarapodott. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, valamint a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeti tanszékeinek tanárai és hallgatói által összegyűjtött helynévanyagból – Mező András szerkesztésében – napvilágot látott a baktalórántházi járás 19 községét bemutató tekintélyes részlet (A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967, 223. l.), mintegy 10–12 000 adattal. A Heves megyei gyűjtésből szintén egy járás gazdag névanyagát kaptuk kézhez (48 községből kb. 12 000 nevet, névváltozatot) nyomtatásban: Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás (Végh József irányításával pedagógusok, középiskolai tanulók, más, önkéntes munkatársak segítségével gyűjtötte és közzétette: Pelle Béláné. Szerkesztette: Papp László és Végh József. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 125. szám. Budapest, 1970. 281. l.).

Mindenesetre – úgy gondolom: jogos büszkeséggel – azt máris elmondhatjuk, hogy a nyugat-magyarországi földrajzi nevek összegyűjtése befejeződött, és hogy nyomtatva is birtokunkban van az ország három különböző területén – délnyugaton, északon és északkeleten – feljegyzett hatalmas névanyag, amely már

jelenleg is alkalmas sok irányú feldolgozásra, kutatásra és többféle összehasonlításra.

2553. Hogy a Győr-Sopron megyeiek – a vezetők és irányítók, valamint a „közkatonák” egyaránt – milyen alaposan felkészültek a helynévgyűjtésre, azt érdekesen és nagyon hasznosítható módon mutatja be Timaffy László és Németh Imre „A földrajzi nevek gyűjtésének módszertani tanulságai a Győr-Sopron megyei Feketerdőn” című dolgozatában.⁶⁽¹⁶⁸⁾ Innen megtudjuk, hogy a megye földrajzi neveinek összegyűjtését 1965 szeptemberében határozta el a megyei tanács művelődési osztálya, és hogy nagyon helyesen – a terepmunkát, a megye nagy számú és területileg arányosan elhelyezkedő középiskoláira bízta, az ellenőrzést pedig (gyűjtés közben és majd a szerkesztést megelőzőleg) a Megyei Múzeumok Igazgatósága mellett működő – nyelvészekből, történészekből, geográfusokból, néprajzosokból álló bizottságra. Arról is értesülünk a továbbiakban, hogy az akkori munkatársak (Barsi Dénes, dr. Danczi József, Federmayer István, Jászberényi Ferencné, dr. Lengyel Alfréd, Németh Imre, Németh Sándor, Oeller Ottó, dr. Sámson Edgár, Takáts Gizella, Timaffy László, Varga Jenő) 1965 októberében gyűjtéssel egybekötött módszertani megbeszélést tartottak a mosonmagyaróvári járás Feketerdő nevű községben, amely régi település – sajátos felszíne, változatos növény- és állatvilága, sokféle gazdálkodásmódja stb. következtében –, gazdag névanyaggal. 1966-ban Pausits Hilda óvónővel újra felgyűjtették a falu földrajzi neveit, 1967-ben pedig ellenőrizték az 1965-ös közös gyűjtésüket. Ilyenformán mód nyílt a gyűjtési módszerek, eszközök gondos összehasonlítására és a legjobbak, leghasznosíthatóbbak kiválasztására.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy – a zalai kötet, továbbá a feketeerdei gyűjtés és megbeszélés tanulságait is felhasználva és természetesen Végh József tanácsaira, irányító munkájára támaszkodva – a bizottság különféle módszertani tájékoztatókkal (gyűjtési útmutatók, kérdőívek stb.) látta el a terepmunkát végzőket, továbbá kiképző előadásokkal, megbeszélésekkel készítette fel őket a pontos, lelkiismeretes gyűjtőmunkára.

Így érthetjük meg, hogy egyáltalán nem kis fáradozásról tanúskodva s ugyanakkor nagyon is megfelelő színvonalon 1971 őszén befejeződött a Győr-Sopron megyei igen gazdag névanyag egybegyűjtése, és várja a – hasonlóan lelkiismeretes – további feldolgozást: az ellenőrzést és a szerkesztést, majd a megjelentetést, hogy forrása és ösztönzője legyen mindenekelőtt szépen fejlődő névtudományunknak, továbbá mindazoknak a stúdióknak, amelyek szintén bőséggel meríthetnek a hasonló névtárakból.

4. A Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, valójában egész nyelvész-társadalmunk, valamint a házigazda tisztét olyan kedvesen ellátó Megyei Tanács méltó ügyet szolgált tehát annak az ünnepségnek a megrendezésével, amelyen az illetékes tudományos, állami és társadalmi szervezetek mintegy tiszteletüket és köszönetüket akarták nyilvánítani a megyei önkéntes gyűjtőknek, irányítóknak és terepmunkásoknak egyaránt, mindenkinek, aki bármivel is hozzájárult ez eredményes és szép munkához.

Az ünnepi ülést a Győri Leánykar hangulatos kórusműsora után Szaló Lajos megyei tanácselnök-helyettes nyitotta meg. Miután üdvözölte az Akadémia, a Nyelvtudományi Társaság, a Művelődésügyi Minisztérium és Győr-Sopron megye képviselőit, továbbá a gyűjtésben részt vevő tanárokat, diákokat, rámutatott arra, hogy a 700 éves Győr, valamint a korábbi Győr és Sopron milyen szerepet töltött be századokon keresztül az ország gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életében. Jólesett hallani, hogy múltunknak olyan kiemelkedő egyéniségei kapcsolódtak Győrhöz, Sopronhoz, a megyéhez, mint Kazinczy, a két Kisfaludy, Petőfi, Révai Miklós, Czuczor Gergely, Jedlik Ányos stb., illetőleg Berzsenyi, Liszt Ferenc, Széchenyi István, Bartók Béla stb. De ehhez méltó a jelen is: 1966 óta Győrben, a Kazinczy Gimnáziumban tartják a magyar diákok országos szép kiejtési és szavalóversenyének döntőjét; itt rendezik meg évenként a

Kisfaludy-napokat; 1971-ben ugyancsak e város adott helyet „A magyar nyelv hete” vidéki rendezvényeinek; a megyében, Mosonmagyaróvárra 256 hívta meg a KISZ az V. országos honismereti tábor résztvevőit stb. A továbbiakban arról hallottunk a megnyitóban, hogy kik és hogyan, milyen áldozatos munkával szervezték meg a megyei helynévgyűjtést az egyes gimnáziumokban és szakközépiskolákban. A tanácselnök-helyettes végül köszönetet mondott a gyűjtőknek lelkes munkájukért, a Nyelvtudományi Intézetnek a tudományos támogatásért, a különféle intézmények képviselőinek pedig az ünnepségen való megjelenésért.

Ortutay Gyula akadémikus, az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának titkára – a tőle megszokott kedves, közvetlen és mégis mindig sokat mondó stílusban – meleg szavakkal köszöntötte a megyét és a gyűjtés minden rendű és rangú résztvevőjét, majd tanulságos módon áttekintette a korábbi helynévgyűjtéseket, az Akadémia ilyen irányú múlt század közepi felhívásaitól kezdve Pesty Frigyes országos gyűjtésén, Jankó János múlt század végi és e század eleji munkálkodásán át a korszerű földrajzinév-gyűjtés módszerének a kialakításáig – ez mindenekelőtt Szabó T. Attila kolozsvári professzor érdeme –, illetőleg még tovább, a mát: a zalai kötet és az azóta megjelent két említett enemű munka értékeit, jelentőségét taglalva. Beszélt továbbá arról, hogy az ilyen névtárak mely tudományok, tudományágak számára jelentenek nélkülözhetetlen és szinte kimeríthetetlen forrásokat, és végül ígéretet tett, hogy amikor a Győr-Sopron megyei kötet – az ellenőrzés és a megszerkesztés nehéz munkája után – a közzétételre alkalmassá válik, a Tudományos Akadémia felveszi kiadási tervébe, és ez a jelentős mű az Akadémia és a megye közös kiadásában fog megjelenni.

Kálmán György, a Művelődésügyi Minisztériumi főosztályvezetője elsősorban az utolsó tíz évben egyre jobban kiterjedő honismereti mozgalomnak, helytörténeti gyűjtésnek a nevelésben betöltött szerepére és tudományos jelentőségére mutatott rá. Hangsúlyozta, hogy az ilyen jellegű gyűjtés nem új keletű. Utalt Bél Mátyás munkásságára, és különösképpen Losontzi István nagykőrösi rektortanító „Hármas kis-tükör” című tankönyvére, amely 1771-től csaknem száz esztendőn át több mint hetvenszer jelent meg (nemegyszer a győri nyomdában is), és amely a honismereti nevelésnek példája lehet. Befejezésként pedig elemezte, miért foglalkoznak ma a tanárok és diákok különféle honismereti és helytörténeti gyűjtésekkel, kutatásokkal, és köszöntötte név szerint is a gyűjtésben kiemelkedő megyei iskolákat és tanárokat.

Bárcei Géza akadémikus, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke azt emelte ki nagy tetszéssel fogadott üdvözlő beszédében, hogy a Társaság csaknem háromnegyed százados fennállása óta mindig támogatta a nyelvjárási, a helynév- és egyéb gyűjtéseket, amelyek a nyelvészet és más tudományok érdekeit szolgálták, amelyek továbbá nevelő hatásúak is voltak.

Borbély Gábor osztályvezető a KISZ nevében köszöntötte az egybegyűlt fiatalokat, további lelkes munkára biztatva őket.

Az üdvözlő beszédek elhangzása után két igen érdekesen felépített tudományos előadást hallhattunk. Balázs János egyetemi tanár, a szomszédos Veszprém megye szülőtte „Mire tanítanak a földrajzi nevek?” című dolgozatában mintegy a mai helyneveket szólaltatta meg a múltat illetően – természetesen a Dunántúl északnyugati részéből véve a példákat –, és összefoglalta, hogy a földrajzi nevek eredete, eredeti jelentése mi mindenre utalhat a táj korábbi arculatával, az ott lakó nép történetével stb. kapcsolatban. Györffy Györgynek, a történettudományok doktorának „A helynevek és a történelem” című előadását – a szerző betegsége miatt – Balogh Lajos, a Nyelvtudományi Intézet munkatársa olvasta fel. „A történész általában az írott források megszólaltatásával rekonstruálja a múlt eseményeit, gazdasági és társadalmi viszonyait.

Írott források azonban nem mindig állnak rendelkezésre, s ilyenkor a visszaemlékezés és a néprajzi hagyomány, régebbi korok felderítésére pedig a régészet, az embertan és a nyelvtudomány jöhet a kutató segítségére. A történész számára kiváltképpen a helynevek szolgálnak tanulságul. A történelmi folyamatok ui. valamilyen módon mindig lecsapódnak a helynévanyagban is ... Elmondhatjuk, hogy egy terület helynévanyagában évezredes múlt rejlik” – állapította meg Györffy [257](#)György, majd érdekes példákat hozott főként a honfoglalás utáni időből, rámutatva többek között a *Rába*, a *Marcal*, továbbá *Győr* nevének eredetére.

Az előadások után került sor az ünnepségnek talán legkedvesebb jelenetére, a Megyei Tanács elnökhelyettese átnyújtotta a megye ajándékát (egy-egy modern magnetofont) a gyűjtésben legjobb eredményt elért középiskoláknak: a győri Mezőgazdasági Szakmunkásképző Iskolának (a gyűjtést irányító tanár: Timaffy László) és a soproni Martos Flóra Gimnáziumnak (a gyűjtést irányító tanárnő: Tar Imréné).

Az ünnepségnek egyébként is változatos, szép programját még változatosabbá és meghittebbé tették Török Erzsébet Kossuth-díjas előadóművésznőnek mindig elragadó népdal- és népballedaszámai, valamint Péter Ilonának, a Váci Mihály szavalóverseny díjnyertesének igazi átéléssel és értéssel előadott szavaltai.

A zárszót Tamás Lajos akadémikus, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója mondta el. Kiemelte, hogy a földrajzi nevek összegyűjtésében elért sikereinket elsősorban a megyék megértő támogatásának, önkéntes gyűjtőink áldozatkészségének és buzgalmának köszönhetjük, nem feledkezhetünk azonban meg arról sem, hogy minden effajta munka vállalója érzi, tudja: mellette áll az egész nyelvtudomány. „Földrajzinév-gyűjteményeink ezért nyerték el a különféle tudományágak képviselőinek elismerését, mert a szakemberek sem sajnálják az időt és fáradságot, hogy valójában jól használható névtárakat bocsássunk a tudományos kutatók rendelkezésére.” Végül még egyszer üdvözölte a gyűjtések vezetőit, a gyűjtő tanulókat, megköszönte mindazok fáradozását, akik a felemelő győri ünnepséget előkészítették, és az ülést bezárta.

5. Minthogy immár a negyedik megyében fejeződött be a helynévgyűjtés, felvetődik a kérdés: vajon mit bizonyít mindez? Úgy gondolom, mindenekelőtt azt, hogy a szűkebb szaktudománynak és az önkéntes gyűjtőknek a szervezett összefogása és munkája páratlan eredménnyel jár. De azt is igazolja, hogy mindehhez elengedhetetlenül szükséges az állami szerveknek, elsősorban a megyéknek az erkölcsi és anyagi támogatása.

Nem árt, ha e jeles ünnepség és találkozó alkalmával azt is hangsúlyozzuk, hogy a zalaihoz hasonló helynévgyűjteményekkel olyan műveket adunk kézbe, amelyek nélkülözhetetlenek a nyelvészet és a néprajz, a település- és a művelődéstörténet számára, de amelyeket haszonnal forgathatnak a történelmi és természeti földrajz, továbbá a kartográfia stb. szakemberei is. És ne felejtjük el, hogy – amint Tamás Lajos is hangsúlyozta – egy-egy tudományos elmélet, egy-egy meglátás, felfedezés elévülhet, de a jó, időtálló szótárak, gyűjtemények, a hiteles leírások a magyar tudomány örök becsű forrásai maradnak.

A szép győri ünnepség alkalmából csak azt kívánhatjuk tehát, hogy Zala, Somogy, Vas és Győr-Sopron megye példáját kövessék hazánk más tájain is. Hogy a Győr-Sopron megyeiek az eddigihez hasonló lelkesedéssel folytassák az ellenőrzésnek és a kiadás előkészítésének szintén nem könnyű munkáját. És hogy e halaszthatatlan feladatok mellett ne felejtkezzünk el a hagyományos paraszti élet (gazdálkodás, építkezés, táplálkozás, egyéb népi foglalkozások stb.), valamint a személynevek (keresztnevek, családnevek, ragadványnevek, gúnynevek stb.) összegyűjtésének fontosságáról sem.

Mollay Károly: Népi hiedelmeink kutatása

(Hozzászólás Schram Ferenc könyvéhez)

1. Az Akadémiai Kiadónál 1970-ben jelent meg Schram Ferenc két kötetes forráskiadványa: „Magyarországi boszorkányperek 1529–1768” (Bp., 1970, 571+779 lap). A két kötet a korabeli Magyarországról, vármegyék szerint csoportosítva, 465 boszorkányper anyagát közli, boszorkányokon mindazon nőket és férfiakat értve, akiket bűbájossággal, [258](#)varázslással, jóslással vádoltak meg. A forráskiadvány tulajdonképpen folytatása Komáromy Andor 1910-ben megjelent „Magyarországi boszorkányperek oklevéltára” című munkájának és kiegészítése a Varga Endre szerkesztésében 1958-ban kiadott „Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek” című forrásközlésnek. E forráskiadványok helytörténetírásunk szempontjából más-más jelentőségűek: Komáromy 461 boszorkánypere közül egyetlenegyét közöl Sopron vármegyéből, Farádról; Varga kiadványa az Esterházyak lánzséri (ma: Lutzmannsburg) uradalmának falvaiból 355 per közül 41-nek anyagát publikálja az 1628–1676. évekből (köztük két boszorkányperét); Schram viszont az előbbieken kívül még 73 Sopron vármegyei boszorkányper anyagát teszi közzé teljes egészében vagy legfontosabb részleteiben, esetleg csak kivonatosan. Sopron város boszorkánypereivel röviden Winkler Elemér (Bűnök és büntetések a régi Sopronban. Sopron, 1924) és Házi Jenő (Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939) foglalkozott, érdemi feldolgozásuk azonban helytörténetírásunk történeti néprajzi feladata maradt, a városra és a vármegyére nézve egyaránt. Eddig a vármegye 65 községéből ismerünk boszorkányperrel kapcsolatos anyagot. A vármegye feudalizmus korabeli településeinek számához képest ez aránylag kevés, mégis – tipikus anyagról lévén szó – okkal-móddal a többi településre is érvényesnek fogható fel.

2. A boszorkánysággal, bűbájossággal kapcsolatos hiedelmek természeti jelenségek helytelen magyarázatán alapulnak. „Népi” hiedelmekké abban a mértékben váltak, ahogyan a természettudományi ismeretek gyökeret vertek az értelmiségben: ezáltal vált szét – legalábbis a bűbájossággal kapcsolatban – az értelmiség és a „nép” műveltsége. A szétválás hosszú folyamat, amint ezt éppen a boszorkányperek hosszú időrendje is mutatja. Nem véletlen talán, hogy Schram a magyarországi boszorkánypörök történetében az első orvosi véleményt éppen Sopron vármegyéből, egy lakompaki (ma: Lackenbach), 1756. évi per kapcsán ismeri. Hermann doktor orvosi véleményének utolsó mondatát érdemes itt idézni: „Heütutage glauben die Physici magiam naturalem per causas physicas; die Super Naturalen überlassen Sie der Geistlichkeit” (II, 302). A boszorkányság és a bűbájosság nagy részben a népi orvoslással függött össze, így nemcsak néprajzi, hanem orvostörténeti kérdés is. Az 1756. évi lakompaki perrel kapcsolatban érdemes itt idézni a soproni városi tanácsnak éppen 70 évvel korábbi határozatát, amelyre már Winkler is (i. m. 68) figyelmeztetett: „Es ist zwar einiger Bericht von der Hexerei entstanden, weilen aber derselbe ohne Fundament befunden worden, hat in diesem heimlichen delicto weiter nichts vorgenommen worden können”¹⁽¹⁶⁹⁾. Nem véletlen tehát az sem, hogy amikor a vármegyében még egymást érik a boszorkányperek, Sopronban már egyetlenegyéről sincsen tudomásunk. A soproni patikusok és orvosok működésének alaposabb feltárása e tekintetben is még számos tanulsággal szolgálhat. Itt csak Gensel Kornél patikust, főleg pedig fiát, Gensel Ádám (1677–1720) neves orvost említem, akiről a város 1927-ben utcát nevezett el, az elnevezést azonban 1945 után eltörölték.²⁽¹⁷⁰⁾

A néprajzi és orvostörténeti tanulságokon túlmenően a közölt anyag természetesen az igazságszolgáltatás történetére, továbbá a művelődéstörténet és a nyelvtörténet számára tartalmaz becses adatokat. A

következőkben e helytörténeti vonatkozásokra hívjuk fel a figyelmet. A Sopron vármegyei anyagot a második kötet 7–302. lapjain közli a kiadvány.

3. Schram Ferenc a késői feudális kor anyagát vette csak tekintetbe. Ennek felső határául önként adódott Mária Terézia 1768. évi rendelete a boszorkányperek betiltásáról. Boszorkányperek ugyan még ezután is voltak, ezek anyagának összegyűjtése és feldolgozása az első kötet bevezetése szerint a kutatás további feladata marad. Alsó határául a Bernát soproni tehénpásztor ellen boszorkányság vádja miatt indított pert veszi, amely 1529. júl. 19-én a vádlott tűz általi halálra való elítélésével végződött.

259Az ítélet (SoprOkl. I/7, 363–5) helytörténeti szempontból azért is tanulságos, mivel a vádlott a bevezető sorok szerint kínvallatás nélkül (*an peinlicher frag*) ismerte be többek között, hogy a bűbájosságot Gusman Péter soproni lakos³⁽¹⁷¹⁾ feleségétől tanulta, „tudományát”, így például „daz ire khue vil milich gäben”, több, név szerint megnevezett soproni polgárasszony is el akarta sajátítani. A tehének tejhozamának növelése (vagy elapasztása) a későbbi boszorkánypereknek is egyik leggyakoribb témája, a soproni adat tehát az egyház által már a IX. században tiltott,⁴⁽¹⁷²⁾ ún. „tejvarázslat” hazai továbbélésének egyelőre legkorábbi adata. Az ítéletben felsorolt asszonyok: Hirsch Jeromosné, akinek a férje az ítélethozatalkor a belső tanács tagja volt (SoprOkl. II/2, 211); Pauss Farkasné, Schreiner Andrásné, Veustel Mártonné, Kolnhofer Mátyásné előkelő belvárosi polgárasszonyok; a külvárosból Wilfing Bertalanné polgárasszony. A belvárosi asszonyoknak kenyér és bor ellenében adott varázslat receptje: „Hab er inen ain materi geben daz sy dasselbig in ainer milich sullen sieden vnd in ainen thurangel giessen, so werden di khue vil milich geben”. Maga is tudta, hogy becsapja őket, semmit sem fog használni. A külvárosi asszonynak nem adott semmit „vnd mainth, sy kunde der sach mer wann er selbs”. A tehénpásztor, aki Kolb Gáspár patrícus külvárosi majorjában lakott, saját bevallása szerint a „küldött farkas”-hoz⁵⁽¹⁷³⁾ is értett. Egy somfalvi (ma: Schattendorf) társára megharagudott: „Het ... im di wolff geschigkht, di ime inmitten der herde ain rind nydergepissen”; hasonlóan járt Pullendorfer Mihály patrícus, a Szt. György utca 3. számú házának tulajdonosa, s így jártak volna egyes külvárosi polgárok is, akik ártottak neki, ha idejében eltűnhetett volna a városból: „wolt er inen di wolf haben geschigkht, daz sy inen ir viech hieten muessen erpeissen”. A küszöb alá beásott varangyos békával és más varázsszerekkel saját bevallása szerint el tudta érni, hogy az így megrontott személy elszórt és meghalt. Ezt a sorsot szánta Grätzer Kristóf polgármesternek is: „er welle das allergergest von zawberei zusammenklauben, als es Got nur beschaffen hat, daselb dem burgermaister vnnnder sein thur graben, das er dauon abdorren vnd sterben muess”.

A „küldött farkas” a Schram által közölt anyagban még többször is előfordul, a Sopron vármegyeiben csak 1743-ban, az 1529. évi soproni adat e hiedelem meglétére alighanem a legrégebb magyarországi adatunk. A farkas képében járó ember motívuma német eredetű,⁶⁽¹⁷⁴⁾ az 1743. évi gyalócai boszorkányperekben azonban a boszorkány akarata szerint két disznó jelent meg a farkas képében. Aki farkast tudott küldeni, az a korabeli felfogás szerint az ördög cimborájának számított. Nem meglepő tehát a soproni tehénpásztor halálos ítélete, amelynek végrehajtása után, július 22-én a városi tanács a tehénpásztor ugyancsak bebörtönzött fia által adott írásbeli kötelezvényével biztosította magát a fiú esetleges bosszújával szemben (SoprOkl. I/7, 365–6). Mindehhez tudni kell, hogy Sopronban ekkor éppen öt esztendő telt el az első reformáció-ellenes vizsgálat óta, s hogy a XVI. században katolikus és protestáns részről, német és magyar nyelvterületen egyaránt valóságos ördög-irodalom alakult ki⁷⁽¹⁷⁵⁾, amelyet a Heinrich Institor és Jakob Sprenger pápai inkvizítorok által írt és 1486–1669-ig 29 kiadást megért „Malleus maleficarum” (A boszorkányok kalapácsa) című mű indított el. A boszorkányüldözésnek, a boszorkányok ellen indított bírósági eljárásnak ez lett hosszú időkre szinte a törvénykönyve. A XVI. századi Sopronban kimutatható

260könyvek⁸⁽¹⁷⁶⁾ közelebbi vizsgálatára volna szükség, hogy megállapíthassuk, volt-e ennek az ördög-irodalomnak valamilyen hatása a városban.

Az 1529. évi első ítéletnek nyilvános kihirdetésre szolgáló példánya maradt fenn: a polgárasszonyokra vonatkozó három szakaszhoz ezt az utasítást fűzték: „di nachuolgenden artigken bleiben verporgen. Non legatur”. Azaz ezeket nem olvasták fel, hogy a polgárasszonyokat ne hozzák esetleg bűbájosság hírébe, bár a külvárosiról az elítélt azt vallotta, hogy jobban ért hozzá, mint ő maga. Az ítélet végrehajtása után a tűzhalált szenvedettnek fia által adott kötelezvény egyik keze éppen az a Schreiner András, akinek felesége az ítéletben a belvárosi polgárasszonyok között szerepelt.

4. Schram Ferenc Házi Jenő okmánytára alapján még egy 1530. és egy 1531. évi soproni boszorkányper tartalmi kivonatát közli, azután Winkler alapján utal 1591–1618 közti hasonló esetekre. Az 1531. évi az 1529. évvel függ össze: Pöschl Mátyás és fia, Márk Bernát tehénpásztortól tanulták a boszorkányságot, ebben többre is vitték, vallomásuk szerint, mint mesterük. Pöschl, más nevéen Paur Mátyás nem volt polgár, csak lakos, az adójegyzékekben sem szerepel, csak annyit tudunk róla, hogy 1524-ben kaszálót bérelt a várostól (SoprOkl. II/5, 386). Fiának vallomásából a „küldött farkas” motívumának újabb részlete bontakozik ki: „Er hab gesehen khnaben weis; das sein vater vnd der Pernhart die wölf aneinander haben geschigkht; das die wolf weinlägl am hals getragen, inen zuegebracht. Sy haben den wolfen offft gellt geben vnd habens in die dörffer vmb wein geschigkht ...” (SoprOkl. I/7, 428). Az 1530. évi eset egyetlen forrása tulajdonképpen Gerl János, landshuti (Morvaország) születésű soproni borbély kötelezvénye, amelyben elismeri, hogy felesége házában legnagyobb titokban (*in meiner vnsihelligen weis*) két macskát lefejezett, feleségét pedig megfenyegette, „das ich auf ain zehen pherdten mit dem Roten Petern hereinreiten, sy vnd gemaine stat zwingen wolt” (SoprOkl. I/7, 400). A macskával való varázslás Schram Zala vármegyei anyagában is szerepel (II, 594–5), az említett „Roter Peter” elnevezésre, amely véleményem szerint csak az ördögre vonatkozhat, egyelőre nem ismerek más adatot.

A néprajzi szempontból tanulságos 1529–1531. évi esetek, Schram forrásközlésének soproni részében az 1531–1591 közti úr arra figyelmeztet, hogy a soproni levéltárnak aránylag kevéssé átkutatott XVI–XVII. századi anyagában még lehet találni idevágó anyagot. A kiadatlan soproni levéltári anyagból közöltem 1963-ban a legrégebb, 1534. évi magyarországi arzénmérgezéssel kapcsolatos ítéletet: Márta János soproni magyar kádármester felesége, ennek margitai (St. Margarethen) sógornője és még egy margitai asszony 1529–1534-ig vásárokon szerzett arzénal (arzéntrioxid) bosszúból és szerelmi bosszúból öt férfit tettek el láb alól.⁹⁽¹⁷⁷⁾ Az arzén már az ókorban mint orvosság és mint szerelmi szer volt ismeretes, mérgező hatását is ismerték. Sopron környékén sehol sem állították elő, de tudjuk, hogy vásárokon árulták. Ennek az ítéletnek is csak a nyilvános kihirdetésre szolgáló példánya maradt fenn: a soproni asszonyt – csak ő tartozott a városi bíróság hatáskörébe – folyóvízbe, nyilván az akkor még bővízű Ikvába fojtották. 1539-ben pedig Turner György külvárosi polgár csak 12 kezes kérésére menekül a büntetéstől azért, mivel Bécsbe szökött fiát „von Wienn mit teuflicher khunst widerumb haimb gen Odenburg hatt lauffen machen, das gemellter khnab nahe zum verderben vnd vnuerständig worden”; egyúttal meg kell fogadnia, hogy ördögi tudományát megtagadja, nem használja fel többé és senkit nem tanít meg rá. A kezesek között szerepel a városplébános és két javadalmas pap is (Burgerbuechel 170–171. Jelzet nélkül a városi levéltárban).

5. A két kötetben közölt levéltári anyag túlnyomó része magyar nyelvű, a Sopron vármegyeiben van német nyelvű is. A boszorkányperek maguk is bizonyítják, hogy azok a tanult emberek, akik előtt (úriszék, szolgabíró) e perек folytak, maguk is hittek még a varázslat lehetőségében. A szövegek nyelvtörténeti és stílustörténeti ²⁶¹szempontból is tanulságosak. A szövegek ugyanis nagyjából már az irodalmi normát

követik, de gyakran a vallomást tevők (*fatens* 'tanú') és saját nyelvjárásuk, általában a rábaközi nyelvjárás hatása alatt írnak. Ízelítőül idézünk a már említett 1743. évi gyalókai Csordás Mátyás tehénpásztor peréből, amelyet Kapuvárott folytattak le: „Mint egy más fél Esztendeje, hogy az Pásztor Mátyás *füstölvén marháit* Fatens Uramnak, bé ment a szobában, kitül kérdezte, honnend vette azt a *Tudományt*, hogy a marhákat megh tudja *gyógyéttani*, felele: eö *Szentelt joszághal él*, s azzal *orvosol*, azomban csak vett ki az tarisznyájából *egy kiss ször Zacskoban némely Eszközöket*, menyire észre vehette *szört*, és *Tömjént* saidétt benne Fatens Uram, de abbul vett ki *egy nagy fogat*, melyet kérdvén mi légyen, azt felelte: *hét Esztendős farkas fogh*, mellyel megh ismeri a valóságos farkast, és a *küldött farkast*, seött kinek hiják a *küldött farkast*, azt is megh tudja, erre monda Fatens Uram, csinálljon tehát most előtte egy farkast *de kárt ne tégyen*, eö penigh csak nevetett” (a néprajzi vonatkozásokat kiemeltük). Kár, hogy a kötethez nem készült szómutató, hiszen számos szóra az eddig ismertnél jóval korábbi szótörténeti adatot nyújt. Csak a Sopron vármegyei részből emeljük ki a következőket (zárójelben idézve az 1967 óta megjelenő „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” által ismert legkorábbi adat évszámát): 1745: *absolute* 'egyáltalán; éppenséggel, teljességgel' (1835); 1746: *gömbüli* 'egyenes, szókimondó' válasz (1709/1880); 1733: *hímölt hámolt* 'hímezett-hámozott' (1794); 1755: *hüm, hüüm* 'hüm-hüm' (1792); ismeretlen az 1745-ből adatható *csiczi csoczi* 'csiszegő-csoszogó' (férfi, nő) stb. (vö. II, 236, 251, 99, 280, 231). A művelődéstörténeti szempontból tanulságos szitkozódások, káromkodások, szólások, közmondások közül: „ötött mind a Tanczra hija az utzára”; „Eb lölkü vin Aszonya”; „menykő üsse meg a ködmenyét”; „nincsen ám nékem cigány erszényem, sem hamis keresményem”; „lántzos menykő teremtette”; ... és az a Gyermekek már örökkös Lázár” (II, 51, 112, 131, 152, 190, 239).

Stílustörténeti szempontból e szövegek írójuk stíluseszmenyére és így képzettségére engednek következtetni. A XVIII. században általában, Sopronban is, még a barokk stíluseszmenyt tanították¹⁰⁽¹⁷⁸⁾. Alantas, közepes és fenséges stílust és ezeknek megfelelő műfajokat és szókincset különböztettek meg a szépirodalomban és a gyakorlati írásbeliségben egyaránt. Ez a megkülönböztetés a kor társadalomszemléletét tükrözi. A fenséges stílus az uralkodó osztály sajátja (a tragédiában ezért szerepelhetnek csak királyok, hercegek, főnemesek), az alantas stílus a parasztság és a polgárság szegényebb rétegéé (a komédiában ezért szerepelnek elsősorban parasztok, polgárok, diákok, csavargók). Az alantas szókincs nem a mai értelemben vett ún. illetlen, vaskos, trágár szókinccsel azonos, hanem beletartozik mindaz, ami a parasztság életformájával összefügg. A bírósági jegyzőkönyvek, a boszorkányperereké is, a gyakorlati írásbeliség középső stílusrétegébe tartoznak. A tanúvallomások feljegyzésénél elkerülhetetlen, hogy „alantas” szó ne kerüljön a jegyző tolla alá. A képzett írások ilyen esetben ritkábban magyarul (*böcsülettel szolván*), gyakrabban latinul (*salva venia; salvus aribus* stb.), leggyakrabban latin rövidítéssel (S. V.; S. A.) elnézést kér e szók használatáért. A közölt Sopron vármegyei anyagban ilyen példák: 1729: „S. V. az *emésztete* megh álván”, „S. V. *sörtvéles marhájo*” (II, 46. 49 stb.); 1730: „S. V. az *hasa* roszul vagyon” (II, 53); ilyen „alantas” szók még *istálló, ganéjhányó villa, lába talpai, lába inai, tehénpásztor, véres* (nem alantas ugyanakkor a *zöld!*), *tehén, disznó, malac, gatya* stb. (II, 63, 65, 66, 74, 200, 220, 261, 284, 295 stb.). A német szövegekben ilyenek például *Hosensack* 'nadrágzseb'. *Ochs* 'ökör' stb. (II, 61, 77 stb.). Az ilyen és hasonló szók használatát káromkodásnak tekintették, amint ezt egy 1755. évi kapuvári boszorkányper jegyzőkönyvében olvashatjuk: „olylan szókra fakadott káromkodással mondván: hogy csak hadd csinálljon az imillyen amollyan etc. S. V. ...” (II. 272). E szövegektől feltűnően különbözik a barbácsi Forgó Ilona 1740. évi jegyzőkönyve (II, 109–119), amelynek írója minden bocsánatkérés nélkül használja az „alantas” szavakat, s nem véletlen, hogy ennek szövege a leginkább rábaközi nyelvjárásos. Idézzük az ötödik tanú vallomásából: „... ez elsőben *törtint* véle,” az után ²⁶²pedigh, másodsor Döri Gazdaja Aszonya egykor Sz. István *kiral* nap tajban az Barbácsi malomér nevü vizre *küldöttö* hogy ott el asztatot *kenderit nizni* megh ha a viz nem vette föl es egy szolgál

gyerkőczet küldött vele, hogy *bátorságossaban járgyon*; de vissza menet az gyermek el vált *tiülő*, es maga ballagot az uton, s azonnal megint csak eleiben állott töbször nevezet Forgo Iona, es *mingyarast* szajha kurvának szidta, hogy miért *beszillette* ki hogy eő rontotta megh ...” Mindezek az adatok azt bizonyítják, ha a bűbájosság tekintetében nem is, a nyelvi műveltség és ízlés tekintetében ekkor már éles különbség volt az egyes társadalmi osztályok, sőt rétegek között is.

6. A néprajzi vonatkozások legtöbbje a gyógyítás, a megrontás, a varázslás, illetőleg az ezekkel kapcsolatos tudás köré csoportosítható. A tárgymutató ezeket tárja fel a legrészletesebben, ha nem is teljességgel. Az említett tudás birtokosának elnevezése vagy még finnugor eredetű (*javas, jós, orvos, tudákos, tudós*) vagy ótörök eredetű (*boszorkány, bűbájos*), de mind a varázslással, gyógyítással, megrontással függ össze. Feltűnő, hogy a XVIII. században még az egész magyar nyelvterületen él az *orvos* szónak ez a régi jelentése, Sopron vármegye területén is. Ez a tudás egyes családokban öröklődik. A boszorkányok szervezetet alkottak, amelyben rendfokozatok (pl. zászlótartó, hadnagy II, 187, 203) fejezték ki a rangot. Feltűnően sok adat szól a boszorkányok bábatevékenységéről. Mind a megrontás, mind pedig a gyógyítás szerepei a népi orvoslás módjaira engednek következtetni. Sopron vármegyében használatos szerek: bodza, bürök, ezerjófű, fodormenta, fokhagyma, kendermag, pipitér, továbbá forralt bor, búcsújáráhely kútvice stb. A felhasználás módja: álomban, fűrésztéssel, gőzöléssel, párolással, kézrátétellel stb. A megrontás gyakori esetei korabeli népbetegségekre engednek következtetni: boszorkánylövés, azaz lumbago („mivel boszorkány lövéssel lövetett megh, se Barbél, se semmi némő orvos megh nem gyógyithattya” II. 186), szájjár, végtagok zsugorodása stb. A rontás, varázslás elsősorban a ház körüli állatokra terjedt ki, de gyermekágyas asszonyra is. A varázslás vonatkozhatott például a jégeső távoltartására, jövendölésre (ólomöntés!) és természetesen a szerelmi varázslás eseteire is. A perszövegekben ugyanakkor előkerülnek a boszorkányok felismerhető jegyei (pl. stigma a homlokon stb.), eszközei (pl. koponya, farkasfog stb.), az ellenük való közös védekezés módjai is: „Vallya a Fatens Asszony már 19 Esztendeje miulta Homokon lakik, mindenha illyes gonosz hire volt, és hallatott Horváth Luczának, hallotta a Fatens Asszony, hogy még öreg Annays hasonló bubájos, ördönghös boszorkány Asszony lett volna, a minthogi megis mártották a Fertő viziben, az édes Annays hasonló boszorkány hogy lett volna hallotta, az ottvaló lakosoktul, seőt a midőn megh holt volna, nagy szélvész, és menyörgés tamadot, ugy annyira, hogy megh a harangokis megh némultak, és nem szollottak, a midün ell temettetett” (II, 140).

Kár, hogy a tárgymutató egyéb művelődéstörténeti vonatkozásokat nem tüntet fel. A Sopron vármegyei anyagból csak néhány ilyen említünk: az 1741. évi baboti boszorkányper során hallunk róla, hogy az egyik tanú „Hamburgban volt dohánnyal” (II, 138), ami a Kapuvár környéki intenzív dohánytermesztésnek és dohánykereskedelemnek eddig kevésbé ismert mozzanata; az 1722. évi léceci boszorkányperben olvassuk, hogy a boszorkány „fey fáiasban hozta” a tanút, mert „ötett a fonyó Vendéghséhbe nem hita” (II. 34) stb.

7. A boszorkányok vízbe vetése, amelyről a fenti fertőhomoki esetben is szó van, népi jogszokás volt: ha a bűbájossággal vádolt alámerült, ártatlannak minősült, ha fennmaradt, bűnösnek, vagy ahogy az 1665. évi darázsfalvi (ma: Trausdorf) boszorkányperben a falu bírása mint első tanú mondja: „vessik az Vyzben Fricz Magdát. ha alá megyen a vizben, minden Törvény nélkül vegik el az en feyemet” (II, 12). A bírósági eljárás során a „bizonyítás” módja a kínvallatás (tortura) volt, amelynek „eredményét” szintén jegyzőkönyvben rögzítették. A kínvallatásnak több fokozata, grádusa volt. A kiadvány egy Tolna vármegyei boszorkányper kapcsán a kínvallatás 8 grádusát határozza meg. Volt, aki már az első grádusnál, a kínvallatás eszközök (hüvelykszorító, csigák, spanyolcsizma stb.) bemutatásánál bevallotta azt is, amit el sem követett; volt, aki végig kiállta. A Sopron vármegyei gyakorlat nem volt azonos [263a](#) Tolna vármegyeivel (II, 500). Tolna vármegyében már a második grádusnál a vádlott mindkét hüvelykujja

hüvelykszorítóba került (vö. *körömszakadtáig tagad* szólásunkat¹¹⁽¹⁷⁹⁾), Sopron vármegyében az ún. zsinegezés volt a második grádus, azaz a kezek és az ujjak izületeinek zsineggel való szoros összekötözése és szorítása, a harmadik pedig az ún. csigáztatás, azaz a test nyújtása csigaemelővel és súlyokkal (vö. *elcsigáz*). Az 1746. évi röjtöki boszorkányperben a vádlott „a második Grádusban úgy mint a Zsinegezés alatt megh némult, kire nézvest nem szolhatván, félben hagyattatott. Hanem annak utánna magához térvén, mivel a Tekéntetes Törvény Székhez föll izent hogy ha valaki hozzá küldtetetik, maga szabad akarattyából mindeneket ki fogh vallanyi” (II, 256). Az 1742. évi fertőhomoki boszorkányperben a bíróság úgy dönt, hogy a vádlott „hohér kezében adatatván három grádusigh meg Csigaztotik, ezt ki álván elly bocsáttotik, ha pedig megh vallya feje vétetik” (II, 144).

Itt említett *hóhér* szavunk német eredetű,¹²⁽¹⁸⁰⁾ ugyanúgy a kínvallatás alkalmazása az istenítélet (vö. a fenti vízbe vetést!) helyett. Nem lényegtelen, hogy a kínvallatás német területen először a Sopronnal szomszédos, 1194-ben alapított Bécsújhely XIII. századi jogkönyvében mutatható ki¹³⁽¹⁸¹⁾. Sopronban kimondottan kínvallatásról (*mit peinlich frag bekennt hat*) először 1522-ben van szó (SoprOkl. I/7, 32), 1517-ben egy bizonyságlevél határozottan hangsúlyozza, hogy a vallomás kínvallatás nélkül (*an alle peynlich frag*) jött létre (SoprOkl. I/6, 351), 1514-ben Bruckból érkezett törvényszolga (diener) vallatott négy asszonyt (*die frawen gefragt hat in mein herren strau*), akiket aztán a Bécsből hozatott hóhér végzett ki (SoprOkl. II/5, 224). Sopron azonban kimutathatóan már 1409-től kezdve alkalmazott hóhért (SoprOkl. II/6. 30). 1392-ben és 1393-ban ítélik a város soproni polgárokat fosztogató rablók felett, a jegyzőkönyv hangsúlyozza, hogy kivégzésük előtt kínvallatás nélkül vallottak („vnd dieselben habent bechant bei irr hinvert *vnbetwugenlich an alle nöttung*” SoprOkl. II/1, 4–8). A kínvallatás ekkor tehát már szokásban volt. A soproniak ugyanis 1277. évi kiváltságlevelükben nyertek jogot arra, hogy évenként Szt. György napján (ápr. 24.) választott bírójuk főbenjáró ügyekben is ítélezhet.¹⁴⁽¹⁸²⁾

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fried István: N. Apáthi¹ Kiss Sámuel arcképéhez (1796 – 1861)

Fried István: N. Apáthi¹⁽¹⁸³⁾ Kiss Sámuel arcképéhez (1796 – 1861)

Nem maradtak utána jelentős művek; már életében az alig emlegetettek közé tartozott. Az utókor inkább azért idézi, mert kora jeles magyar íróival, Kazinczy Ferencsel, Bajza Józseffel, Toldy Ferencsel levelezett. „Ő szegény talentum, de a legjobb ²⁶⁴szív” – jellemzi a barátokat és ellenségeket egyaránt szigorúan megítélő Bajza. „Szíve és karakter jó” – állapítja meg másutt.²⁽¹⁸⁴⁾

Ez még nem ok arra, hogy szóljunk róla. Az már inkább, hogy szerény értékű műveivel, pontosabban: műveinek egyikével-másikával a kor alapvető irodalmi problémáit érintette; tevékenysége beletartozik a reformkor egyik legfontosabb folyamatának, az irodalmi népiesség fejlődésének történetébe; akik öneki

írtak, szabadon és bátran nyilatkoztak, fontos mondatokat fogalmaztak meg (így például Bajza Vörösmarty jelentőségére mutat rá egy Kiss Sámuelhez intézett levélben).³⁽¹⁸⁵⁾ Életútjának vizsgálata sincs tanulság nélkül. Jól mutatja a dunántúli líceumokban, majd külföldi főiskolákon alapos és széles körű műveltséget szerzett, falura s nemegyszer lelkeszi állásokba szorult, de a kor nagy eszméitől megérintett (ha azokat nem is mindig értő) értelmiség pályáját, elveit s írói gyakorlatát.

Éppen ezért közöljük eddig ismeretlen önéletrajzi töredékét,⁴⁽¹⁸⁶⁾ a jellegzetes sorsfordulatokból lényeges következtetéseket is vonhatunk le:

„Én Kiss Sámuel születtem Farádon T. N. Soprony Vármegyében, 1796. 26-dik Augusztusban. Szüléim N. Kiss Pál és N. Dóczy Rozina, kik most is életben vannak. Tanulásom, pályáját Sopronyban, 1808-ban kezdettem a' Grammaticai Osztályban, T. T. Gamauf József mostani Agendorfi Prédikátor Úr alatt, melly időben b. T. T. Kralovánszky Ur volt a' Lyceum' Rectora. Kilencz esztendőig tartott Sopronyi tanulásom után b. Tek. Csáfordi Tóth Sándor Táblabíró Úr házi Nevelőnek szállíta-meg, három nevendék gyermekei mellé, melly hivatalt örömmel elvállalván, az említett Úrnál azon hivatalban csak egy esztendőt tölték, mivel azalatt ugyanonét azon hivatalra szállított-meg b. Tek. Vései Véssey István Táblabíró Úr, Szőke-Dencsre, hová 1819-ben Octoberi hónapban elmenvén, ott 2 esztendeig és 7 hónapokig munkálkodtam nevelői hivatalomban. Ekkor nyitattott-ki Bécsben az új Theológiai Intézet, mellyre legott felmenvén, az említett Intézetben egy és fél esztendőt töltöttem. Innét N. Geresdre haza mentem édes Szüleimhez, hol 5 esztendőig tartózkodván a' Szill-Sárkányi Ev. Gyülekezet Lelkitanítójának Sz.. Hároms. Vasárnapján meghivattam e' folyó 1827d esztendőben, és ezen hivatalra ugyane' f. eszt.' Jun. 16-dik napján, Soprony Sz. Kir. Városában, Főtiszt. Tek. Kis János Superintendens és Táblabíró Úr által fel is szenteltettem.”

Híres iskolák és elmaradott falusi környezet, mohó vágy a tudásra s a kisszerű napi feladatok váltogatják egymást Kiss Sámuel életében, s ezek az összebékíthetetlen ellentétek még a nála tehetségesebb, korában túlértékelt Kis János életművében is kompromisszumhoz, vállalt kötelezettségek teljesítéséhez, szürkéséghez vezetett. De ahogy Kis János is beletartozik a korképbe, abban nem is övé a leghalványabb szín, úgy jóval szerényebb mértékben Kiss Sámuel cikkei, megnyilatkozásait vizsgálva, a korról tudunk az eddigiéknél talán valamivel árnyaltabb megállapításokat tenni. Nem azokat a műveit idéznénk, melyekkel fel akart tűnni, s melyekre oly izgatottan, a dilettánsok állandó reménykedésével várta Bajza Józseftől a választ, regényeit, elbeszéléseit, verseit nyugodtan mellőzhetjük. Az almanach-líra, a pseudo-klasszicizmus jelentéktelen darabjai közé sorolhatjuk. Ám a Tudományos Gyűjteményben napvilágot látott három értekezését érdemes ismét elolvasnunk. Az irodalmi népiesség útjának állomásai ezek, halvány visszfényei (de feltétlenül visszfényei) a jelentősebb alkotók törekvéseinek.

„Soprony Vármegyének rövid Esmértetése”⁵⁽¹⁸⁷⁾ című dolgozata beletartozik abba a sorozatba, mely az említett lap hasábjain a topográfiai irodalom föllendítését, a haza alaposabb megismerését tűzte ki célul. E topográfiai jellegű írások eleinte a felvilágosodásnak ²⁶⁵ a hasznosságot, a célszerűséget, a művelődés állapotát szem előtt tartó szándékai jegyében fogantak. A leírások tudományos igénnyel készültek, s viszonylagos teljességre törekednek. Alapvetően különböznek az 1830-as 1840-es esztendők útleírásaitól, azok szeszélyes, romantikus elmélkedéseitől. N. Apáthi dolgozatának köre szűkebb, jobban körülhatárolt. Célkitűzése pontos fogalmazású: illő, hogy a hazafi ön-hazáját és nemzetét közelebbről is ismerje. Ez az önismeret nem igen tűri a kritika hangját, inkább feltérképezésről, számbavételről, az erőgyűjtéshez szükséges adatszolgáltatásról van itt szó. A megye határát, Sopron városát, a város latin nevét, 12 600 lakosát emlegeti, a „nevezetességek” között a régiségeket, a gyönyörű fekvést, a kerteket, a középiskolákat, a jeles hetivásárokat, a négy patikát, a gyümölcsöket, a bort s a két könyvnyomtató-műhelyt írja le. A Fertő

tóról szólva, Haller versét idézi: mutatva a tájélmény másodlagos voltát, az erudíció győzelmét az eleven szemlélet fölött. Ruzsáról és Kismartonról is megemlékezik, kitér a megye járásaira, s a Hanságot ismerteti. „Hallottam beszédből, hogy egykor egy han-melléki ember a’ Hanból szénát vitt négy-lovasszekéren. ’s a’ midőn a’ Hanból kifelé jött volna: szekere’s lovai a’ földalatti tűzbe (...) mindenestől örökre bele veszték, de maga a’ szekér után ballagván, midőn a’ veszedelmes lesülledést látta, azt kikerülte.” A hansági „vad gyermek”-ről már nem mer a „beszéd” után eligazodni, inkább Kis János nyomdokain halad (Ifjúság Barátja II. darab). A megye terményeinek, állatainak, folyóinak, német, horvát, magyar lakóinak felsorolásával fejezi be tanulmányát. Ezután már csak néhány tájnyelvi sajátosságot említ. Tájnyelvi példái nem a tudományos rendszerezéshez szolgálnak adalékkul, inkább hangulati-színező jellegűek.

Második tanulmányának, melyet a népdalokról írt, Toldy Ferenc levele⁶⁽¹⁸⁸⁾ szolgál közvetett előzményül. Toldy és Kiss között Bajza közvetített, az 1825–27-es, pozsonyi országgyűlésen találkozott Bajza hőszünkkel. Ekkor szövődött közöttük a barátság, melybe harmadikként Toldy is bekapcsolódott.

„Kiss Sámuelnek Schedel Ferenc szíves tiszteletét

Azon mód, kedves barátom, mellyel előmbe jössz, midőn barátid’ sorába veszeszfel, félig pirít, félig büszkévé tesz. Amazt, mert érezteti velem, mint nem adtam én még elég okot illy hízelkedő figyelemre, s mint kell mindent csak meleg és jószággal teljes szívednek tulajdonítanom; ezt, mert olly ember szólít-meg, kit nekem férfiúnak festének, férfiúnak a’ szó’ legszorosb értelmében, karakterére ’s miveltségére nézve. ’S valamint én Benned a’ nemes férfiút tisztelem ’s szeretem, úgy kérlek én is, hogy bennem az embert szeressed, ’s ne soha ezt a’ literátor miatt, mert mint amaz, lehet hogy nyerendek ha ismerni fogsz, mint emez talán meg nem foghatok felelni várakozásaidnak soha!

Kézikönyvem⁷⁽¹⁸⁹⁾ valóban rettentő gondokat ád. A’ munka kiterjedt ’s én semmi költséget nem ártallottam, hogy külseje is hódító legyen: árra pedig a költségekhez képest felette csekély: e’ mellett a’ vevők száma is olly kicsiny, hogy magának az első kötetnek kiadhatására is már nagy áldozatokat tettem, ’s még hátra van a’ második, melly nagyobb lesz. Kétségbe esem, barátom, meggondolván, mint fogom én ezt győzni tömérdek károsulásom nélkül. A’ 2dik kötet’ kijövele után leteszem a’ tollalt, hogy többé hozzá ne nyúljak. Akkor vékony erőmhöz képest le lesz, írva az adósság, mellyel a’ hazafi tartozik hazájának, ’s ez az, a’ mi valamennyire megnyugtat.

Ha szabad első levellemmel immár alkalmatlankodnom, arra kérlek, kedves barátom, közöld velem az általad ismert népdalokat. Hiszem, hogy Sopron nálok nélkül nem szükölködik.

Bajza szívesen csókol, ’s azt izeni, hogy mihelyt szabad ideje léssen, felelni fog Neked. Mi ketten egyházban(!) lakunk, csak külön emeleteken. A’ mi románaidat illeti, azt modta, hogyha Trattnernél lesznek, el fogja olvasni, ’s ha valahol a’ toll ²⁶⁶igazítást fog kívánni, rajta múlni nem fog. Öllelek a’ legőszintébb barátsággal. Pest, November 16. 1827.

Lakunk- Mária Dorottya Útsza, Rupp házában”

Bennünket elsősorban Toldy Ferenc felszólítása érdekel: gyűjtsön, illetve közöljön Kiss soproni dalokat. Előre bocsátjuk: sosem közölt. Még Erdélyi János gyűjteményében sem szerepel, Irinyi Józseftől kapott Erdélyi soproni népdalokat, mint a gyűjtők névsora tanúsítja. Az ekkor erőteljesen a népdalok felé forduló magyar irodalmi közvélemény hangja azonban megszólal Toldyban. Ebben az időben zajlik le Toldy és Bajza vitája – egyelőre a szerb népköltészet fordításának ürügyén – a népies nyelvről, ekkor kapja Toldy kezébe Eugen Wessely német nyelvű, de szerb tárgyú népdalkötetét, s ismerteti a Felső-Magyarországi

Minervában, ekkortájt jelennek meg Kisfaludy Károly „népdalai”, ekkortájt kezd Bowring érdeklődni a magyar népdalok iránt. Ebbe az érdeklődésbe kapcsolható be az immár Vörösmarty által szerkesztett Tudományos Gyűjtemény törekvése, a népiesség támogatása. Ezért érdemel Kiss Sámuel cikke említést. Ha nem is közölt népdalokat, a népdalok értékéről, szerepéről, fontosságáról cikket írt. Gondolatai nem egészen önállóak, egy-egy megállapítása mögött a német esztétikusokat érezzük,⁸⁽¹⁹⁰⁾ a tény azonban, hogy a népdalokról dolgozat jelenik meg, figyelemre méltó.⁹⁽¹⁹¹⁾

Kiss Sámuel szerint a népdalok a „közép szájában élő dalok”. A továbbiakban a népdal s ezen keresztül a népiesség szerepét világítja meg: „A’ népköltés olly dicső sajátsága a’ nemzetnek, hogy karakterének csillogatlan bélyege, leghatalmasabb erőben, legbájosabb, legvalódibb színben tartatik-fen ’s rajzoltatik-le a’ népdalokban.” A népdalokat hangulatuk szerint csoportosítja, legtöbb a „szomorú vagy epedő” dal, kevesebb a „víg” dal. Jó érzékkel mutat rá arra, hogy Csokonai közel járt a „közcsoport ideá”-jához, mikor az „Estve jött a parancsolat”-ot írta. A népdalgyűjtésnek azonban – szerinte – akadályai vannak. Ritkán lehet ugyanis a dalokat leírni, mivel csak a nép ajkán élnek, s a nép sosem egész dalokat énekel, hanem töredékeket. A dolgozat végén népdalokat elemez, legfőképpen a tömörséget méltatja. Kiss Sámuel tanulmánya fontos adalék a népiesség történetéhez, a népköltészet felé fordulás helyességét igazolja. Az a tény, hogy a népköltészet nemzeti jellegét hangsúlyozza, Kölcsey: „Nemzeti hagyományok” című tanulmányára, rajta keresztül pedig Herderre vezethető vissza.¹⁰⁽¹⁹²⁾ Kiss e problémát nem helyezi olyan távlatokba, mint Kölcsey, de népszerűsítő írásában a népiesség és nemzeti jelleg szoros összefonódása általános érdeklődést és felfogást fejez ki.

Hogy e probléma – ti. a népdaloké – nem hagyta nyugodni, vissza-visszatért hozzá, arra harmadik dolgozatát említjük.¹¹⁽¹⁹³⁾ Látszólag tájszavakról szól csupán, ám a tájszavak ürügyén ismét, az immár programmá emelt népiesség néhány alapkérdéséhez fűz megjegyzéseket. Lelkesen beszél az általános műveltségi előrehaladásról, melyet az úri rend és a nemesség érdemének is tart. „Mert itt a’ legutolsó nemes is kellemes illősséggel és okossággal tud beszélni.” Nem kell bővebben bizonyítanunk, hogy az érdekegyesítés sokszor illúzióknak bizonyuló eszméjének szellemében írta e sorokat. Az úri rend és a nemesség dicséretét a közrendű nép dicsérete követi, „megyénk közrendű népe magát népdaljai által kitünteti, aetheticai vagy szépízlési tekintetben, hozzáértve azoknak zenéit is.” Itt közli, hogy Schedel (Toldy) Ferenc levéllel fordult ²⁶⁷hozzá,¹²⁽¹⁹⁴⁾ gyűjtse a megye népdalait, „de illyeket össze gyűjteni legbajosabb, mert a’ népdalokra figyelmező egyiktől a’ másíktól is hall egy vagy két strófát itt és ámtott, de egyszeri hallásra nehéz azt elmében tartani ’s leírni.” Ami a népdalgyűjtés technikájának problémáit illeti, helyes Kiss álláspontja, ennek ellenére nem mondhatjuk megoldhatatlan feladatnak a népdalgyűjtést s ezt nemcsak az 1814–15-től megvalósuló szerb, 1834–35-ben kiadott szlovák népköltési gyűjteménnyel bizonyíthatjuk, hanem azokkal a közlésekkel is, melyek a magyar sajtóban szinte lapszámról lapszámmra megjelentek. Kiss Sámuelnek is van a birtokában néhány népdal, közzétételét is megígéri dolgozatában, de sajnos nem sikerült nyomára bukkannunk gyűjtésének. Már írtuk: Erdélyi János sem tőle kapta a soproni anyagot.

Három fontos dolgozat, ez Kiss Sámuel legfőbb érdeme, valamint a kor nagyjaival való levelezése. Mindehhez tegyük hozzá, hogy Vörösmarty és Toldy műveire előfizetőket gyűjtött,¹³⁽¹⁹⁵⁾ s így, a maga szerény módján szolgálta a magyar irodalmat.

Mikor 1861-ben meghalt, már csak egyházi lapok emlékeznek meg róla,¹⁴⁽¹⁹⁶⁾ rég kihullott az irodalmi életből. 1860-ban ugyan még közzétette Kazinczy Ferenc hozzá írott leveleit, de az 1840-es esztendőktől kezdve már nem levelezett a „nagyokkal”, visszavonult a falusi magányba, élt könyvei között, bizonyára nagyon egyedül. Ma is csak úgy hull rá egy kevéske fény, ha Kazinczy vagy Bajza leveleit lapozgatjuk.

Pedig az irodalmi népiesség történetében – ha nem is egy fejezet – de legalább egy bekezdés erejéig említést érdemel.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Becht Rezső: Évfordulók a Storno-házban

Becht Rezső: Évfordulók a Storno-házban

Négy kerek évfordulót ünnepelhet ezekben a hónapokban a Storno-család, melynek neve oly szorosan kapcsolódik Sopron fogalmához, mint a Tűztorony.

Mindazok, akik az országból vagy annak határain túlról jártak már Sopronban és elgyönyörködtek a belváros utcáinak és tereinek középkori hangulatában, maradandó emlékeik között magukkal viszik annak a méltóságot árasztó barokk palotának a képét is, melynek egyik sarkán a daliás Tűztorony szökik a magasba, szemben vele pedig a Kecske-templom leányos gótikája és a Szentháromság-szobor gomolygó barokk pompája teszi teljessé az ország egyik legszebb terének a képét.

A hatalmas tömegű és mégis könnyed, művészi választékosággal kialakított, sarkán körerkélyes, kétemeletes Storno-ház, melyet a századok formáltak, míg végül a 18. század első negyedében elnyerte mai barokk arculatát, Sopronnak nemcsak egyik legjelentősebb építészeti nevezetessége, hanem immár száz év óta az ország egyik leghíresebb védett magángyűjteményének foglalata is.

Százhuszonöt év telt el azóta, hogy idősb Storno Ferenc, a család művészi és műgyűjtői hírnevének megalapítója megkezdte a műgyűjtést, azonban még nem a mai Storno-házban, hanem a család első soproni otthonában, az Új utca 26. számú házában.

2681872-ben, tehát pontosan száz évvel ezelőtt vásárolta meg a család a Festetich családtól az azóta Storno-háznak nevezett épületet, a Stornók végleges otthonát. Itt, ebben a történelemtől átitatott környezetben, melynek minden köve, lépcsője és terme nagy emlékek őrzője, Mátyás király 1482–83. évi ittlététől Széchenyi István, Liszt Ferenc és sok más híres látogató hosszú soráig, itt jött létre egy sokoldalú tehetséggel megáldott család művészeti, kultúrtörténeti és archeológiai gyűjtőszervezetének eredményeképpen az a magángyűjtemény, amely immár öt évtized óta a nagyközönség előtt is nyitva áll.

Aki a toszkán féloszlopok által keretezett és a szemöldökpárkányon két kőoroszlántól őrzött kapu pelikánmotívumú, remekbe készült kopogtatójának megcsodálása után belép a hatalmas kapualj kereszt- és dongaboltozata alá, azt lépcsőfokról lépcsőfokra szorosabban öleli magába a régmúlt művészete és ennek a családi otthon és múzeum kereszteződéséből létrejött különös környezetnek a légköre. Harmóniát bontó, közömbös vagy érdektelen tárgyak – a modern lakástechnika nélkülözhetetlen vívmányai kivételével – nem találhatók a Storno-házban. Itt a sárgarézszekekrényes ajtózárártól az ékes cserépkályhákig, az aquamaniléktől a mennyezetfreskóig, a habán korsóktól a színes barokk faszobrokig, a faragott régi bútoroktól a megsötétedett olajfestményekig, minden egy rendkívüli család százhuszonöt éven át ápolt gyűjtőmunkájáról beszél.

Ennek a századokat átfogó és megjelenítő gyűjteménynek szellemi alapjait idősb Storno Ferencnek 1847-ben megkezdett kutató- és gyűjtőmunkássága rakta le, míg anyagi alapját egy olyan tevékenység

vetette meg, amely alig hozható kapcsolatba a művészi alkotómunkával és a műgyűjtéssel.

Ez az anyagiakat előteremtő tevékenység a tisztas kéményseprőipar.

A régi közmondás, hogy az iparnak arany az alapja, a Storno-családban fényesen beigazolódott. Családi törvény maradt, hogy minden fiúnak ki kell tanulnia a kéményseprőmesterséget, függetlenül attól, hogy azután festőművész, műépítész, tüztiszt vagy iparművész lesz-e belőle.

A művészetek története számos hasonló esetet ismer. Így pl. a híres németalföldi festő, Quentin Matsys a családi kovácmesterségből váltott át a festészetbe. De itt Sopronban is van erre példa: a Kugler család. Ennek a családnak az eredeti mestersége a cukrászat volt, amely a híres Gerbeaud-Kugler cukrászdában Budapesten és a „Kugler”-bonbonban él tovább. Ebből a családból fakadt még további három cukrászmester, akik közül az egyik Sopron város levéltárosa, a második neves ötvösművész, a harmadik – Ferenc – pedig kiváló szobrász lett és többek között a Szent Mihály-templom Mária és Szent József szobrai alkotta.

Nevezetes családok évfordulói szinte köteleznek arra, hogy az utókor ilyenkor visszatekintsen fejlődésükre és szerzett érdemeikre.

A Storno családban a művészet géniusza először idősb Storno Ferencben jelentkezett, aki már Magyarországon született. Maga a család az Olasz-Svájcban lévő Solduno községből származik, onnan települt át a Bajorországban fekvő Landshutba, majd Kismartonba.

Idősb *Storno Ferenc*, a család hírnevének megalapítója itt, Kismartonban született 1821 decemberében, tehát – kissé kerekítve – százötven évvel ezelőtt. Élete alakulásából nem hiányzik a regényes elem sem. Szülei korán elhunytak és ő mint „Wanderbursch” 1840-ben a család egykori lakóhelyére, a bajor Landshutba vándorolt, útba ejtve Münchent, Augsburgot és Regensburgot. Landshutban teljesen kitanulta a kéményseprő mesterséget, majd 1845 októberében visszatért szülővárosába, Kismartonba, ahol azonban már senkit sem talált a rokonok közül, s ezért a következő évben újra útrakelt azzal az elhatározással, hogy véglegesen letelepszik Pozsonyban.

Ekkor jelentkezett sorsában a regényes elem. Ugyanis elhagyva Kismartont, útközben megkérdezte egy, a mezőn dolgozó asszonytól, hogy melyik út vezet Pressburgba, vagyis Pozsonyba, mire a nagyothalló horvát asszony Pressburg helyett Ödenburgba, vagyis Sopronba irányította. A tévedést Storno Ferenc csak akkor vette észre, amikor Kelénpataknál, a Dudlesz-erdő széléről hiába kereste lent a lapályban a Dunát és fölötte a pozsonyi várat. Mivel azonban az erdős hegyek karéjába simuló, soktornyú idegen város megtetszett neki, folytatta útját a Tűztorony irányában, nem sejtve, hogy ennek a toronynak a lábánál már áll majdani háza, amely otthont fog adni a Storno nemzetség generációinak.

Sopron tehát a süket horvát asszonynak köszönheti, hogy a Bécsi-kapun – néhány hónapnyi kerekítéssel – százhuszonöt évvel ezelőtt belépő Storno Ferenc a város polgára és hírnevének jelentős gyarapítója lett.

A hosszú gyaloglástól kifáradt legény a Bécsi-kapu közelében betért „Az utolsó garashoz” címzett kocsmába és ott letelepedett a kéményseprőcéh jelvényével megjelölt asztalhoz. A jószerecse már várt reá itt, mert az asztalnál Sopron egyik kéményseprőmestere, Hartner, borozgatott, aki néhány további pohár Fertő menti után felfogadta segédnek a jövevényt. (Ezt a Hartnert, kinek keresztnéve ismeretlen, nem fűzi semmiféle kapcsolat az ugyancsak kéményseprőmesterséget folytató jelenlegi Hartner családhoz.)

Storno Ferenc csakhamar segédből üzletvezető lett és fokozatosan felvirágoztatta az iszákos mestere által

elhanyagolt üzletet. Nemsokára rá meghalt Hartner, Storno Ferenc pedig a gyászév letelte után feleségül vette az özvegyet, született Langthaler Zsuzsannát, majd megvette a Stornók első soproni otthonát, az Új utca 26. számú házat. Közben megszerezte a soproni polgárjogot és megvásárolta a kéményseprő kerület realjogát. Miután így lerakta jövőendő életének szilárd alapjait, nekilátott, hogy megvalósítsa régen dédelgetett vágyát-álmát és képfestővé képezze ki magát.

A Stornók családi archívumában németül és rossz magyarsággal nyomtatott, újságlap nagyságú „Úti-Levelek” egész sora tanúsítja, hogy Storno Ferenc sűrűn utazott Bécsbe, Münchenbe, Augsburgba, amely utazások mind azt a célt szolgálták, hogy az ottani neves festők mellett és híres képek tanulmányozása útján megszerezze azt a képességet és tudást, amely a lelkében élő képek és színharmoníák művészi megjelenítésére képessé teszi.

Végleges letelepedésével Sopronban és a szükséges anyagiak birtokában Storno Ferenc most már nemcsak festőművésszé való kiképzését valósíthatta meg, hanem hódolhatott iker-szenvedélyének, a műgyűjtésnek is. Ha az 1847. évet vesszük a céltudatos gyűjtés kezdő évének, akkor a Storno-gyűjtemény az idén már százhuszonöt éves múltra tekinthet vissza, ahogy azt már fentebb is megállapítottuk.

A művészi hírnév felé a lökést egy újabb véletlen adta.

Egy Sopron környéki kastélyba – feltehetőleg a horpácsi Széchenyi-kastélyba – hívják a céget egy meghibásodott kályha megjavítására. Művezetője helyett Storno Ferenc maga megy és megjavítja a kályhát, közben azonban az egyik teremben azt látja, hogy a stukkómennyezet szép freskóját a füst és a beázás súlyosan megrongálta. Amikor ezt a kastély urának megemlíti, azt a választ kapja, hogy sajnos, mind ez ideig nem akadt, aki vállalta volna a freskó helyreállítását. Erre Storno kijelenti, hogy ő elvállalja azzal a kikötéssel, hogy a munka befejezése előtt senki sem léphet be a terembe. Néhány hét múlva, amikor már csak az utolsó simítások vannak hátra, a kastély ura nagy társaságot lát vendégül és az emelkedett hangulatban elmondja az esetet vendégeinek, majd bevezeti őket a terembe, hadd derüljenek a kéményseprő-festőművész kormos tenyerének nyomain a mennyezetfreskón. A csúfolódás azonban ámulatba csap át, amikor azt látják, hogy a freskó újra teljes szépségében, ragyogó színekkel gyönyörködteti a szemet.

Ezzel az első remekléssel immár megnyílt az út a festői és restaurátori sikerek felé. Gyűlnek a megbízatások és ő sorra restaurálja a környék kastélyainak és templomainak falfestményeit, oltárait, berendezéseit. Közben művészi igényű cégtáblákat is fest boltok, műhelyek, vendéglők számára. Hírneve csakhamar eljut Pest-Budára is, ahonnan most már megindul a megbízások sora művészi helyreállításokra az ország egész területén, főleg Erdélyben. Felfigyel munkásságára a Magyar Tudományos Akadémia is és Romer Flóris és Ipolyi Albert révén megbízást ad az ország műemlékeinek [270](#) felmérésére, azok helyreállítási terveinek elkészítésére és rajzban, festményben történő ábrázolására.

1851. november 6-án, tehát kerekítve százhusz évvel ezelőtt, idősb Storno Ferencnek fia született: *ifjabb Storno Ferenc*, aki felnövekedve apja munkatársa, majd művészetének folytatója és továbbfejlesztője lett.

A családi törvénynek engedelmeskedve ugyan ő is megszerezte a kéményseprőmesteri képesítést, de egész életét a festészetnek, a művészi restaurálási munkának és a műgyűjtésnek szentelte. Neki már könnyebb volt az indulás, mint apjának. Kevesebbet kellett küzdenie, hogy bebizonyítsa elhivatottságát. Első mestere a rajzban és a festészetben apja volt, majd az így szerzett tudást 1868–72-ig a bécsi Akadémián, 1873–74-ig Münchenben és Nürnbergben fejlesztette tovább, kora néhány nagyevű mestere – Eberlin, Ammerling, Makart – mellett. Nürnbergben Dürer csodálatos művészete, Velencében az olasz renaissance

képei és a délvidék színeinek ragyogása hatott alkotó tevékenységére.

Hazatérve szülővárosába, már nem az Új utcai otthon várta, hanem a Tűztorony tövében pompázó mai Storno-ház, melyet apja közben – 1872-ben, tehát pontosan száz évvel ezelőtt vásárolt. Az első években apja mellett dolgozott, később önállósította magát és a Bécsi-kapun kívül, a Bécsi-domb kezdetén lévő nagy műteremben rendezte be a maga alkotó világát.

Művészetének híre csakhamar eljutott Magyarország minden részébe, sőt a közelebbi külföldre is. Lelkesen és fáradhatatlanul dolgozott és alkotott egy hosszú életen át. Hetvenhat kisebb-nagyobb restaurálást végzett templomokban, középületekben, kastélyokban. Festményeinek, rajzainak, építészeti és bútorterveinek sokaságát a családi archívum kartotéklapjainak százai őrzik.

Nevezetesebb alkotásaiból álljon itt egynehány.

Szeretett szülővárosában, Sopronban, részben még apjával közösen, részben már egyedül restaurálta 1886-ban a Szent Mihály-templom mellett álló, 13. századi Szent Jakab-kápolnát, 1887–1890-ig a Bécsi utcában lévő Szent János-templomot, 1885–1894-ig a Bencés- vagy Kecské-templomot külsejükben és belső kiképzésükben, részben saját festményeivel, szobraival, ablakmozaikjaival egészítve ki a helyreállított régieket. A Szent Mihály-templom átfogó helyreállítását már apja kezdte meg 1859-ben és azt később együtt folytatták olyan terv alapján, melyet véleményezés és felülbírálat céljából a bécsi K. K. Zentralkommission elé terjesztettek, amely azt jóváhagyta.

1892-ben megalkotta a Szent Mihály temető legmagasabb pontján álló, neogótikus díszítésű, tíz méter magas keresztet.

Pozsony, Pannonhalma, Zólyom, Lőcse, Garamszentbenedek és még tucatnyi más város és község templomainak restaurálása kettőjük vagy egyedül ifjabb Storno Ferenc művészi munkája. Idősb Storno Ferenc 1907-ben bekövetkezett halála után, majdnem harminc éven át egymást követték az egyedi alkotások, köztük 1908-ban a soproni Szent Lélek-templom belsejének restaurálása.

A százhusz évvel ezelőtt született ifjabb Storno Ferenc gazdag alkotói élete 1938-ban zárult le, tehát 87 éves korában. Szép, jellegzetes művészeje és öreg korában fehér szakálla és haja a széles karimájú kalap alatt elválaszthatatlan volt a belváros ódon utcáitól. Ha barátjával, Bunker Rajnálddal, a múzeum őrével és Kern Tóbiás öreg soproni mesemondó-utcaseprő meséinek gyűjtőjével, vagy hármasban Bella Lajossal a várhelyi tumulusok feltárójával, archeológiai vitába merülve megálltak a Szentháromság-szobor előtt, akkor az arra járókat a tér áhitatot keltő keretében meglegyintette Sopron múltjának három ősz őrzője és ébresztője, szellemének árama.

Azóta mindhárman maguk is múlttá váltak, de emléküik él, és áll a Storno-ház, őrizve a múlt művészi emlékeit abban a gyűjteményben, melyet ifjabb Storno Ferenc második fia, Pál, halála óta a harmadik fiú, Storno Gábor iparművész gondoz.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Tirnitz József: Michel János soproni krónika író

271 Tirnitz József: Michel János soproni krónika író

(Adalék a soproni katolikus alsó fokú oktatás történetéhez)

1. Michel János neve krónikája¹⁽¹⁹⁷⁾ útján vált ismertté. A soproni Szt. Mihály-plébániatemplom sekrestyése volt. Egyszerűen annak vallotta magát a krónika címében, azután a városi tanácshoz benyújtott folyamodványában és más helyütt, ahol a foglalkozás megjelölése kívánatos volt.²⁽¹⁹⁸⁾ Azoknak a körülményeknek a vizsgálata azonban, amelyek a sekrestyési állás elnyerésével összhangba hozhatók, valamint azok a magánoktatás viszonyaira vonatkozó jelentések, amelyek a szabadságharcot követő abszolutizmus megszilárdítására jellemző törekvések eredményeként a politikai és rendőri hatóságok működésének írásos termékei voltak, egészen új vonásokat is mutatnak Michel személyével kapcsolatban. Ezeknek alapján szélesebben bontakoznak ki a plébániatemplom sekrestyési tisztségének körvonalai, s rajuk keresztül fény vetődik a soproni katolikus népoktatás egyik, abban a korban jelentőségét már mindinkább vesztő és végül időszerültlenné váló intézményére, a plébániai iskolára.

Michel, aki 1791. október 33-án Fertőfehéregyházán (ma Donnerskirchen Burgenlandban) született³⁽¹⁹⁹⁾, ugyancsak vonzóhatott az oktatói-nevelői hivatáshoz, mert már egészen fiatalon, alig 16 éves korában szülőfaluja iskolájában segédkezett a tanításban (Schulgehilf, Praeceptor 'segédtanító'). Igényeit azonban a falusi oktatás szintje aligha elégítette ki, és felfelé törekvő elképzelései is határozottak lehettek, ezért rövid egy esztendő alatt az otthonin kívül Fraknóváralja (Forchtenau) és a Moson megyei Levél község iskolájában gyarapította tapasztalatait, hogy azután 1808-ban végképpen Sopronban állapodjék meg⁴⁽²⁰⁰⁾.

Kecsegtethették azok a lehetőségek, amelyek abban az időben a soproni katolikus külvárosi iskolai tanítósággal (*Ludi magister, Schulmeister* 'iskolamester') egybekapcsolódó plébániatemplomi organista-egyházkarnagyi állás⁵⁽²⁰¹⁾ betöltésének gyakorlatában ²⁷²mutatkoztak. Eszerint az érdekeltek az egyház világi szolgálatainak egyes „fokozatain” keresztül jutottak el a karnagyi (tanítói) tisztséghez. Kiindulásul – bizonyára – elsősorban a Szt. Mihály-templom énekkarában való közreműködés jöhetett tekintetbe. Az együttesnek, a karnaggal együtt, általában nyolc állandó énekese volt. A kórustagok évenként két ízben, Szt. György napján és Szt. Mihálykor, különböző forrásokból rendszeres, de nem egyenlő összegű díjazásban részesültek⁶⁽²⁰²⁾. Elképzelhető, hogy a karba való bejutásnak feltételei voltak: képzettség, műveltség, rátermettség, alkalmasság vagy egyéb szempontok. Ezzel szemben viszont a kórustagság biztosította a következő „fokozat”, a sekrestyési tisztség elnyerésének lehetőségét, s ezt követhette a karnagy-tanítói kinevezés. Ezt a gyakorlatot a katolikus egyház helyi hatósága, a városplébánia, évtizedeken keresztül követte. Természetesen az sincsen kizárva, hogy eredete messzebbre nyúlik vissza, mint ahogyan még a 19. század közepén sem tért el ettől⁷⁽²⁰³⁾.

2. A sekrestyést, miként a karnagyot is, a kegyúri jogot gyakorló városi tanács minden esetben a városplébános javaslatának és kifejezett óhajának figyelembe vételével nevezte ki. Így például 1769-ben Schweiger Ernő iskolamestert és karnagyot Fabriczy Mátyás (1749 óta megszakítatlanul sekrestyés és kórustag) követte állásában. A sekrestyési tisztelet Müllner Ernő Tamás höflányi tanító (1749–1754. között templomi énekes és segédtanító a külvárosi iskolában) nyerte el⁸⁽²⁰⁴⁾, aki ettől az időtől kezdve ismét tenoristája a kórusnak. 1795-ben Müllnernek, miután elfoglalta Fabriczy helyét, Bittner János (1787–1795-ig énekes, segédtanító és a Szt. Lélek-templom egyházzolgája) lett az utódja a sekrestyési szolgálatban⁹⁽²⁰⁵⁾, s továbbra is működő tagja az énekkarnak. 1805-ben, amikor Bittner elnyerte Müllner után a karnagyságot, Hany György lépesfalvi tanító (1769–1772 között kórustag és praeparator) került a

sekrestyési állásba¹⁰⁽²⁰⁶⁾. A városi katolikus egyházi kormányzat elképzeléseinek élesebb megvilágítására érdemes ennél az esetről egy kicsit elidőzni. A sekrestyességért többen folyamodtak. Közöttük iparosok is. Így Münch (helyesen: Mnich. T. J.) János szobrász (Bildhauer)¹¹⁽²⁰⁷⁾ és éppen mesterségének kulturáltságából következethetően műveltebb egyén, azonkívül a templomi kórus basszistája is, valamint Ziegler József német szabómester. A tisztet azonban Hany személyében megint tanító nyerte el, mint olyan valaki, akit erre az állásra alkalmasnak találtak („für tauglich anerkannt”¹²⁽²⁰⁸⁾), nem pedig mesterember! 1857-ben is a városplébános hathatós pártfogása kísérte az ismét betöltésre váró sekrestyési tisztséget megpályázó, újra csak iskolatanító Werkovitsch Józsefnek (a Szt. Lélek-templom egyházzolgája és a kórus tenoristája) folyamodványát¹³⁽²⁰⁹⁾.

3. A fentiekből nyilvánvaló, hogy a Szt. Mihály-plébániatemplomban a sekrestyési állásnak bizonyos kulturális szinten meghatározott helye volt¹⁴⁽²¹⁰⁾, s ez a városplébánia szervezetébe pontosan beleilleszkedett. Így mód nyílt arra, hogy a katolicizmus városi vezető hatósága a mindenkor helyi egyházpolitikai érdekeknek megfelelően, a szokásos templomi szolgálaton túl, ezt a pozíciót is igénybe vegye elképzelései érvényesítéséhez. Mivel pedig ennek a tisztségeknek viselői a tanítók sorából kerültek ki, számításba jöhettek az ebben rejlő lehetőségek is.

273A külvárosi iskola a „Ratio Educationis” (1777.) rendelkezéseinek megvalósításáig a plébános kizárólagos felügyelete alatt állott¹⁵⁽²¹¹⁾. Ezt követően, a falusi iskolákhoz hasonlóan, továbbra is plébániai iskolaként működött ugyan, de a népoktatási rendszer átszervezése kapcsán időközben megjelentetett kormányhatósági rendelkezések mindinkább a magasabb egyházi és állami hivatalok hatósugarába utalták¹⁶⁽²¹²⁾. Ezzel párhuzamosan a város is – mint kegyúr – fokozottabb mértékben avatkozott bele ennek életébe azon a címen, hogy az iskolával szemben támasztott korszerű követelmények megvalósítása céljából rendelkezésre bocsátott közpénzek felhasználását ellenőrizte¹⁷⁽²¹³⁾. Mivel a város vezetésében mind az önkormányzati, mind a hivatali szervezetekben – a lakosság vallási megosztottsága miatt – a két felekezet képviselői általában egyenlő arányban vettek részt, azért az illetékes szerveken keresztül a katolikus iskolák ügyesbajos dolgainak intézésében a másik, az evangélikus fél is érvényre juttatta befolyását¹⁸⁽²¹⁴⁾. A plébánia egyeduralma a népoktatásügy terén így komoly csorbát szenvedett a katolikus egyházi konzervatizmus kereteit egyebekben is feszegető felvilágosultság eszméinek áramában, amelyet a helybeli felekezeti érdekek gyakori súrlódásaiból fakadó feszültség át- meg átszött. Mindezeket egybevetve, nem tűnhet kizártnak, hogy az államvallás ilyen módon korlátok közé kényszerített helyi képviselője, mérlegelve a kizárólagos katolikus szempontokat, ne törekedjék arra, hogy „a kicsi emberpalántákban ..... a szülőktől elvetett istenszeretet magvát”¹⁹⁽²¹⁵⁾ bármilyen formában is, de minden egyéb befolyástól mentesen ápolgassa.

Kitűnő lehetőség kínálkozott ennek a szándéknak megvalósításához a plébániatemplom sekrestyésében, aki az adott kor viszonyainak megfelelő tanítói képzettséggel rendelkezett, s így egyébként is foglalkozhatott oktatással, akár magániskola keretei között. Vajon a plébános terjesztette-e ki – és pontosan mikor²⁰⁽²¹⁶⁾ – érdekből hatóságát erre a működő iskolára, s ez ilyen formában új, esetleg csupán módosított létesítmény volt-e, vagy pedig a sekrestyés-tanító önként vállalta-e a fokozottabb alárendeltséget a mindenképpen külön jövedelmet biztosító lehetőség fenntartására, ennek megállapítása nem kis feladatot jelentene. Mivel pedig az eredmény – bármi lenne is az – nem befolyásolná lényegében azt a tényt, hogy ez a magániskola létezett, azért egyszerűen el kell fogadni többször emlegetett sekrestyésünknek vallomását, hogy ő ennek az iskolának tanítója volt.

Nem kelthet csodálkozást, hogy Michel János, magasabbra törő terveinek megvalósítása érdekében, jó érzékkel latolgatta azokat az adottságokat, amelyek a soproni városplébánia ismertetett eljárásában

rejtettek. 1808. augusztus 25-ével segédtanítóságot vállalt a külvárosi iskolában, s ezzel egyidőben a Szt. Lélek templom egyházzolgája [274](#) is lett [21\(217\)](#). 1810. június 8-ától kezdve pedig apósa, Hany György sekrestyési szolgálatában segédkezett (*Vize Meszner*), akinek halála után, 1812. május 7-ével véglegesen elnyerte a plébániatemplom sekrestyési tisztét [22\(218\)](#). Ezzel együtt bizonyosan a magániskolai tanítóság is rámaradt. Hogy ennek az intézetnek tradíciója volt, azt a plébánia ilyen értelmű állásfoglalásán kívül [23\(219\)](#) valószínűsíti az, hogy a sekrestyési tisztség egy esetben sem járt együtt nyilvános iskolai tanítósággal, vagy akár csak segédtanítósággal, pedig a körülmények ezt lehetővé tették volna. Ezeknek mérlegelése alapján támadhatott egyik elődjének, Bittner Jánosnak elméjében az a gondolat, hogy a sekrestyési és az egyházkarnagy-tanítói tiszteket a maga személyében egyesítse [24\(220\)](#). Ilyenképpen tehát a gyakorlati lehetőség meg lett volna erre, megvalósítására azonban mégsem került sor. Ez az összeférhetlenség elvének érvényesítésére utal. A magániskola hosszabb időre visszanyúló fennállása mellett szól az is, hogy a tanulóktól befolyt tandíjat, mint a sekrestyési jövedelemnek mintegy engedélyezett kiegészítő részét fogták fel.

4. A sekrestyési házban fenntartott iskola megindulását magának a plébániának alapítási idejére tették, s Michel korában is plébániai iskola jellege volt – így az egykorú jelentés [25\(221\)](#). Működésére a plébániahivatal ügyelt, vezetéséről szintén ez gondoskodott. A tanulók, fiúk és lányok együtt, akik a város minden részéből összesereglettek itt, szegény szülők gyermekei voltak. Olyanoké, akiknek anyagi helyzete nem engedte meg, hogy fiataljaikat a nagyobb tandíjat szedő nyilvános iskolák bármelyikébe is járassák, vagy pedig magántanítót fogadjanak melléjük. [26\(222\)](#) A vallásoktatáson, az írás, olvasás és számolás elemeinek elsajátításán kívül a fiútanulók az egyházi szertartásokon való segédkezéshez szükséges ismeretekben szereztek itt elméleti és gyakorlati jártasságot [27\(223\)](#).

Michel Jánosnak 1812-ben, a tanítás átvétele idején, a falusi iskolai végzettségen, valamint a segédtanítóságai során magára szedett tapasztalatokon kívül képzettsége nem volt. Márpedig, ha a megkívánt, a gyakorlat állította követelményeknek eleget akart tenni, meg kellett szereznie a tanítói képesítést. Erre 1816-ban került sor. A tanítói vizsgát (*Präparandial-Prüfung*) sikeresen letette, s ezzel egyidőben elnyerte a magániskolai tanítóságra is a képesítést [28\(224\)](#).

A magániskola – éppen, mivel a középkor óta a plébánia fennhatósága alatt működőnek tartották – a szabadsárharc leveréséig elkerülte a zugiskolák sorsát: a bezáratást. Tevékenységében nem háborgatták. A tanulók száma 25–30 körül mozgott [29\(225\)](#). [275A](#) tandíjat a sekrestyés a városi iskolai hatóság hallgatólágos hozzájárulásával szedte és illetményeinek hányadaként könyvelte el. [30\(226\)](#)

Az 1848-at követő önkény azonban ezt az iskolát is kikezdte. Niczky János pozsonyi cs. kir. kerületi főbiztos 1849. október 4-én kelt rendeletével, a városban működő zugiskolákkal együtt, ezt is bezáratta. A város, a városkapitány útján, késedelem nélkül eleget tett az utasításnak [31\(227\)](#). A valóságban ez az intézkedés alig volt hatásos, mert 1854-ben ismét rendelkeztek a hatóságok a zugiskolának minősített Michel-féle magániskola betiltásáról. A városi magisztrátus akkor sem késlekedett fejet hajtani a felsőbb akarat előtt. [32\(228\)](#)

Az abszolutizmus megszilárduló hatalma és következetes működésre most már alkalmas hivatali berendezkedése szükségessé tette, hogy a városplébánia a maga ügyének tekintse ezt az elevenébe vágó gondot, és nyíltan védelmébe vegye Michelt. Jól felfogott érdekből tehette ezt. Hiszen azonos családoknak tagjait nemzedékeken át ennek a plébániai jellegű iskolának közvetítésével belevonta közvetlen szellemi szférájába [33\(229\)](#), azaz akár az egész város területén cselekvésre kész bázisokat létesíthetett, amelyeket azután szükség esetén a katolikus szemlélet érvényesítésére, védelmére, vagyis egyházzpolitikai céljainak

megvalósítására bármikor mozgósíthatott. A plébánia közbelépésének az lett az eredménye, hogy a „42 esztendőn át fáradhatatlan szorgalmat, tehetséget és használhatóságot felmutató, különösen pedig a valláserkölcsei nevelés terén nagy érdemeket szerzett” Michel Jánosnak – külön kiemelve az uralkodóház iránt tanúsított hű magatartását a „politikai zűrzavarok” idején – a magániskola fenntartását továbbra is engedélyezték. A hozzájárulásnak kikötései voltak: a következőkben szintén csak szegénysorsú gyerekeket fogadhatott gondjaiba, akiket egyházi szolgálatokon felül egyebekre nem vehetett igénybe; a vallásoktatásért a plébánost személyében tette felelőssé; egyebekben pedig a katolikus népiskolák igazgatóságának felügyeleti jogát a továbbiakban is érvényesnek jelentette ki. Az engedély kizárólag személyre szólt.³⁴⁽²³⁰⁾

5. Michel János halálával (1857. nov. 25.) végképpen bezárta kapuit a magániskolával egybekovácsolódott Sopron városi plébániai iskola, amely évszázadokon át a helyi katolikus érdekek szolgálatában állott, és bizonyos vonatkozásokban a középkori hagyományokat mindvégig megtartotta. Változatos lehetett élete, sokrétű a feladata; működésének fontossága nem azonos a középkorban, a reformáció előretörése, a katolikus restaurációs törekvések idején és a felvilágosultság eszmei hullámverésének gyűrűzésében. A 19. század közepére azonban az általános fejlődés, azon belül az oktatásügyé is már mindenképpen olyan körülményeket teremtett, amelyek ennek az iskolának akármilyen formában való fenntartását lehetetlenné tették. A helyi katolikus vezetők szempontjából ezen felül feleslegessé is vált, mivel az egyháznak az állammal egyre szorosabbá fűződő kapcsolata a népiskolák ügyében is meghozta a kedvezőbb állapotokat. Amíg ugyanis az azt megelőző időszakban napvilágot látott állami intézkedések – az utolsó lényegesebb ilyen vonatkozású rendelet 1845-ben jelent meg, és „Magyarország Elemi Tanodáinak Szabályai” címmel vált ismeretessé³⁵⁽²³¹⁾ – a népiskolák igazgatói tisztének betöltésénél mindinkább az állami befolyás gyakorlati megvalósítását tették kötelezővé, addig 1858-ban a kormányhatóságok már annak az elvnek érvényesítését sürgették, hogy a helyi plébánosok legyenek ²⁷⁶közvetlen előjárói és felügyelő hatóságai a működésük területén lévő iskoláknak. Sopronban is hivatalból eredő köteletségévé vált a városplébánosnak a fennhatósága alá tartozó népiskolák igazgatása³⁶⁽²³²⁾. Az állam és a katolikus egyház érdekközösségében gyökerező ez az elvi intézkedés biztosította, hogy ez utóbbinak helyi képviselője tovább már nem a jogszokás alapján³⁷⁽²³³⁾, hanem tételes állami rendelkezésekből fakadó joggal folyhatott bele az alapfokú népoktatás ügyeibe.

A helyzet ilyen módon történt alakulása elegendő biztosítékot jelenthetett a soproni városplébánosnak ahhoz, hogy lemondjon a plébániai iskola további fenntartásáról. Nem látszott már szükségesnek, hogy az általa képviselt ügy céljaira a Szt. Mihály-templom sekrestyésének tanítói tevékenységét ezután is igénybe vegye. A városi magisztrátus 1858. április 2-án nyugodtan jelenthette a soproni cs. kir. Helytartóságnak: ebben a városban sem az orgonista, sem pedig a sekrestyési tisztségnek az oktatásüggyel semmiféle kapcsolata nincsen.³⁸⁽²³⁴⁾

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Hárs József: Rákosi források

Hárs József: Rákosi források

Egy elfelejtett könyv érdekében szeretnék szólni. Sajátos értékein kívül jelentőséget ad neki a közeljövő két nagy terve: a Tómalom fejlesztése és a Fertő-part kiépítése.

Furlandi János András bölcséleti és orvosdoktor, a város hajdanvolt tisztii főorvosa, Collocutiones de novis

Rakosiensium thermis (Beszélgetések az új rákosi fürdőről) című könyvecskéjében (Sopron, 1738) több rövid fejezetben tárgyalja – nagyrészt igen hangulatos és eleven párbeszédes formában – Sopron és Rákos nevezetességein kívül, az ottani fürdőzés lehetőségeit. Külön fejezetet szentel a víz összetételének, gyógyhatásának, s különböző kúrákat is javasol. Talán tüzetesebb szövegelemzéssel és helyszíni vizsgálattal meg lehetne találni az általa leírt három kénes forrást a rákosi domb oldalában; az irodalomban eddig nemigen leltem nyomát.

Ne tévesszen meg senkit: *a thermae* itt *melegített*, nem *melegvízű* fürdőt jelent, ez a szövegből világosan kiderül. Ettől még lehetne Balfra gyanakodni, de Furlani egyértelműen Rákosról beszél (Rakosinum ... est Oppidum in assurgente amaeno colle situm), s annak plébánosáról, Hauser Lőrincről, aki onnan a könyv megjelenése utáni évben került Sopronba. Egyébként Balfon ekkor még nem is volt önálló plébánia.

A három forrás korábbi előfordulásáról jóformán semmi adatom sincs. Drinóczy csornai kanonok kéziratos könyvében (Böngészet Sopronmegye ismeretéhez) ír ugyan Rákos melegvízéről, de ez éppen Furlaninak a félremagyarázásából adódik. Még akkor is, ha nagyobb nyomaték kedvéért egy 1224-ből való oklevélre hivatkozik. Ebben ugyanis Radus említetik, nem Rákos, és semmiféle termák sem. Legfeljebb „terram” olvasható ki belőle (Fejér: Codex Dipl. tom. 3, vol. 1. Drinóczy tévedéseire dr. Házi Jenő és Lapos Árpád hívták fel a figyelmemet.)

Ha a kénes vízzel esetleg nem is lenne szerencsénk, a szerző természetszeretete, tájleírásai és Sopron, illetve a fallal körülvett Rákos ismertetése megérdemelné a könyvecske kétnyelvű kiadását a Soproni Szemle különkiadványai sorában, a Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkaterve (vö. Pichler János: SSz. 1972, 99–115) keretében.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

---

277 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Gáspárdy Sándor: A soproni képzőművészeti élet alakulása 1970-ben és 1971-ben

Gáspárdy Sándor: A soproni képzőművészeti élet alakulása 1970-ben és 1971-ben

A Soproni Szemlében kétévenként ismétlődő beszámolókból negyedszer kerül sor a soproni képzőművészeti élet jelentősebb mozzanatainak ismertetésére (SSz. XX, 377; XXII, 177; XXIV, 185). Ez a munkásság változatlan lendülettel folyt az előző évekhez hasonlóan. A megtett utat, a többlet nyújtani akarás jegyében, az önálló és közös kiállítások sora jelzi. A bemutatkozásokat pedig több díj, megbízás és elismerés kísérte. A hétköznapi sodrában alig tűnik fel a városban élő képzőművész alaptagok munkássága, akiknek száma időközben Sulyok Gabriella festőművésszel bővült. Ha azonban két év távlatából tekintünk vissza, akkor tűnik ki, hogy eredményeik számottevőek. Különösen méltánylandó ez

akkor, ha arra gondolunk, hogy alkotómunkájukhoz sem kollektív műterem és csak egy műtermes lakás áll rendelkezésükre. Kettő kivételével valamennyien pedagógusok, akik főhivatásként tanítanak, kevés idejük marad az önálló alkotómunkára. Nem mindig érezhetik maguk mögött a városi üzemek és vállalatok pártfogását, díjak adományozásával, de az ösztönző vásárlások alakjában sem. Mégis, jelentős szerepet töltenek be az éves közös, valamint egyéni kiállításokkal a város kultúrpolitikai programjában. A még évekkal ezelőtti provinciális ízü látványfestészettől megszabadulva, művészetük egységesebb szemléletű, lényeglátóbb, a szerkezeteket hangsúlyozóbb lett. Egyik-másiknál pedig gondolati tartalommal, szimbolikus jegyekkel is gazdagabb. A szobrászati anyagban, az érmeknél hasonlóan tapasztalhatunk lényegre szorítókozó, leszűrt, gondolatilag tömör kifejezést. Hozzájárult az eredményekhez a már korábban említett képzőművészek Területi Szervezetének megalakulása is a magasabb művészi szint igénylése érdekében. Ily módon sikerült a két év leforgása alatt a helyi tárlatokon olyan alkotásokat is bemutatni, amelyek országos kiállításokon is sikerrel szerepeltek.

Az 1970. év első jelentős eseménye a Képzőművészek Északdunántúli Területi Szervezetének budapesti szereplése volt a Múcsarnokban. A Szervezet első budapesti bemutatkozásán a rendező szervek az elhaltak: Soproni Horváth József és Mende Gusztáv emlékének is adóztak néhány művükkel. Az öt megyét magában foglaló területi seregszemlén kiállították Sz. Egyed Emma, Gáspárdy Sándor, Giczzy János, Rázó József és Renner Kálmán alkotásait. Figyelemre méltó kiállítás nyílt tavasszal Sopronban, a Festő-teremben a város felszabadulásának negyedszázados évfordulója alkalmából „A soproni képzőművészet 25 éve” címen. Előkészítése gondos szervezőmunkával egy évig tartott. A jubileumi kiállítás katalógusa, amely a városi tanács anyagi támogatásával készült, valamennyi, a 25 év alatt Sopronban élt, elszármazott vagy ma is itt élő alkotó fontosabb személyi adatait tartalmazza. A kiállítók mindegyikétől közöl egy képet. Az előszóban Z. Szabó László művészeti író összefoglaló képet nyújt a soproni képzőművészeti munkásság 25 éves történetéről. Ezt követően a kétévenként megnyíló Balatoni Nyári Tárlaton Sz. Egyed Emma, Gáspárdy Sándor, Giczzy János és Renner Kálmán vettek részt műveikkel. Ugyancsak a nyár folyamán, a szegedi Nyári Tárlaton Sz. Egyed Emma kisplasztikáival szerepelt. A fertődi Esterházy-kastély [278](#) reprezentatív kiállítási csarnokát augusztus 20-án avatták fel, amely alkalommal Giczzy János és Renner Kálmán alkotásait mutatták be. A kiállítást a kastély látogatói nagy számban tekintették meg. Októberben, a Szüreti Hetek rendezvényeként nyílt meg a Festő-teremben a szokásos őszi kiállítás, mely ezentúl minden évben, a szüreti ünnepek egyik rendezvénye lesz. Az alkotásokhoz első ízben csatlakoztak Sulyok Gabriellának mint új alaptagnak grafikái. Az őszi kiállítást Rázó József akvarelljeinek, önálló kiállításként való bemutatása követte Csornán és Kapuvárott. A felszabadulás jubileumi évéről országos szinten is megemlékeztek az „Új művek” címmel rendezett múcsarnoki kiállításon, amelyen Sz. Egyed Emma, Giczzy János és Renner Kálmán műveit láthattuk. Az emlékezés esztendeje alkalmat nyújtott arra, hogy a megyei városok: Győr, Sopron, Csorna és Kapuvár különböző emlékérmeket, domborműveket megyei művészekkel készíttessék el. Így jutottak megbízásokhoz Sz. Egyed Emma, Renner Kálmán és Szakál Ernő szobrászművészek. Végül az évente meghirdetett megyei felszabadulási pályázaton Giczzy János festészeti nagydíjat, Sz. Egyed Emma plakettjeire különdíjat kapott.

Az 1971. évben is sűrűn követték egymást a képzőművészeti megnyilatkozások, amelyek tanújelét adták a városi képzőművészek alkotókedvének és mind eredményesebbé váló munkájának. A Területi Szervezet éves kiállítását, csere alapon, ebben az évben Krakkóban rendezte. Városunkat ezen a kiállításon Sulyok Gabriella és Giczzy János képviselték. Tavasszal nyitották meg a soproni Festőteremben Mühl Aladár és Szakál Ernő önálló kiállítását. Júniusban, a városi rajztanár-művészek szélesebb köre vett részt a megyei képzőművész kiállításán Mosonmagyaróvárott. Még ebben a hónapban Rázó József újabb festményeiből kiállítást rendezett a csornai Művelődési Ház. Ugyanakkor Budapesten a Pedagógusok Országos

Kiállításán Giczy János, Gáspárdy Sándor festményeit és Egyed Emma plakettjeit állították ki. A nyáron Szakál Ernő önálló kiállítását a visegrádi Salamon-toronyban is bemutatta, amelyet a fővárosi sajtó is értékelt. Ehhez az időponthoz szorosan csatlakozik a pécsi, III. Kisplasztikai Biennálé, amelyen Sz. Egyed Emma és Renner Kálmán érmei is bemutatásra kerültek. Ezt követően a szegedi Nyári Tárlaton Sz. Egyed Emma plakettjeit, a hódmezővásárhelyi őszi kiállításon pedig Sulyok Gabriella grafikáit és Giczy János festményeit állították ki. Az őszi folyamán Renner Kálmán Egerben és Hajduböszörményben rendezett önálló kiállítást. A nemzetközi Érem Egyesület Kölnben rendezett világkiállításán érmeit mutatták be, amelyek közül Van Gogh-érme mindkét oldalát a katalógus reprodukcióban közli. Sopronban a Szüreti Hetek egyik programpontjaként nyílt meg az Őszi Tárlat. Ezt a kiállítást a Műcsarnok Kiállítási Intézmények azzal tisztelték meg, hogy saját rendezésükben bemutatták a karácsonyi ünnepek hetében a dunaújvárosi közönségnek. Mint cserekiállítás viszonzásul szolgált a dunaújvárosi művészek őszi soproni szereplésének.

A nyári művésztelepen mindkét évben dolgoztak az ország különböző vidékéről érkezett festőművészek. Mintegy 60 művészt fogadott a város a kétéves időszakban. A telep programja, a zavartalan alkotási lehetőség, a témák változatossága több neves alkotót vonzott Sopronba. A telep ma már országosan ismert és kedvelt.

Képzőművészeink az év folyamán más területen is részesültek elismerésben. A felszabadulási pályázaton a festészeti nagydíjat ebben az évben is Giczy János, 279a különdíjat érmeivel Sz. Egyed Emma nyerte el. Renner Kálmán Van Gogh-érme a Nemzeti Galériába, másik példánya az amszterdami Van Gogh múzeumba került. Ebben az évben választotta tagjává Sz. Egyed Emma szobrászművészt a Magyar Képzőművészek Szövetsége. A megyei Tanácsnak 1971. évi művészeti díját Gáspárdy Sándor kapta. Renner Kálmán szobrászművész tagja lett a holland, a francia és a német éremegyesületeknek. Sopron város Tanácsa Gáspárdy Sándornak művészeti-közéleti tevékenységéért Lackner Kristóf-emlékérmet adományozott a 400. évforduló ünnepsége alkalmából.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kelényi Ferenc: Nemzetközi nevelési szeminárium Sopronban

Kelényi Ferenc: Nemzetközi nevelési szeminárium Sopronban

Egyhetes nemzetközi nevelési szeminárium színhelye volt 1971. október 4-től 9-ig Sopron. A *televízió szerepe a szülők nevelésében* címmel meghirdetett nemzetközi pedagógiai tanácskozásnak a Liszt Ferenc Művelődési Központ adott helyet.

A szeminárium létrehozásában – a részletes programot is feltüntető magyar nyelvű meghívó tanúsága szerint – számos intézmény, ill. szervezet működött közre: az Egészségügyi Minisztérium Egészségügyi Felvilágosító Központja, a Győr-Sopron Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Magyar Nők Szövetségének Országos Tanácsa, a Magyar Pedagógiai Társaság, a Magyar Televízió, a Magyar UNESCO Bizottság, a Magyar Vöröskereszt, a Művelődésügyi Minisztérium, az Országos Pedagógiai Intézet, a soproni Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Szülők Iskolája Nemzetközi Szövetsége (Párizs), a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és az UNESCO.

A konferencián *dr. Kiss Árpád*, az Országos Pedagógiai Intézet tanszékvezető tanára elnökölt, az alelnöki tisztséget *André Isambert*, a Szülők Iskolája Nemzetközi Szövetsége Végrehajtó Bizottságának elnöke (Franciaország) töltötte be.

A nemzetközi szeminárium ünnepélyes megnyitása *dr. Erdély Sándornak*, a soproni Városi Tanács VB elnökének üdvözlő szavaival kezdődött, majd *Petró András* a Művelődésügyi Minisztérium nevében köszöntötte a résztvevőket. *Dr. Kiss Árpád* elnöki megnyitó szavait *André Isambert* bevezető előadása követte.

A program anyagának feldolgozása két szekcióban történt. Az elsőben *Pierre Merien*, a Francia Televízió Igazgató Tanácsának technikai tanácsadója, a másodikban *Jadwiga Komorowska* lengyel szociológus elnökölt. Előadókként szerepeltek: *Zita Drdová*, a Csehszlovák Oktató Televízió vezető szerkesztője, *Miroľjub Jevtovic*, a Jugoszláv Televízió főszerkesztője, *Eileen Molony*, a BBC Oktató Televízió producere, ill. *Assefeh Assefi Khonsari* kivitelezési igazgató (Irán), *Anette Suffert*, a Francia Televízió Kutató Szolgálat Oktatási Csoportjának vezetője és *dr. Frans Wermer* szociológus (TELEAC, Hollandia).

A szervező bizottság elnöki teendőit *Kelemen Endre*, a Magyar Televízió Oktató Televízió vezetője végezte. A szemináriumra 22 országból 160 küldött érkezett, mégpedig a szülők nevelésével foglalkozó szakemberek, a rádió- és televíziótársaságok képviselői, neves pedagógusok, valamint a társtudományok képviselői.

Az első napon *Henry Cassier*, az UNESCO Információs Főosztálya Televíziós 280 Szekciója vezetőjének *A televízió lehetőségei a szülők nevelésében* című előadása hangzott el; ehhez csatlakozott *A televízió hatása a családra* címmel *Sándor Györgynek*, a Magyar Televízió műsorigazgatójának referátuma.

A szeminárium második napján *Otto Klineberg* professzornak, a Szülők Iskolája Nemzetközi Szövetsége alelnökének *A televízió és a faji kérdés* című előadását követően megkezdődtek a szekcióülések, amelyeken *A szülők nevelésével foglalkozó televízió műsorok vizsgálata*, ill. *Hogyan fogadják a szülők a televízió műsorait?* témakörök kerültek megvitatásra. A filmvetítésekkel kiegészített szekcióülések három napon át tartottak. Ezeken megvitaták az egyes országokban felmerülő sajátos problémákat, a megoldási törekvéseket ismertető tanulmányokat, filmeket. Számba vették a televízióknak a szülők nevelésében eddig elért eredményeit, valamint azokat a hiányosságokat, amelyek a nevelési célok plasztikusabb kiemelésével, körültekintőbb szervezéssel már most kiküszöbölhetők lennének. Szó esett olyan nehézségekről is, amelyek megoldása csakis széles körű nemzetközi összefogással, az UNESCO segítségével remélhető.

Az október 8-án megtartott plenáris ülésen hangzott el a két szekció elnökeinek összefoglaló beszámolója. A szeminárium résztvevői magyar szerkesztő bizottságot választottak a zárójelentés elkészítésére s határozatot hoztak, hogy a végleges ajánlásokat 1971 végéig küldik meg az UNESCO-hoz Párizsba, ill. a konferencia létrehozásában közreműködött szerveknek és az ülésen résztvevőknek.

A szeminárium vitaanyagából, valamint az ajánlásokból, javaslatokból a kiadott záróközlemény alapján az alábbi kép rajzolódott ki:

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kelényi Ferenc: Nemzetközi nevelési szeminárium Sopronban / I. Eredmények

I. Eredmények

1. Önmagában is öröndetes, hogy a televízió – idősebb információ-közlő elődétől, a rádiótól támogatva – világszerte elterjedt, s a család életének nem lebecsülhető tényezőjévé vált.
2. A televízió szolgáltatja sokrétű információ-anyag számos olyan ismeret birtokába juttatja a szülőket, amelyek segítségével a gyermek-, ill. serdülőkor nehezebb nevelési kérdéseiben is eligazodhatnak.
3. Világszerte szaporodnak az olyan, szülőknél szánt komplex nevelő hatású adások, amelyekben a pedagógus mellett a pszichológus, a szociológus és az orvos is kifejti véleményét.
4. A televízió nemegyszer sugároz olyan műsorokat, amelyek arra inspirálják a szülőket, hogy egyeztessék a nemes családi hagyományok ápolását a ma és holnap követelményeivel.
5. Mind következetesebben törekszenek a világ televízió-társaságai arra, hogy igényeljék és adásaikban felhasználják a nézők véleményét, javaslatait.
6. Nem kis jelentősége van annak, hogy egyes, szülőknél szánt műsorok a témának a szülő és gyermek közti megbeszélésére indítanak.
7. Egyre több jel mutat arra: „... maga a televízió is erőfeszítéseket tesz a televíziónézéssel eltöltött idő szabályozására, a túlzottan sok időráfordítás csökkentésére”.
2818. A nem közvetlenül nevelési célzatú adások között is számos olyan műsort sugároz a televízió, amelyek közvetve nevelési szempontból is kedvezően hatnak a családi életre.
9. A szülők az Iskolatelevízió műsorainak figyelemmel kísérésével bepillantást nyernek az iskolai oktató-nevelő munkába, megismerkedhetnek a különböző fokú iskolák tantárgyi követelményeivel.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kelényi Ferenc: Nemzetközi nevelési szeminárium Sopronban / II. Gondok, megoldandó kérdések, javaslatok

II. Gondok, megoldandó kérdések, javaslatok

1. A konferencia résztvevői a televízió jelenlegi hatását nem egyértelműen értékelik pozitívnak, s a „megteremthető hatások egyeztetésé”-t sürgetik.
2. A szülők nevelését célzó műsorok nem mindig eléggé vonzóak „leegyszerűsítő módszereik, verbalizmusuk, érdektelenségük miatt.” Célravezető lenne bizonyos esetekben „alkotó tudósokat, írókat, a neveléstudomány képviselőit ... megnyerni a probléma megfogalmazásához, sugalmazó erejű bemutatásához”.
3. Arra kell törekedni, hogy a családi élet, a szülők, a gyermekek, pedagógusok közti viszony, a közösségi élet mintaképeinek reális, hiteles és vonzó bemutatása kerüljön képernyőre.
4. Megfontolást érdemel az a javaslat, mely szerint egy-egy, lényeges nevelési kérdéseket boncolgató, közösen megtekintett adás után célszerű lenne – esetleg a műsor szerkesztőjének részvételével – a látottak

megvitatása.

5. A családi élettel, a szülők nevelésével kapcsolatos „hiányosan tárgyalt témák” egész sorát említi a zárójelentés. Ezek közül a lényegesebbek: a családtervezés; a nők, családapák, öregek új szerepe a családban; a család nevelési felelőssége az iskolás gyermekért; a szabad idő célszerű eltöltésére nevelés; a fiatalok bevonásának lehetőségei egyes televíziós műsorokba; a pályaválasztás gondjai; komplex kutatások tervezése egyes tudományos intézetek munkatársai és televíziós szakemberek bevonásával.

6. Hiányolja a zárójelentés, hogy nem esett szó a konferencián „a televízió helyéről az összes eszközök együttesében”, vagyis arról: melyek azok a témák, amelyeknek feldolgozásában a televízió viheti a vezető szerepet, s mikor célszerű egyéb eszközök (rádió, folyóiratok, könyvek, diapozitívek, hangfelvételek stb.) ajánlása.

7. Fontos gyakorlati feladatok: a szülőknek szánt nevelési célú adások legkedvezőbb műsoridejének megkeresése; a műsorok összeállításához nagyobb anyagi eszközök biztosítása; a nemzetközi kapcsolatok kiszélesítése a műsorcsere, egy-egy kérdés tágabb körű megvilágítása érdekében.

8. A tudományos technikai forradalomnak, valamint a világgazdaság folyamatban lévő átalakulásának az emberi életformára, a családi élet jövőjére tett hatására, a pedagógia szükségszerű fejlődésének, tartalmi és strukturális változásainak, tehát életszerűségének igényére fel kell hívni az egyes kormányok, nemzetközi szinten pedig az UNESCO figyelmét.

9. A zárójelentés reálisan, illúziók nélkül állapítja meg: bár a kérdéskör vizsgálódásai nem bizonyos, hogy egyértelmű eredményekhez vezetnek, hiszen „az eltérő [282](#)társadalmi rendszerek más-más következtetéseket vonhatnak le belőlük”, az integrálódást, a megfelelő családmodellek népszerűsítését „a tudomány, a művelődés, a pedagógia kiemelkedő szakemberei”-től várja.

10. A nemzetközi szeminárium minden nemzet számára egyaránt hasznos segítségként várja az UNESCO-tól a televíziós filmek állandó figyelemmel kísérését, értékelését, nemzetközi katalógusokban való ismertetését, a filmsere széles körű lehetőségeinek megteremtését.

A sokszorosítva kiadott filmjegyzék tanúsága szerint összesen 24 film került vetítésre, ill. megvitatásra a konferencia időtartama alatt. Legtöbb filmmel (5–5) Nagy-Britannia és Magyarország szerepelt. Jugoszlávia 4, Franciaország 3, Bulgária 2, Irán, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia, az Amerikai Egyesült Államok és az UNESCO 1–1 filmet mutatott be.

A konferencia tagjai közös városnézésen kívül kirándultak a fertődi Esterházy-kastélyhoz, a fertőrákosi kőfejtőhöz és püspöki kastélyhoz, hangversenyen vettek részt a Liszt Ferenc Művelődési Központban. A tanácskozás első napján a soproni Városi Tanács VB elnöke vacsorán látta vendégül őket, október 7-én pedig a Magyar Televízió vezetője a Hotel Fenyvesben adott fogadást tiszteletükre.

Bizonyos, hogy a nemzetközi összefogás nyomán létrejött konferencia hasznos munkát végzett. Eredményesen szolgálta a népek alaposabb megismerését, jobb megértését, barátságát, összefogását a nemes célok érdekében, s egyben öregbítette az otthon adó város művelődést pártoló, kultúra-közvetítő jó hírét.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Soós Katalin: Burgenland az európai politikában (1918–1921). Akadémiai Kiadó, Budapest 1971, 193 lap.

**Soós Katalin: Burgenland az európai politikában (1918–1921).
Akadémiai Kiadó, Budapest 1971, 193 lap.**

Soós Katalin könyve lényegében a burgenlandi kérdés diplomáciai és politikatörténete a magyar forradalmak bukásától Burgenlandnak Ausztriához való csatolásáig. „A nyugat-magyarországi kérdés (1918–1919)” cím alatt 1962-ben már közzétette a Károlyi-kormány és a proletárdiktatúra időszakára vonatkozó kutatási eredményeit (recenzióm: SSz. 1963, 93–94), ezért most elegendő volt a két forradalom alatti eseményeknek mintegy húszoldalas összefoglalása a bevezetőben. Ebből a témakörből egyébként Gábor Sándorné is publikált (Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság; recenzióm: SSz. 1970, 285–286), úgyhogy Soós Katalin mostani művében – amely egyúttal kandidátusi értekezése is – az ellenforradalom alatti eseményekre fektette a fő súlyt. Érdeemes is volt, mert az idevonatkozó magyar levéltári anyagot nem sokan kutatták.

A Burgenlandért folyó osztrák–magyar diplomáciai küzdelem első szakaszáról a „Saint Germaintól Trianonig” c. fejezetben van szó, amely a Fimmen-féle bojkott történetével ér véget. A Prága felé orientálódó Renner kancellárral szemben magyar [283](#)ellenforradalmi körök az osztrák és bajor jobboldallal találnak kapcsolatokat. Renner az osztrák szociáldemokráciának Burgenland annexiójához ragaszkodó szárnyát képviselte, míg annak kisebb része Otto Bauerrel az élén még 1921 augusztusában is hajlandó lett volna népszavazásra, de csak Burgenland birtokbavétele után. A „Kalandor tervek az osztrák köztársaság ellen” c. fejezet a fürstenfeldi és prellenkircheni betörés leírásával kezdődik. Az osztrák szociáldemokraták ellenzékbe vonulása után sem sikerült konkrét engedményekhez jutni, mivel a keresztényszocialisták egyik része, a nagynémetek pedig teljes egészükben ragaszkodtak Burgenland maradéktalan átadásához. A magyar álláspontot támogató osztrák monarchisták az osztrák közvéleményben kisebbségben voltak. A külön fejezetet képező magyar–osztrák hivatalos tárgyalások ennél fogva csak fiaskóval végződhetek, hiszen Bánffy külügyminiszter folyamatos engedékeny magatartása sem hozta meg az utolsó, igazán minimális eredményt: Sopron megtartását. A döntést Sopron sorsában fegyverropogás előzte meg, amint az előre várható volt.

A „Bandaharcok Nyugat-Magyarországon” c. fejezet kevés újat mond. A szerzőnek föl kellett volna használnia idevonatkozó osztrák forrásokat is (Rausnitz, Knaus), mivel azonban a hadtörténelmi vonatkozások ennek a munkának csak aláfestéséül szolgálnak, a könyv egészének színvonalán nem esett csorba. Jobban sikerült az utolsó fejezet: „Nyugat-Magyarország átadása Ausztriának”, ahol a velencei egyezményről, a bandaharcok felszámolásáról, a soproni népszavazásról és a pinkavölgyi határkorrektúráról van szó.

A szerző által felsorolt forrás- és irodalomjegyzék szerint magyar levéltári anyagot használt, azonkívül a

bécsi Staatsarchiv „Westungarn 192” jelzésű újságyanyagát vette igénybe. Mivel nagyszámú, osztrák levéltári aktákra támaszkodó feldolgozást vehetett igénybe, nyilvánvaló, hogy feladatát jól oldotta meg. Sajnáljuk, hogy Věra Olivová cseh történész nő idevágó műveit (vö. SSz. 1971, 144) nem használta, mert csak cseh nyelven jelentek meg. A prágai külügyminisztérium aktáira támaszkodó feldolgozás magyar nyelven való közzététele kívánatos volna.

A szerző közzétette a velencei egyezmény tartalmát is (kár, hogy nem az eredeti szöveg autentikus teljes fordítását), és bőven hivatkozik a „Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary” c. forráskiadványnak csak ideiglenes lenyomatban megjelent III. kötetére. Mivel az eredeti akták nagy része a II. világháború végén elpusztult, a szerző nagy szolgálatot tenne a történetkutatásnak, ha vállalná a szövegek magyarra fordítását és kommentálását.

Második kiadás vagy idegen nyelvre való fordítás esetén jó lenne figyelembe venni Fehér András „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer 1919 augusztus–1921” c. könyvét, amely bővebb tényanyagot tartalmaz a MSZDP és a munkásság magatartásáról a népszavazás idején. Ismeretes, hogy a magyar szociáldemokrata pártvezetőség felhívta a munkásságot, hogy szavazatait Magyarországra adja, amit a magyar anyanyelvűek meg is fogadtak, sőt a német anyanyelvűek közt is volt némi visszhangja, mint a brennbergbányai eredmények is bizonyítják. Másrészt valamely párthoz való tartozás még nem jelentett elkötelezettséget Magyarország vagy Ausztria iránt. Voltak ausztrófil keresztényszocialisták is a németek közt, akik az osztrák feldolgozás tanúsága szerint a terület 1921 augusztusában várt átadása előtt már szervezkedtek. Azt, hogy kétezer szavazásra jogosult 284 emigráns lett volna, akik nem jöhettek szavazni, túlzottnak tartom, mert Miltschinsky állítását sem okmány, sem a népszavazási terület lakosságának 1910. és 1920. évi statisztikai adatai nem támasztják alá.

Fogarassy László

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne. 1. Halbband: Karten. Bearbeitet von Karl Ulbrich Eisenstadt, Im Selbstverlag des Amtes der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv, 1970, XLV +994 lap.

**Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne.
1. Halbband: Karten. Bearbeitet von Karl Ulbrich Eisenstadt, Im Selbstverlag des
Amtes der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv, 1970, XLV +994
lap.**

Gottfried Franz Litschauer 1933-ban elindított burgenlandi bibliográfiája (vö. e sorok írójának ismertetését: Egyetemes Philol. Közl. 1935) azóta hatalmas munkává nőtt. A nagyarányú előmunkálatok után Litschauer gondozásában 1959-ben jelent meg a XXXV + 1020 lapnyi történettudományi, 1965-ben Karl M. Klier tollából a XXI + 313 lapnyi néprajzi bibliográfia, ezt követte 1970-ben Ulbrich térképészeti bibliográfiája. E kötetek közös vonása, hogy a szerzők messzemenően igénybe vették magyar szakemberek segítségét, így a magyar nyelvű irodalmat is a lehetőséghez képest teljesen felölelik. Osztrák és magyar szakemberek gyümölcsöző együttműködésének szép példája ez. A feldolgozott könyvészeti anyag terjedelméről az egyes kötetek lapszáma is tájékoztat. A térképészeti kötet gazdagságára jellemző, hogy teljes elkészülte után több mint 10 000 cíMLEÍRÁST tartalmaz majd, de ebben a számban nem foglaltatnak benne a jelenlegi

magyarországi vidéki levéltárakban őrzött, több mint 800 térkép, a kismartoni Esterházy-könyvtár több mint 1000 térképe, valamint a németújvári Draskovich-kastély térképei. A szerző 14 esztendő munkája során több mint 80 térképgyűjtemény anyagát (51 gyűjteményét saját maga) dolgozta fel. A bevezetés többek között erről a munkáról tájékoztat, közli a használt magyar és német térképészeti szakkifejezéseket, a térképek leírásánál előforduló régebbi mértékeket. A térképek leírása 13 féle adatot tartalmaz (folyószám, címszó, pontos cím, könyvészeti adatok, keltezés, lépték, a térképlapok száma, mérete, a kivitelezés módja, színezés, lelőhely, jelzet, egyéb megjegyzések). Az egyéb megjegyzések között azok tanulságosak, amelyek ritka könyvekből vagy atlaszokból származó egyes térképlapokra vonatkoznak. Az ilyen térképlapok kerülhetik el legkönnyebben a kutató figyelmét. A szerző nagyon hasznos munkát végzett és kívánatos, hogy a kötet második fele (tervrajzok, szakirodalom, név- és tárgymutató) is hamarosan megjelenjék.

Mollay Károly

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Imre Samu: A felsőöri nyelvjárás. Akadémiai Kiadó, 1971, 101 lap (Nyelvtudományi Értekezések 72. SZ.).

**Imre Samu: A felsőöri nyelvjárás. Akadémiai Kiadó, 1971,
101 lap (Nyelvtudományi Értekezések 72. SZ.).**

„Felsőőr (mai nevén Oberwart) a régi Vas megye északnyugati részében fekszik, a Pinka folyó völgyében, Szombathelytől kb. harminc kilométerre. A mai magyar nyelvterület legnyugatibb községe” – így kezdődik a munka bevezetése. Az idézet utolsó mondata alapján tartozik e munka folyóiratunk érdeklődési körébe is, hiszen itt az Árpád-kori gyeptüredény nyugati peremének megmaradt és nagyon archaikus 285magyar nyelvjárásáról van szó, amelynek tanulságai a Sopron vármegyei kutatásoknál is felhasználhatók. Az Őrség magyarságának régiségét többek között bizonyítja az is, hogy a mai napig őrzi nyelvjárásában a Kőszegi-hegység Városszalónak és Kőszeg közti vonulatának IX. századi karoling oklevelekben szereplő nevét: a 860-ból adatolt német *Witanesperg* (*Uitinesberc*, *Uitanesperc*) első tagjának ugyanis pontosan megfelel az őrségi nyelvjárásban ma is élő *Vütöm* hegynév (vö. még Prickler: *Burgenl. Heimatbl.* 1966, 85). Felsőőr és környéke a XVI. század első felében vált nyelvszigetté, mégpedig „belső” nyelvszigetté a magyar államon belül. Az Ausztriához való csatolás (1921) után azonban „külső” nyelvszigetté vált, ami nyelvi helyzetét is meghatározta. Imre Samu, akinek saját nyelvjárása éppen a felsőöri, feldolgozza ennek a változó nyelvi helyzetnek következményeit, minket ezen a helyen a „belső” nyelvsziget nyelvi kapcsolatai a nyugat-dunántúli, közte a rábaközi nyelvjáróterülettel érdekelnek elsősorban. A szerző a nyelvtudomány mai szintjén írja le nyelvjárásának hangtani és alaktani vonatkozásait, szókincséből főleg a német jövevényszókat, mivel a nyelvjárás szókincsét külön kívánja közzétenni. Hangtani szempontból nagyon régies például a köznyelvi *gy* helyén álló *dzs* (*dzsöndzs* ’gyöngy’, *dzserék* ’gyerek’ stb.), feltűnő azonban például a nyugat-dunántúli nyelvjárásokra jellemző *l*-ezés (*hesés* ’csinos’, *uolík* ’némelyik’ stb.), ugyanakkor az ezekre nem jellemző *j*-zés (*bagój* ’bagoly’, *fojók* ’folyók’ a *bagol*, *folik* helyett!), esetleg ugyanannak a szónak két változatában is (*bival* ~ *bivaj* ’bivaly’ stb.). A református Felsőőr e tekintetben különbözik az ellenreformáció idején újra katolikus hitre tért Alsóőrtől, ill. az evangélikus Őrszigettől. A szerző e különbséget azzal magyarázza, hogy Felsőőrtől a Pápa vidéki regionális nyelvi norma hatása érvényesült a Pápán tanult tanítók, papok révén, Alsóőr a katolikus Vasvár, esetleg Szombathely hatása alá került, Őrsziget az északnyugat-dunántúli nagyobb evangélikus települések (mint pl. az akkor még Sopron vármegyei Csepreg) hatása alá. Mindez felveti helytörténeti viszonylatban az iskolák, általában az oktatás

történetének alaposabb tisztázását, az iskolák vonzáskörzetének megállapítását. A Rábaköz nyelvjárásainak modern és részletes feldolgozása éppen csak megindult (vö. Kiss Jenő: A rábaközi Mihályi igeképzői. Bp., 1970; ism.: SSz. 1970, 383), ugyanúgy a régi, nyelvjárásos szövegek nyelvjárástörténeti szempontú elemzése (vö. SSz. 1967, 161), valamint nyelvjárásos elemeket tartalmazó szövegek közzététele (mint pl. a boszorkánypereké Schram Ferenc 1970-ben megjelent könyvében). A nyelvtörténet is sok hasznos tanulsággal szolgálhat a helytörténetírásnak.

Mollay Károly

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Lőrinczy György: Sopron. Corvina, Budapest, 1971, 14 lap + 122 kép. Rác Endre: Fertőd. Corvina, Budapest, 1972, 12 lap+65 kép

**Lőrinczy György: Sopron. Corvina, Budapest, 1971, 14 lap + 122 kép.
Rác Endre: Fertőd. Corvina, Budapest, 1972, 12 lap+65 kép**

A Corvina kiadó e két kötete elsősorban képeskönyv, a képek alkotják a szerzők mondanivalóját. Az első kötethez Csatkai Endre, folyóiratunk 1971-ben elhunyt szerkesztője írt még előszót, a másodikhoz Marót János. Csatkai előszava rövid várostörténeti áttekintést ad, kiemelve a művelődéstörténeti mozzanatokot, a műemléki helyreállítás eredményeit. Népszerűsítő kiadványról lévén szó, meg kell azonban említenünk, hogy a Sopron várában katonai szolgálatot teljesítő lövérek (lövészek, íjászok) [286](#)települését nem *Lövér-falu*-nak, sem *Lövér*-nek, hanem *Lövér*-nek (németül *Löwer*) nevezték. Itt kell szólnunk a képek feliratairól is. Megtévesztő a 3. kép felirata, mivel nem Sopron „város alapító oklevelének”, hanem városi rangra emelésének megerősítését tartalmazó királyi oklevél pecsétjét ábrázolja. A 11. kép a „Kecskés” család címerét ígéri, e család neve azonban *Geissel* volt (vö. Házi Jenő: SSz. 1961, 308). A 44. számú kép felirata az Eggenberg-ház „híres” szószerkezetét emlegeti, az olvasó viszont a könyvből nem tudja meg, miért híres. A 101. és a 102. kép felirata: „Lövér-strand” (helyesen: Löverstrand). A honfoglalás kori magyar *Lövér* (ebből a német *Löwer*, ebből a magyar *Löver*) helytörténeti értékünk, amit a romlástól óvni kell, ugyanúgy mint műemlékeinket. – Marót János bevezetője röviden szól a fertődi Esterházy-kastély építéstörténetéről, majd leírja mai állapotát, rámutatva a helyreállítás nagy munkájára is.

Mindkét kötet fő mondanivalója természetesen a képekben van. A hasonló, szokványos képeskönyvektől eltérően Lőrinczy György is (a légifelvételeket Járay Rudolf készítette), Rác Endre is láthatóan arra törekedett, hogy a bemutatandó soproni és fertődi részleteket eddig szokatlan, új képhatást előidéző helyzetből fényképezze, felhasználva erre a fekete-fehér kontrasztjának erejét is. Számos esetben ezáltal a fényképezett részletnek egy-egy új szépsége bontakozik ki, amit csak a fényképész lencséje láttat meg velünk. A soproni kötetben ilyen például a Fabricius-ház lépcsőháza (16. kép), a Storno-ház kopogtatója (18.), a városi tanácsház árkádjai (24.), egy Szent György utcai háznak 1834-ből való zárja (38.), az Eggenberg-ház kőbe vésett címe (43.), a Templom utca esőben (67. kép: sajnos ezzel a jellegtelen felirattal: „Barokk lakóház”), a Halász köz (92. kép: ezzel a helytelen felirattal: „Átjáró a Balfi utcából”), a fertődi Esterházy-kastély parkja (121.) stb. A fertődi kötetből megemlítem például a kastély kovácsolt vaskapujának zárját (5. kép), a nyugati szárnyon lévő szökőkút szoborcsoportjának egy részletét (14.), a „Magyar csikós” szobrát a volt lovarda bejárata felett (34.), a zeneterem ablakait (40.), a kastély kéményeit (57.), a Muzsikaház bejáratát (59.) stb. Az új felvételi helyzet keresése nemegyszer azzal is jár, hogy a felvétel túlzásfolt, nem képszerű. A soproni kötetben ilyen a volt bencés templom (9.), a Gyógyszerészeti Múzeum (21.) vagy a 41. számú kép, amelynek a felirata sem helyes: „Az Orsolya tér madártávlatból”. A

fekete-fehér kontrasztja máskor meg „kormossá” teszi legalábbis a könyvben közölt képet, mint például az Ikva patak 76. számú képén (felirata helytelen, mivel a Festőköz a képen nem látszik). Emellett mindkét kötetben szép, tónusos felvételek is vannak (a soproniban pl. 33., 51. stb.); a fertődiben 29., 63. stb.), ami a változatosságra való törekvést mutatja. Sopronban azonban a képeskönyvnek nemes hagyományai vannak, egy-egy új képeskönyvvel szemben támasztott igényeink ezért magasak. Nem lett volna szabad közölni például a soproni gótikus ülőfülkékről készült rossz felvételt (54. kép). Ha a kiadó tervezett a soproni kötet után egy fertődit is (amit helyesnek tartunk), akkor a soproniban közölt hat fertődi kép helyett szívesen láttunk volna még néhány felvételt Sopron természeti szépségeiről.

Mollay Károly

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

---

287 LEVÉLSZEKRÉNY

Fábján Lajos írja: A SSz. 1971/3. és 1971/4. számában Tóth István tollából megjelent „A fertőrákosi Mithraeum” című tanulmányhoz kívánczok adalékként az idegenforgalmi hasznosításra vonatkozó újabb adat: A Nyugat-Dunántúli Intéző Bizottság, valamint a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal az 1964., 1965. és az 1966. években ismételten előterjesztéssel éltek a fertőrákosi Mithraeum idegenforgalmi hasznosítása érdekében. Ennek a kezdeményezésnek a nyomán 1966 augusztusában az Országos Műemléki Felügyelőség igazgatóhelyettese, dr. Dercsényi Dezső vezetésével bizottság tekintette meg a Mithraeumot. A helyszíni szemle megállapításairól az alábbi szövegű „Feljegyzés” készült: „A fertőrákosi Mithraeum – bár jelentékeny részben kiegészített – fontos emléke a provinciális római építészetnek, vallási kultúrának. A Mithraeum műemléki helyreállítása viszonylag egyszerű feladat. Legfontosabb része a környezet tereprendezése, mivel a barlang és környéke jelenleg az év bizonyos részeiben vízben áll. Maga az építmény, a falazat kihézagolása, javítása, nyílászárók megoldása és a padlóburkolat kialakítása útján rendbehozható. Kívánatos volna az itt talált faragványoknak, vagy másolataiknak elhelyezése a szentély eredeti hatásának érzékeltetésére. A munka praktikusán két ütemben lenne lebonyolítható. Egyik évben a barlang és környékének megtisztítása a bozót és növényzet felesleges részétől, bizonyos hitelesítő ásatás, felmérés és helyreállítási terv elkészítése (kb. két heti helyszíni munkával). Második évben kerülhetne sor a helyreállítás és tereprendezés kivitelezésére. Amennyiben a faragványokról másolatokat helyeznénk el a helyszínen, úgy ezek elkészítését is az első ütemben kell biztosítani.

Az idegenforgalommal kapcsolatos létesítmények és azok megvalósítása, a látogatás, illetve a bemutatás lehetőségeitől és módzataitól függnék. Budapest, 1966. augusztus 8. Dr. Dercsényi igazgatóhelyettes.”

Fogarassy László írja: A SSz. 1971/4. számában Kovács József László ismertette a soproni származású Kottanner Jánosné Wolfram Ilonának Mollay Károly által kiadott 1439–1440. évi emlékiratát. A kiadás megemlíti az emlékiratoknak két német és egy magyar nyelvű szépirodalmi feldolgozását is. Mollay Károly kiadásával egyidőben jelent meg az emlékiratok szlovák nyelvű szépirodalmi feldolgozása: *Ferko, Milan: Krádež svätoštefanskej koruny. Zápisky komornej* (Bratislava, 1971, 414 lap), azaz „A szentistváni korona ellopása. Egy komorna feljegyzései”.

Ödenburger Rundschau
Lokalthistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis und kurze Auszüge:

Tompos, Ernst: Wappenbriefe aus Ödenburg (mit deutschem Auszug)

Mikó, Alexander: Vorgeschichte und Folgen der Urbarialregelung unter Maria Theresia im Ödenburger Komitat II. Teil

Losonczy, Susanna: Geschichte der Laehne'schen Erziehungsanstalt und des Gymnasiums in Ödenburg (1853–1903) I. Teil

M. Zádor, Martha: Die Beziehungen Martin Schwartners zu Ödenburg

Aktuelle Fragen der Ödenburger Lokalgeschichtsforschung

Szathmári, Stefan: Die Sammlung der geographischen Namen des Raab–Ödenburger Komitates. Bericht über ein Symposium, gehalten zum Abschluss der Sammlung der geographischen Namen des Komitates (1. 12. 1971)

Mollay, Karl: Bemerkungen zu einer Quellenpublikation über die Hexenprozesse in Ungarn

Kleine Mitteilungen

Fried, Stefan: Zur Biographie von Samuel N. Apáthi Kiss (1796–1861)

Becht, Rudolf: Bemerkenswerte Jahrestage in der Geschichte des Storno-Hauses

Tirmitz, Josef: Der Ödenburger Chronist Johann Michel und seine Schule

Hárs, Josef: Thermalquellen in Kroisbach

Kulturelles Leben in Ödenburg

Gáspárdy, Alexander: Das Ödenburger Kunstleben in den Jahren 1970/1971

Kelényi, Franz: Internationales pädagogisches Seminar in Ödenburg (4–9. Okt. 1971)

Bücherschau

Fogarassy, Ladislaus: Soós, Katharina: Burgenland in der europäischen Politik (1918–1921). Budapest,

1971 (ung.)

Mollay, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne. Bearbeitet von Karl Ulbrich. Eisenstadt, 1970

Mollay, Karl: Imre, Samu: Die Mundart von Oberwart. Budapest, 1971 (ung.)

Mollay, Karl: Lőrinczy, Georg: Ödenburg. Budapest, 1971 (Bilderbuch mit Einleitung und Aufschriften in ungarischer Sprache). – Rác, Andreas: Fertőd. Budapest, 1972 (Bilderbuch mit Einleitung und Aufschriften in ungarischer Sprache über das fürstl. Esterházyische Schloss)

Briefkasten

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

¹ T(ompos) E(rnő): Címertani kiállítás. SSz. XXI, 1967, 86–8.

2 (Megjegyzés - Popup)

² Csoma J.: A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913.

3 (Megjegyzés - Popup)

³ Tompos, Ernst: Wappenbriefe in Sopron. Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft „Adler”. Wissenschaftlicher Jubiläumsband 1870–1970, 2. ábra. a továbblakban: i. m.

4 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete, Sopron, 1939, 111 említi Kövér Benedeket.

5 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet. SSz. XV, 1961, 199 (Kövér Mihály ágfalvi bíró); uő.: Sopron XIV. századi városképe vizsgálat. SSz. XVIII, 1964, 114 (Nagy Balázs soproni patricius); uő.: Többynyelvűség a középkori Sopronban. SSz. XXI, 1967, 164 (Nagy Tamás soproni városbíró, Nagy Balázs kereskedő-patricius unokája); uő.: Sopron várostörténeti kutatása. SSz. XIV, 1960, 331.

6 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Rövidítések: Áldásy = Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címertes levelei. Bp., 1904–1942; Bán = Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939; Fejérpataky = Fejérpataky László: Magyar címertes emlékek. Bp., 1902; Frank = Frank, K. K.: Standeserhebungen ... bis 1806; Házi = Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. Sopron, 1921–1943; Házi: Belváros = Házi Jenő: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. SSz. XIX, 1965, 727–41, 223–32; Heimler = Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936; Kempelen = Kempelen Béla: Magyar Nemes Családok. Bp., 1912–1937; Kneschke = Kneschke, Heinrich: Allg. Deutsches Adelslexikon. Leipzig, 1859–1870; Krassler = Krassler, Josef: Steirischer Wappenschlüssel. Graz, 1968; Nagy = Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel. Pest, 1857–1868; Radocsay: Gótikus = Radocsay Dénes: Gótikus magyar címereslevelek. Művészettörténeti Értesítő VI, 1957; Radocsay: Renaissance Letters = Radocsay, Dénes: Renaissance Letters Patent Armorial Bearings in Hungary. Acta Historiae Artium XI, fasc. 3–4; Siebm. = Siebmacher, J.: Grosses und allgemeines Wappenbuch. Teil IV/15: Der Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893; Soós = Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek. Sopron, 1940.

7 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁸ Vörös Károly: Az 1765–66-iki dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés. Vö. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790, Bp., 1952, 365.

8 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁹ OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. d. No. 15.

9 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁰ I. körzet: Lajtaszék, Lorettom, Lajtapordány, Vimpác, Szarvkő, Neufeld, Büdöskút, Szárazvám, Nagyöflány, Kishöflány, Szentgyörgy, Fehéregyháza, Sérc, Feketeváros, Széleskút, Illmicz. Összeíró: *Dugovics*. – II. körzet: Rákos, Meggyes, Oka, Oszlop, Szentmargita, Darázsfalu, Vulkapordány, Völgyfalu, Pecsényéd, Lajtaszentmiklós, Rétfalu, Siklósd, Tormafalu, Félszerfalva, Anthau, Zárány, Siegendorf, Kelénpatak. Összeíró: *Stefanics*. – III. körzet: Fraknó, Nagymarton, Borbolya, Petőfalva, Zemenye, Selegd, Draszburg, Kertes, Somfalva, Bánfalva, Ágfalva, Lépesfalva, Fraknónádasd, Márcz. Összeírók: *Bolla, Bácsmegyei*. – IV. körzet: Csáva, Nyuithall, Kukerics, Szent Márton, Veperd, Csuredorf, Mészverem, Sigráben, Felső Péterfalva, Kabold, Lindgráben, Neudorf, Landzsér, Derecske, Császárfalu, Weingraben, Alsó- és Felsőromóc. Összeírók: *Nagy Ignác, Czompó*. – V. körzet: Bleigraben, Klastrom, Felső- és Alsólászló, Kethely, Kőhalom, Hochstrass, Karl, Bánnya, Dérföld, Felső Pulya, Közép Pulya, Alsó Pulya, Perván, Udvard, Micske, Fraknó, Németsidány, Peresznye. Összeírók: *Ölbey, Illésy*. – VI. körzet: Harka, Keresztúr, Küllő, Alsó Péterfalva, Haschendorf, Nyék, Haracson, Ritzing, Lakendorf, Look, Nagy Barom, Ligvánd, Kis Barom, Gyiróth. Összeírók: *Nagy Pál, Lukenics*. – VII. körzet: Locsmánd, Zsira, Gyülevíz, Salamonfa, Gyalóka, Felső- és Alsószakony, Csepreg, Felső-, Közép-, Alsóbük, Bő, Damonya, Lócs, Berény, Egyházásfalva, Dasztifalu, Gógánfa, Und, Horpács, Lédec, Völcsej. Összeíró: *Kaidocsy*. – VIII. körzet: Balf, Kópháza, Boz, Hidegség, Homok, Hegykő, Széplak, Sarród, Süttör, Szentmiklós, Szerdahely, Petőháza, Endréd, Szergény, Agyagos, Himod, Hövej, Csapod, Pusztacsalád. Összeíró: *Nagy Sándor*. – IX. körzet: Nagycenk, Kiscenk, Szécsén, Pinye, Muzsaj, Rőjtök, Ebergőcz, Lózs, Peresztég, Kövesd, Lövvő, Nemeskér, Ujkér, Felső- és Alsószopor, Hetye, Simaháza, Nagy- és Kisság, Sajtoskál. Összeíró: *Vizkelety*. – X. körzet: Mesterháza, Pórládony, Berekallya-Tompaháza, Nemesládony, Csér, Nagygeresd, Kisgeresd, Jánosfa, Iván, Csáford, Szemere. Összeíró: *Sághy*. – XI. körzet: Dénesfa, Círák, Gyoró, Mihályi, Kisfalud, Babot, Garta, Vitnyéd, Kapuvár, Osló, Veszvény, Szárföld, Tamási, Bogyoszló, Potyond, Németi, Keresztur, Vadosfa, Beled, Városfalva, Kecöl, Edve, Vica, Szilsárkány, Alsó- és Felsőpásztori, Csanak, Kistata, Szil, Sebes, Vág, Páli, Zsebeháza. Összeíró: *Palkovics*. – XII. körzet: Jobaháza, Farád, Csorna, Acsalag, Bősárkány, Maglócza, Barbacs, Dőr, Bágyog, Szovát, Bodonhely, Pordány, Egyed, Árpás, Sobor, Szentandrás, Szany, Összeíró: *Hannibál*.

10 (Megjegyzés - Popup)

⁶¹ OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. L. Urb. ad No 6.

11 (Megjegyzés - Popup)

⁶² „Urbarialem et contractualem Statum dignoscere et qui praeplacuerit, eum eligere possint. OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. g. Urb. ad No 1.

12 (Megjegyzés - Popup)

⁶³ Vörös i. h. (1952) 365.

13 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁴ OL. P. 623. II. k. 23.–4. B.

14 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁵ OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. d. No. 13.

15 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁶ Eckhart i. m. (1956) 93.

16 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁷ Az úrbéres birtokviszonyok ... 217.

17 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁸ Bannya, Derecske, Klastrom, Micske, Peresznye, Kethely, Felső- és Alsólászló, Alsópulya, Hochstrass.

18 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁹ Borbolya, Széplak, Hegykő, Tótkeresztur, Lackensdorf, Udvard, Répcefő, Neudorf, Lindgraben, Savanyúkút, Selegd.

19 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁰ Fraknó, Rohrbach, Nagycenk, Alsórámócz, Dörffl, Weinberg, Horvátzsidány, Karl, Felsórámócz, Kabold.

20 (Megjegyzés - Popup)

⁷¹ Oka, Vulkapordány, Doborján, Kiscenk, Bodonhely, Acsalag, Süttör, Szilsárkány, Bő, Illmitz, Schwabenhorst, Ligvánd, Keresztény, Röjtök, Petőháza, Muzsaj, Pinnye, Szécsény, Gógánfa, Káptalanvis, Felső-, Közép- és Alsóbük, Ság, Csórónfalva, Hassendorf, Csáva, Kóhalom, Somfalva, Csáford, Bősárkány, Barbacs.

21 (Megjegyzés - Popup)

⁷² Kis- és Nagyhöflány, Sérc, Büdöskút, Lózs, Középpulya.

22 (Megjegyzés - Popup)

⁷³ Jenny i. m. 71.

23 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁴ OL. P. 623. II. k. 19. sz-I. cs. 9. sz.

24 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁵ OL. P. 623. II. k. 23. sz.–14. B.

25 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁶ Győr-Sopron megyei 2. sz. lvt. (Sopron). Acta Urbarialia 120.

26 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁷ „per quem a singula Domo plurimum florenorum census, et a singulis eandem inhabitantibus 18. Dierum Robotta Composita sit.” OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 3.

27 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁸ OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 27.

28 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁹ OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 13.

29 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁰ OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 15.

30 (Megjegyzés - Popup)

⁸¹ OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 13.

31 (Megjegyzés - Popup)

⁸² „in statu praecidaneo semet relinqui humillime supplicant.”

32 (Megjegyzés - Popup)

⁸³ „Quapropter etiam Dilectioni, et fidelitatibus Vestris hisce committendum esse duximus.”

33 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁴ OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 9.

34 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁵ Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek. Sopron 1941, 192.

35 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁶ OL. P. 137. Fasc. g. Urb. ad No. 1.

36 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁷ OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 27.

37 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁸ OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. g. Urb. ad No. 1.

38 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁹ OL. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 14.

39 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁰ OL. P. 150. Csomó 1160. N. 21.

40 (Megjegyzés - Popup)

⁹¹ Soós i. m. 157.

41 (Megjegyzés - Popup)

⁹² OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 2.

42 (Megjegyzés - Popup)

⁹³ OL. P. 152. Csomó 1298. 1769. No. 59.

43 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁴ OL. P. 623. Csomó 114. H. No. 18.

44 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁵ Magyarország története ... 551.

45 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁶ OL. P. 623. II. k.–I. cs. 11. C.

46 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁷ OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. g. Urb. ad No 1.

47 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁸ OL. P. 623. II. k. 20.–I. cs. 17. B.

48 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁹ OL. P. 150. Csomó 1153. 1771. No 57.

49 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁰ OL. P. 150. Csomó 1155. 1775. No 1.

50 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰¹ Mikó Sándor: A lozsi parasztság a XVIII. században. SSz. 1966, 257.

51 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰² Takács Lajos: A jobbágyrendszer megerősödése és a dohánytermesztés hanyatlása Kapuvár környékén.

SSz. 1960, 55.

52 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰³ OL. P. 150. Csomó 1159. 1783. No 27.

53 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁴ OL. P. 623. II. k. 18. sz.–II. cs. 12. E

54 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁵ OL. P. 623. X. k. 2. cs. 2.

55 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁶ Farkas Sándor i. m. 274.

56 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁷ OL. P. 150. Csomó 1160, 1786. No 21.

57 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁸ OL. P. 150. Csomó 1157. 1778. No 9.

58 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁹ OL. P. 153. Csomó 1298. 1770. No 2.

59 (Megjegyzés - Popup)

¹¹⁰ Soós: Az úrbéri birtokrendezések ... 66.

60 (Megjegyzés - Popup)

¹¹¹ OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 30. C.

61 (Megjegyzés - Popup)

¹¹² OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 10. C.

62 (Megjegyzés - Popup)

¹¹³ OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 3. C.

63 (Megjegyzés - Popup)

¹¹⁴ OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 19. C.

64 (Megjegyzés - Popup)

¹¹⁵ OL. P. 623. II. k. 20. sz.–I. cs. 17. B.

65 (Megjegyzés - Popup)

¹¹⁶ Soós Imre: Ősi sopronmegyei ... 37.

66 (Megjegyzés - Popup)

¹¹⁷ B. Szabó László i. m. 459.

67 (Megjegyzés - Popup)

¹¹⁸ OL. P. 623. Csomó 114. H. No 39.

68 (Megjegyzés - Popup)

¹¹⁹ Mikó Sándor: „... ha továbbra is így Sanyargattatunk még itt is Francia Ország Lészen.” SSZ. 1970, 270–272.

69 (Megjegyzés - Popup)

¹²⁰ OL. P. 623. II. k. 26.–I. cs. 30. C.

70 (Megjegyzés - Popup)

¹ Thirring Gusztáv: Sopron népességének fejlődése és összetétele. Bp., 1931, 32; Pallas Nagy Lexikona XV, 91.

71 (Megjegyzés - Popup)

² Hammerl Lajos: Soproni magánintézetek a XIX. században. SSz. 1966, 143–44.

72 (Megjegyzés - Popup)

³ Hammerl i. m. 144–50.

73 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Lähne, Friedrich: Lähne's Erziehungsschule in Oedenburg für Zöglinge im Alter von 6 bis 16 Jahren. Nach zwanzigjährigem Bestehen der Anstalt für Eltern und Lehrer beschrieben von ihrem Gründer und Direktor, Oedenburg, 1874, 5.

74 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Lähne i. m. 3–6; Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1891–1913, VII, 934–35.

75 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Payr Sándor: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907, 37.

76 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Payr Sándor i. m. 37.

77 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Lähne i. m. 6.

78 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Lähne i. m. 7.

79 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Programm zur Prüfung in Friedrich Lähne's k. k. concessionirter evangelischer Knaben – Lehr und Erziehungsanstalt in Oedenburg am 27. u. 28. Juli 1860.

80 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Lähne, i. m. 12–14.

81 (Megjegyzés - Popup)

¹² Értesítő az 1909–10-es tanévről.

82 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Lähne i. m. 14.

83 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Tudósítás a Laehne féle intézetről az 1872. évről. Országos Evangélikus Levéltár, dunántúli egyházkerület levéltára. 1872-ik évi közgyűlési iratok, 40. szám.

84 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Felügyelői jelentés a Laehne Frigyes tan- és nevelő intézet 1870/71-dk iskolai évről. Orsz. Ev. Lt. 44. sz.

85 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ Programm zur Prüfung . . . 1860, 11–12, 28.

86 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Prüfungsprogramm zum Jahresschluss. 1869/70. 25–26, 33.

87 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ Felügyelői jelentés az 1874/75-ös tanévről. Orsz. Ev. Lt. 62. sz.

88 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Értesítők folyamatosan, 1903-ig.

89 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ Értesítő az 1902/3-as tanévről, 49.

90 (Megjegyzés - Popup)

²¹ Felügyelői jelentés az 1874/75-ös tanévről. Orsz. Ev. Lt. 62. sz.

91 (Megjegyzés - Popup)

²² E jelentések 1879-ig követhetők nyomon az Orsz. Ev. Lt-ban. Ettől kezdve a győri tankerületi főigazgató gyakorolta a felügyeletet.

92 (Megjegyzés - Popup)

²³ Tudósítás a Laehne féle intézetről az 1872-dik évről (Petrik János Jakab mint intézeti felügyelő). Orsz. Ev. Lt. 40. sz.

93 (Megjegyzés - Popup)

²⁴ Tudósítás a Laehne féle intézetről az 1873/74-dik évről (Petrik J. J.). Orsz. Ev. Lt. 41. sz.

94 (Megjegyzés - Popup)

²⁵ Kolbenheyer Mór jelentése az 1878-as évről. Orsz. Ev. Lt. XIII. sz. melléklet az Oskolai nagybizottmány 1878. jún. 26-i gyűlése jegyzőkönyvéhez. 878/38. sz.

95 (Megjegyzés - Popup)

²⁶ Lähne i. m. 32.

96 (Megjegyzés - Popup)

²⁷ Freytag Victor jelentése a Laehne féle intézetről az 1876-dik évről. Orsz. Ev. Lt. 20. sz.

97 (Megjegyzés - Popup)

²⁸ A soproni Lähne féle nyilvános tan- és nevelő intézetnek értesítője az 1875/76-diki tanévről.

98 (Megjegyzés - Popup)

²⁹ A leiratok eredetiben olvashatók az Orsz. Ev. Lt-ban Trefort aláírásával.

99 (Megjegyzés - Popup)

³⁰ Értesítő az 1885/86-os tanévről, 3.

100 (Megjegyzés - Popup)

³¹ Értesítő az 1894/95-ös tanévről, 24.

101 (Megjegyzés - Popup)

³² Értesítő az 1896/97-es tanévről, 3, 4.

102 (Megjegyzés - Popup)

³³ Értesítő az 1905/6-os tanévről, 43.

103 (Megjegyzés - Popup)

³⁴ Lähne i. m. 9–11.

104 (Megjegyzés - Popup)

³⁵ Értesítők 1876–79.

105 (Megjegyzés - Popup)

³⁶ Lähne i. m. 8.

106 (Megjegyzés - Popup)

³⁷ Petrik J. J. jelentése az 1874/75-ös tanévről. Orsz. Ev. Lt. 62. sz.

107 (Megjegyzés - Popup)

³⁸ Fehér Sámuel felügyelői jelentése. XIV. sz. melléklet az Oskolai nagybizottmány 1878. jún. 26-i gyűlése jegyzőkönyvéhez. Orsz. Ev. Lt. 878. 38. sz.

108 (Megjegyzés - Popup)

³⁹ Lähne, Friedrich: i. m. 9.

109 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁰ Fináczy Ernő: A magyarországi középiskolák multja és jelene. Bp., 1896, 81.

110 (Megjegyzés - Popup)

⁴¹ Értesítő az 1875/76-os tanévről, 4.

111 (Megjegyzés - Popup)

⁴² Petrik J. J. jelentése az 1876-os évről. Orsz. Ev. Lt. 20. sz.

112 (Megjegyzés - Popup)

⁴³ Értesítő az 1876/77-es tanévről, 29.

113 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁴ Értesítő az 1890/91-es tanévről, 47–48.

114 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁵ Értesítő az 1888/89-es tanévről, 24–36.

115 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁶ Értesítő az 1890/91-es tanévről, 48.

116 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁷ Fináczy i. m. 143.

117 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁸ Értesítő az 1892/93-as tanévről, 5–8.

118 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁹ Értesítő az 1893/94-es tanévről, 6–7, 31–32.

119 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁰ Értesítő az 1895/96-os tanévről, 7.

120 (Megjegyzés - Popup)

⁵¹ Értesítők 1892–1903-ig.

121 (Megjegyzés - Popup)

⁵² Értesítő az 1888/89-es tanévről, 4–16.

122 (Megjegyzés - Popup)

¹ Hamar Gyula: Régi soproni tudósok. SSz. 1943, 255.

123 (Megjegyzés - Popup)

² Hamar i. m. 255: Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917, V–VI. – Gamauf fáradhatatlanul másolta, illetve másoltatta a soproni vonatkozású okmányokat. A monumentális kéziratgyűjtemény egy-egy része a soproni líceum levéltárában, az evangélikus egyházközség levéltárában, Budapesten az Országos Széchényi Könyvtár és az Akadémia kéziratárában, valamint az Ev. Egyetemes Levéltárban található.

124 (Megjegyzés - Popup)

³ A soproni ev. egyházközség levéltárában található 12. kötet címe: „Merkwürdigkeiten von Oedenburg. 12. Band”, a belső címlap szerint: „Denkwürdige Begebenheiten der Stadt Oedenburg. Mit vorzüglicher Rücksicht auf die Evangelischen Kirchen- und Schulangelegenheiten. Gesammelt von Gottlieb Gamauf, Evang. Pred. in Oedenburg. Zwölfter Theil. Enthaltend Miscellen V.”

125 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Lukcsics Pál: Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége. Veszprém, 1914, 7.

126 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Tudományos Gyűjtemény 1823, 120; Vért András: Schwartner Márton. Statisztikai Szemle IV, 1952, 487–493; Márki Hugó: Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján. Bp. 1905, 32; Zoltán József: Schwartner Márton (1759–1823). Könyvtáros IX, 1959, 428–430; Lukcsics Pál i. m. 9. – A Berzsényi Gimnáziumból, az egykori líceumból pontos adatok nem szerezhetők be, mivel abban az időben a tanulók névsorát még nem regisztrálták. Legfeljebb az ösztöndíjas tanulók nevét jegyezték fel a konventjegyzőkönyvek.

127 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Vö. Horváth István Mindennapja. Irodalomtörténeti Közlemények 1913; Horváth István (1784–1846) történész és délibábs nyelvész Pesten, tanítványa volt Schwartnernek, később a nyelvművelés hatására egyre nemzetibbé váló légkörben szenvedélyesen megtámadta. Erről a vitáról: Pándi Pál (szerk.): A magyar irodalom története 1772–1849. Bp., 1965, Lukcsics i. m. 95–97; Dümmerth Dezső: Schwartner Márton és a nyelvi gondolat. Irodalomtörténet XLV, 1957, 215–223.

128 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Vö. Kis János superindentens emlékezései életéből maga által feljegyezve. Bp., 1890, 363; Muszka Erzsébet: A történelmi segédtudományok oktatása a reformkorban. Magyar Könyvszemle 87, 1971, 12–23.

129 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Pest, 1790, 1802², 342 p.; 1821-ben jelent meg a Perger János által magyarra lefordított és erősen átdolgozott kiadása.

130 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Vö. Muszka i. m. 14.

131 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Vö. Lukcsics i. m. 35, továbbá eredeti mű előszavát.

132 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Vö. Muszka i. m. 14.

133 (Megjegyzés - Popup)

¹² Magyarul: Magyarország statisztikája. Pest, 1798, 1809–11², 1815³. 1810-ben franciául is megjelent. A magyarországi megjelenést a cenzúra késleltette két évig. Lásd még: Thirring Gusztáv: Sopron in der Geschichte der ungarischen Statistik. Oedenburger Zeitung 70, 1937, 292. sz.

134 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Vö. Márki i. m. 35.

135 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Vö. Payr Sándor: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907, 27; Müllner Mátyás: A soproni evangélikus főtanoda története. Sopron, 1857, 99.

136 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Vö. Müllner i. m. 100.

137 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ Protokoll des Evangelischen Kirchen – Convents in der Königlichen Freystadt Oedenburg. Vom Jahr 1739 an bis auf die gegenwertige Zeit. Abgeschrieben zu eigenem Gebrauch für Gottlieb Gamauf, Prediger in Oedenburg. III. Bd. Enthaltend die Jahre von 1785–1792, 47–49. lapok: ..... ne orbatae Scholae Nostrae, necessaria Docentium Provisione destituantur, cum Auctione Salarium Scholarum Rectoris Dominum Jonathan Wietoris a multis ab hinc annis officio Con-Rectoris defungentem, adeoque de scholis nostris bene meritum pro Rectore denominavimus. In locum vero huius pro Con-Rectore Dominum Clarissimum Schwartzner Késmarkino, eaque cum auctione Salarium evocavimus, uterque vero horum, ille quidem prout Officium Rectoris eidem delatum est, assumpsit, idque actu gerit, ita alter quoque scriptis eatenus Nobis Litteris semet iam effective resolvit, proxime delatum sibi munus amplexurus. Duplicibus proinde iam Professoribus cum auctione utriusque Salarioribus provisi, Scholas quoque Nostras reflexe ad modernum Statum, providendas speravimus ...” Wietoris Jonathánra vö. Németh Sámuel SSz. 1942, 300.

138 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Bogsch Jakab 1796–1808 között soproni lelkész, majd esperes. 1808-ban váratlanul lemondott lelkészi hivataláról, de még másfél évig esperes maradt.

139 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ „Clarissime, ac Doctissime Domine, Nobis singulariter Colendissime! Claritate Vera, testantibus Litteris suis Responsoriis, de Dato 17. Apr, a. c. admodum Reverendo Domino Bogsch exaratis Nobiscumque hodierna sub Sessione Conventuali communicatis Secundarii Professoris stationem in Gymnasio Nostro acceptare velle, semet declarante. Eandem Claritatem Vestram, etiam qua Falem, unanimi Voto elegimus et evocare constituimus etiam praesentium per Vigorem Claritatem Vestram evocamus, atque rogamus, quo Adventum suum, quo citius fieri potest modo, admaturare dignetur, spe firma freti, Claritatem Vestram hancce Vocationem Nostram, et serena fronte acceptaturam et Exspectionis Iuventutis Nostrae omni ex parte satisfacturam esse. Salarium Secundarii Professoris Nostri sub hodierno Conventus Nostri consensu ex Cassa Ecclesiastae, in 320 florenis determinatum est; dein ex Legato Igbenakiano, (sic!) donec fons ut in dispositione sua habet, ex Gratia Caesareo – Regia Universales in Regno scholae introduci contingat annue 30 floreni; in simul itaque incluso Quartario (Quod apud nos nulli dari potest) 350 floreni et praeterea ex annua Procreatione in Vino Urna 5 salvis aliis huicce Muneri, adhaerentibus Occidentis. Quisprompta officiorum nostrorum testificatione manemus ... tiae Claritatis Vestrae Sopronii 3 tia Mai 1786. addictissimi N. N. Inspector et Assessores Senatus Sanctionis Ecclesiae Soproniensis.”

140 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Vö. Kis i. m. 55; Házi Jenő – Augusztinovicz Elemér: Sopron a régi magyar irodalomban. Bp., 1937,

50–53, 111–113; Schwartner soproni működésének nagy jelentőséget tulajdonít Mária Vyvjalová is Juraj Palkovic Bratislava, 1968. c. könyvében. Palkovic is tanítványa volt Schwartnernek. Lásd még: Vyvjalová: K spoločnym inspiracnym zdrojom Juraj Palkovica a Jánosa Kisa v Jene. Historické Stúdie XV, 1971, 37–60.

141 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ Vö. Kis i. m. 55–56.

142 (Megjegyzés - Popup)

²¹ Müllner i. m. 99: Tudósítvány a Dunántúli Ág. hitv. Evang. Egyházkerület soproni főtanodájáról az 1853/54. tanévben. Sopron é.n.; Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp., 1900, 78; Kis i. m.64; Németh Zoltán: Kis János szerepe kora irodalmi életében. Győr, 1941, 7.

143 (Megjegyzés - Popup)

²² Vö. Kis i. m. 94; Németh Sámuel: A soproni liceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz. IX. 1955. 99–117.

144 (Megjegyzés - Popup)

²³ Ode, an Herrn, Herrn Martin Schwartner Professor am Evangelischen Gymnasium zu Oedenburg, im Namen seiner saemmtlichen Zuhörer gesungen von Joh. Ludwig Schedius, den 11. Wintermonat, 1787. In Druck gegeben, durch Gottfried Quirsfeld, Paul Tóth, Georg Fejes, Sigmund Vidos, Josef Gamauf, Franz Roth.

145 (Megjegyzés - Popup)

²⁴ Vö. Idézett konvent jegyzőkönyv 96: „Gymnasy Nostri Professore Domino Martino Schwartner, praeter omnem expectationem nostrum Pestinum ad Universitatem Caesareo Regiam promotio existente ...”

146 (Megjegyzés - Popup)

²⁵ Vö. Kis i. m. 65.

147 (Megjegyzés - Popup)

²⁶ Elegie am Tage des Abschieds unsers verehrungswürdigsten Lehrers, des Herrn, Herrn Martin Schwartner, an welchem Er an die hohe Schule zu Pest als ordentlicher Professor der Diplomatik abgieng, im Namen seiner sämtlichen ehemaligen Zuhörer gesungen von Joh. Ásbóth, in Oedenburg, den 7ten März, 1788. In Druck gegeben durch Ludwig Schedius, Thomas Gerhardt, Paul Goemoery, Mathias Kundt, Alexander Tóth, Samuel Gamauf, Stephan Hrabovszky, Karl Wietoris, Gottlieb Bergmann, Sigmund Vidos, Daniel Ottlyk, Paul Káldy.

148 (Megjegyzés - Popup)

²⁷ Deutsche Reichsgeschichte. Vorgetragen von Herr Professor Martini Schwartner. A mű a soproni Berzsenyi Gimnázium könyvtárában található.

149 (Megjegyzés - Popup)

²⁸ Vö. Kis i. m. 117.

150 (Megjegyzés - Popup)

²⁹ Vö. Kis i. m. 134.

151 (Megjegyzés - Popup)

³⁰ Vö. Kis i. m. 156, 160.

152 (Megjegyzés - Popup)

³¹ Vö. Lukcsics i. m. 93; Dümmerth Dezső: Göttinga és a magyar szellemi élet. Bp., 1962. 14–17. – Papp Ivánné szíves közlése szerint az Országos Levéltárban van egy feldolgozatlan iratcsomó, amely Evangelisches Lesekabinett címen található, amelyből – bár a mutatóban nincs említés róla – Schwartnernak ebben az olvasókabinetben kifejtett munkásságáról is tudomást szerezhethetünk. A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában G. 607. jelzet alatt található Gaudy Lászlónak Molnár Jánosról írott munkája, aki a mai Győr-Sopron megye szülötte, a magyar nyelvű tudományos irodalom művelője volt, s akinek irodalmi tevékenységére Schwartner is hatással volt.

153 (Megjegyzés - Popup)

³² Vö. Lukcsics i. m. 116–134: Schwartner Romy Karoly Györgyhöz intézett második levelében írja: „Eine Geschichte der uralten K(öniglichen) F(reistadt) Stadt Oedenburg ist sehr wünschenswert, wäre ich an Ihrer Stelle, ich würde dieselbe mit grosser Vorliebe ausarbeiten, und hoffentlich mit einem guten Erfolg.”

154 (Megjegyzés - Popup)

³³ Vö. Fried István cikkeit Romy soproni éveiről és soproni vonatkozású gyűjteményéről. SSz. 1963, 69–74, 282–284.

155 (Megjegyzés - Popup)

³⁴ Vö. Lukcsics i. m. 135–154.

156 (Megjegyzés - Popup)

³⁵ Vö. Lukcsics i. m. 135–136, 153–154, 149, 137–142, 149–153.

157 (Megjegyzés - Popup)

³⁶ Einführungsrede bei dem Amtsantritte des Hochehrwürdigen Herrn Emmerich Schwartner, erwählten und berufenen Predigers der evangelischen Gemeinde in der Königlichen Freistadt Oedenburg, am 6. Juni 1841. gehalten von Johann Kis. Pressburg, 1841.

158 (Megjegyzés - Popup)

³⁷ Hiller István: Egyetemünk és Sopron városa. Vö. Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián. Sopron,

1919–1969. 28.

159 (Megjegyzés - Popup)

³⁸ Vö. Lukcsics i. m. 136, 143.

160 (Megjegyzés - Popup)

³⁹ Sopronban 1 font 60 négyzetöglől volt. Vö. Thirring Gusztáv: A soproni Thirring nemzetség 300 éves múltja. Sopron, 1934, 8.

161 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁰ Vö. Süle Sándor: A keszthelyi Georgikon 1797–1848. Bp., 1967, 235.

162 (Megjegyzés - Popup)

⁴¹ Vö. Lukcsics i. m. 158–159.

163 (Megjegyzés - Popup)

¹ Vö. Magyar Nyelvőr LXXXVIII, 313–4; Magyar Nyelv LX, 273–7.

164 (Megjegyzés - Popup)

² Magyar Nyelvőr XCV, 454–7.

165 (Megjegyzés - Popup)

³ Magyar Nyelv LXIV, 111.

166 (Megjegyzés - Popup)

⁴ A helynévgyűjteményt ismertető és értékelő recenziók bibliográfiáját lásd Magyar Nyelv LXIV, 110–1.

167 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Vö. többek között a következő ismertetéseket: V. Smilauer: Zpravodaj Mistopisné Komise CSAV VI, 69, 221–4; T. Itkonen: Finnisch-Ugrische Forschungen 1966/67, 399–402; H. Protze: Namenkundliche Informationen Nr. 17 (29–30. Oktober 1970).

168 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Magyar Nyelvőr XCII, 90–102.

169 (Megjegyzés - Popup)

¹ Sopron sz. kir. város monographiája. Sopron, 1890, I, 160.

170 (Megjegyzés - Popup)

² Vö. Mollay: SSz. 1967, 338.

171 (Megjegyzés - Popup)

³ 1495–1524-ig szerepel (SoprOkl. II/5, 43, 208, 303, 335, 390).

172 (Megjegyzés - Popup)

⁴ A „tejvarázslat”-ban Luther Márton (1483–1546) is hitt, pedig a teológia doktora és a wittenbergi egyetem tanára volt. Vö. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin und Leipzig, 1927–1942, VI, 296 (*Milchhexe* címszó).

173 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Vö. Kertész Manó: Küldött farkas. Magyar Nyelv 1912, 434–5; Török Gábor: Történeti adatok a küldött farkas mondájához. Néprajzi Közlemények 1959, 278.

174 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Handwb. d. dt. Aberglaubens IX, 794; Kluge-Mitzka: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin, 1967²⁰ (*Werwolf* címszó).

175 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Geschichte der deutschen Literatur. Berlin, Volk und Wissen Verlag 1960, 388–392; Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig. Bp., 1964.

176 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Az 1451–1549-ig kimutatható könyvekre vö. Mollay: SSz. 1968, 49–56.

177 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Volksmedizinisches aus St. Margarethen im 16. Jahrhundert. Burgenländische Heimatblätter 1963, 91–93.

178 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Vö. például Merényi Oszkár: SSz. 1971, 236.

179 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Széll Farkas: Körömszakadtáig tagad. Magyar Nyelv 1909, 175.

180 (Megjegyzés - Popup)

¹² Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1967–1970, eddig 2 kötet.

181 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Lieberwirth, Rolf: Die Aufnahme der Folter in das mittelalterlich-deutsche Strafrecht. Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin–Luther–Universität Halle–Wittenberg. Gesellschafts–Sprachwiss. Reihe VI (1957), 891–898,

182 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ A Schram-féle kiadvány helynévmutatójából hiányzik például Darázsfalu (ma: Trausdorf), az ausztriai Fürstenfeld (régi magyar nevén: Fölöstöm II, 37). A második kötet 288–290. lapjain szereplő Peresztegh nem a Vas megyei Hosszúpereszteggel, hanem a Sopron vármegyei Pereszteggel azonos. A helynévmutatóba érdemes lett volna felvenni a helynevek változatait is (pl. Ebergöc Börgöcz változatát).

183 (Megjegyzés - Popup)

¹ Nevét N. Apáthi. Nagy-Apáthi és Nemes-Apáthi alakban egyaránt írta. Ezúttal a leggyakrabban használt névformával élünk.

184 (Megjegyzés - Popup)

² Oltványi Ambrus: Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Bp., 1969, 283, 271.

185 (Megjegyzés - Popup)

³ Szűcsi József: Bajza József levelei Kiss Sámuehez. Irodalomtörténeti Közlemények 1931, 195.

186 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Evangélikus Országos Levéltár: Dunántúli Evangélikus Egyházkerület Lelkészavatási anyakönyv 1786–1905, 178.

187 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Tudományos Gyűjtemény 1823, X, 53–67.

188 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.

189 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Handbuch der ungrischen Poesie. Pesth und Wien I–II. 1827–1828.

190 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Pukánszky Béla (Herder hazánkban, Bp., 1918, 33) Hagedorn: Abhandlung von den Liedern der alten Griechen c. műve hatását érzi Kiss dolgozatán.

191 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Á Népdalokról, Tud. Gyűjt. 1828, XI, 93–103.

192 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Pukánszky i. m. ír Kölcsey és Herder viszonyáról. Ugyanerről: Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927, 123–125. Kiss értekezése szerint „nemigen mond újat Kölcsey után”, érdemét abban látja, hogy „némely dolgot azonban elég pregnánsan élére állít.” (125.)

193 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Sopronmegyei tájszavak. Tud. Gyűjt. 1840, X, 19–39.

194 (Megjegyzés - Popup)

¹² Ismerjük Kiss Sámuel egy levelét Toldy Ferenchez, 1827. november 2-ről. Erre a levélre válaszol tulajdonképpen Toldy. Kiss levelének lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára: M. irod. lev. 4-r. 78. sz. Vö.: a 2. sz. jegyzetben i. m.

195 (Megjegyzés - Popup)

¹³ A 2. sz. jegyzetben i. m.

196 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Trshtyenzsky Gyula: Halálozás. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1861, 1570–1571. hasáb.

197 (Megjegyzés - Popup)

¹ GySmL. 2. (Sopron város): Fondszám: XV/3. – A krónika címe: „Sammlungen von merkwürdigen Ereignissen, in- und um Oedenburgs Gegenden vom Jahr 1526. Zusammen getragen aus mehrern glaubwürdigen alten Schriften und Büchern durch mich, Johann Michel, der Zeit Meszner in der Sct. Michaels Stadtfarrkirchen in Oedenburg. Anfangen Anno 1842. und fortgesetzt.” A krónika 1–18-ig és 1–977-ig számozott és írott oldalt tartalmaz. Két kéz írása: Michel Jánosé, nagyobb részben azonban Anna nevű leányáé, férjzett Szily Ferencnéé. Vö. GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. XXV. Num. 10.698/d. sz. kérvény írásának vonalvezetését a krónikáéval! A munka üteme meglehetősen gyors volt, 1842. március 30-án ugyanis már az 533. oldalig jutottak. A leírt események elsősorban valóban Sopron városát és környékét érintik, de igen sok feljegyzés foglalkozik az egész Habsburg-birodalmat ért, sőt ennek határain túl megtörtént eseményekkel is: 1588-ban a spanyol armádia pusztulása (13.); marhavész Európában (594–595.); 1846. évi pápaválasztás (766.); milánói felkelés 1853-ban (932–933.); hamburgi tüzvéz 1842. V. 5-én (711.) stb. Az adatok terjedelme, az élmények eleven emlékének hatása alatt ugrásszerűen bővül Michel Sopronban történt letelepedését, 1808-at követően. Méginkább 1842. után, amikor a személyes értesülések, tapasztalatok közvetlenül befolyásolták a krónika írását: 1526–1808. között átlagosan 1,6 oldal jut egy esztendőre, 1809–1842. között 7,1 oldal és az 1843–1857. közötti években 19,2 oldal. Ez a tagolódás megadja egyúttal a krónika viszonylagos helytörténeti forrásértékének mérlegeléséhez is a mércét. Michel János magániskolájával röviden Verbényi László is foglalkozott: Plébániai jellegű iskola Sopronban a 19. században (Michel János magániskolája). SSz. 1942, 196–199.

198 (Megjegyzés - Popup)

² GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. I. Num. 380; Fasc. XVI. Nuan. 702; Soproni Szt. Mihályról és Szt. Lélekről nevezett városplébánia: Házassági anyakönyv VI. köt. 113.

199 (Megjegyzés - Popup)

³ Krónika 420; GySmL. 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853.

200 (Megjegyzés - Popup)

⁴ GySmL. 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853.

201 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Lehner Mihály: A soproni róm. kath. belvárosi elemi fiúiskola és a Szent Mihályról címzett róm. kath. elemi fiú- és leányiskola története. Vö. Rohn Nándor (szerk.): A soproni róm. kath. belvárosi elemi fiúiskola és a Szent Mihályról címzett róm. kath. el. fiú- és leányiskola értesítője az 1895/96. tanévről. Sopron, 1896, 5.

202 (Megjegyzés - Popup)

⁶ GySmL. 2. (Sopron város): A Szt. Mihály-templom énekkara részére Szt. György és Szt. Mihály napokon kifizetett összegek feljegyzési könyve (1728–1805.). Ez a könyv nyújtott lehetőséget az érintett személyek által viselt tisztségeknek és az ezekben eltöltött időnek megállapításához.

203 (Megjegyzés - Popup)

⁷ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. XXV, Num. 10.698/h.

204 (Megjegyzés - Popup)

⁸ GySmL. 2. (Sopron város): Raths Protocoll Anni 1749, 52; Rath und Gemein Protocoll pro Anno 1769, 16–17.

205 (Megjegyzés - Popup)

⁹ GySmL. 2. (Sopron város): Protocolli Senatorii .... de Anno 1795. Tom. I, 673–674.

206 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ GySmL. 2. (Sopron város): Protocollum Senatorium Anni 1805. Tom. II, 640–641,

207 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ GySmL. 2. (Sopron város): Protocollum Senatorium Anni 1805. Tom. II, 636.

208 (Megjegyzés - Popup)

¹² GySmL. 2. (Sopron város): Protocollum Senatorium Anni 1805. Tom. II, 641.

209 (Megjegyzés - Popup)

¹³ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. XXV. Num. 10.698/h-i.

210 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Vö. Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 339.

211 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Vö. Bán i. m. 338.

212 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ Hahnenkamp József: Zur Geschichte der katholischen Volksschulen der königl. Freistadt Oedenburg. – Vö. Programm und Jahresbericht der sechsklassigen katholischen städtischen Normalhauptschule für Knaben und der dreiklassigen katholischen städtischen Elementarschule für Knaben und Mädchen in Oedenburg am Schlusse des Schuljahres 1876–77. Oedenburg, 1877.

213 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Bán i. m. 416–147.

214 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ A kegyúri jogot a városi hatóság osztatlanul, a felekezeti különbségekre való tekintet nélkül gyakorolta, ami egyáltalán nem zárta ki azt, hogy mindkét fél ne lett volna hajlandó kölcsönös engedményekre azokban az esetekben, amikor lehetőség nyílt egyházpolitikai előnyök elérésére. Pl.: A városi tanács és a választópolgárság evangélikus része azért, hogy iskolái számára a város részéről tekintélyesebb és rendszeres anyagi támogatás biztosítására a másik felekezet képviselőinek hozzájárulását elnyerje, 1848-ban önként lemondott a katolikus tanító- és plébánosválasztásokon való részvételről. Vö. Hahnenkamp i. m. 17, 26.

215 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Bán i. m. 338.

216 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ A plébániai iskola egybefonódása a magániskolával, minden bizonnyal szoros összefüggésben van a katolikus szuverenitás korlátozásával az iskolaügyekben és az egyéb vallásfelekezetek jogainak a türelmi rendelet (1781.) alapján történt visszaállításával. Ez az időpont Mária Terézia uralkodásának végére, de inkább II. József kormányzásának idejére tehető.

217 (Megjegyzés - Popup)

²¹ GySmL. 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853; Krónika 470. Arra nincsen adat, hogy a Szt. Mihály templom énekkarának is tagja lett volna. A követett gyakorlatot figyelembe véve azonban, nincsen ok a kórustagságát kétségessé tenni.

218 (Megjegyzés - Popup)

²² GySmL. 2. (Sopron város): Protocolli Senatorii Anni 1812. Tom. I, 805.

219 (Megjegyzés - Popup)

²³ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX, Num. 498/c.

220 (Megjegyzés - Popup)

²⁴ GySmL. 2. (Sopron város): Protocollum Senatorium Anni 1805. Tom. II, 636.

221 (Megjegyzés - Popup)

²⁵ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 498/c. A városplébániának a cs. kir. Helytartósághoz benyújtott folyamodványában vallott ez a nézete félreértésre adhat okot, ezért magyarázatra szorul. Ebből az állításból ugyanis úgy tűnhetnék, mintha a plébániai iskola a megindulás óta egy lett volna a sekrestyés által vezetett magániskolával. De ez aligha volt így. Előfordulhatott ugyan, hogy a plébániával egyidős iskola mellett kezdettől fogva oktatás folyt a sekrestyési iskolában is, sőt az sincsen kizárva, hogy volt idő, amikor a sekrestyés tanított a plébániai iskolában. Az eddigi fejtegetések alapján azonban bizonyosnak vehető, hogy a két iskola szoros összekapcsolódásának ideje valamikor a 18. sz. utolsó negyedében keresendő.

222 (Megjegyzés - Popup)

²⁶ GySmL. 2. (Sopron város): i. h. Nincsen kizárva, hogy ez az iskola szívta magához a kat. Konvent által az egészen szegény gyermekek taníttatására 1716-ban létesített intézet tanulóit, miután ezt az iskolát 1777-ben, felsőbb utasításra, be kellett szüntetni. Vö. Bán i. m. 340–341, 416.

223 (Megjegyzés - Popup)

²⁷ Nincsen eltérés a középkori tanmenettől! Vö. Bán i. m. 111–112.

224 (Megjegyzés - Popup)

²⁸ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 498/c.

225 (Megjegyzés - Popup)

²⁹ 1849-ben: 14 fiú és 13 lány. Vö. GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 439/a. – 1853-ban: 18 fiú és 9 lány; GySmL. 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853.

226 (Megjegyzés - Popup)

³⁰ GySmL. 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853. A sekrestyési szolgálatért járó díjazást a város fizette. Vö. Bán i. m. 286.

227 (Megjegyzés - Popup)

³¹ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 439/a–b.

228 (Megjegyzés - Popup)

³² GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 498/a–b.

229 (Megjegyzés - Popup)

³³ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc, IX. Num. 439/a.

230 (Megjegyzés - Popup)

³⁴ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 498/c.

231 (Megjegyzés - Popup)

³⁵ Hahnenkamp i. m. 4–7.

232 (Megjegyzés - Popup)

³⁶ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num, 534/bb et A.

233 (Megjegyzés - Popup)

³⁷ Vö. Bán i. m. 113.

234 (Megjegyzés - Popup)

³⁸ GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 588/c. mell.